

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

Erkan HİRİK

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE OLUMSUZLUK EKİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman:
Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN**

Kırıkkale-2010

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Erkan HİRİK tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki ” adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ

Üye

Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN
(Danışman)

Üye

Yrd. Doç. Dr. Yakup SARIKAYA

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki” adlı çalışmamı, ilmî ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak faydalanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

15.06.2010

Erkan HİRİK

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde olumsuzluk eki olan *-mA* incelenmiştir. Çalışmada öncelikle *olumsuzluk* kavramı ve olumsuzluk eki *-mA*'nın kategorisi hakkında bilgi verilmiştir. Olumsuzluk ekinin *bitimli* ve *bitimsiz* fiillerle anlam ve biçim ilişkisi incelendikten sonra sözdiziminde nasıl bir işleve sahip olduğu incelenmiştir. Daha sonra olumsuzluk ekinin deyimler, atasözleri ile alkış-kargışlardaki işlevleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Türkiye Türkçesi, Dil, Olumsuzluk, Olumsuzluk Eki -mA

ABSTRACT

-mA negation suffix in Turkey Turkic is analyzed in this study. Firstly, information is given about the *negation concept* and the category of the negation suffix *-mA*, in the study. After analyzing the semantic and morphological relationship of the negation suffix with the *finite* and *infinite* verbs, it is observed how it functions in syntax. Finally, the functions of the negation suffix in the idioms, proverbs, prayers and damnations are dwelled upon.

Key words:

Turkey Turkic, Language, Negation, Negation suffix *-mA*

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	I
KİŞİSEL KABUL	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR	IX
TARANAN METİNLER	XI

0. GİRİŞ	1
0.1. Bir Kavram Olarak Olumsuzluk ve Görünümleri	1
0.2. Dilbilgisinde Olumsuzluk Terimi ve Olumsuzluk Ekinin Kategorisi	14
0.3. Olumsuzluk Ekinin Vurgusu ve Kökeni	26

1. BİTİMLİ FİİLLERDE OLUMSUZLUK	43
1.1. Kiplerde Olumsuzluk.....	44
1.1.1. Bildirme Kipleri ve Olumsuzluk Eki –mA.....	47
1.1.1.1. Geniş Zaman ve Olumsuzluk Eki –mA.....	47
1.1.1.2. Şimdiki Zaman ve Olumsuzluk Eki –mA	57
1.1.1.3. Bilinen Geçmiş Zaman ve Olumsuzluk Eki –mA.....	61
1.1.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman ve Olumsuzluk Eki –mA.....	65
1.1.1.5. Gelecek Zaman ve Olumsuzluk Eki –mA	67
1.1.2. Tasarlama Kipleri ve Olumsuzluk Eki –mA	72
1.1.2.1. Emir Kipi ve Olumsuzluk Eki –mA.....	72
1.1.2.2. Dilek Kipi ve Olumsuzluk Eki –mA	77
1.1.2.3. İstek Kipi ve Olumsuzluk Eki –mA	81
1.1.2.4. Gereklilik Kipi ve Olumsuzluk Eki –mA	86
1.2. Birleşik Fiillerde Olumsuzluk Eki –mA.....	88
1.2.1. İsim+Fiil Biçiminde Kurulan Birleşik Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA.....	88

1.2.2. Sıfat-fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA.....	89
1.2.2.1. Öncelik Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA.....	89
1.2.2.2. Alışkanlık Başlatan-Bitiren Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA.....	92
1.2.2.3. Niyet Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA	94
1.2.3. Zarf-fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA	95
1.2.3.1. Yeterlilik Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA	95
1.2.3.2. Tezlik Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA	98
1.2.3.3. Sürelilik Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA	100
1.2.3.4. Yaklaşma Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA.....	102
1.2.3.5. Yapmacık Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA	102
1.2.4. İkili Birleşik Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA	104

2. BİTİMSİZ FİİLERDE OLUMSUZLUK.....105

2.1. İsim-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA.....	107
2.1.1. –mAk’lı İsim-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA	107
2.1.2. –mA’lı İsim-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA	108
2.1.3. –İş’li İsim-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA	110
2.2. Sıfat-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA	111
2.2.1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA	113
2.2.1.1. –mİş Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	113
2.2.1.2. –Dİk Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA.....	115
2.2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA.....	116
2.2.2.1. –An Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	116
2.2.2.2. –r, -Ar, -mAz Sıfat-fiil Ekleri ve Olumsuzluk Eki –mA	118
2.2.3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA.....	120
2.2.3.1. –AcAk Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	120
2.2.3.2. –AsI Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	121
2.3. Zarf-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA.....	122
2.3.1. –(y)A Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	123
2.3.2. –ArAk Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA.....	124
2.3.3. –İp Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	126
2.3.4. –IncA Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA.....	128
2.3.5. –AlI Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	130

2.3.6. –mAdAn Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	130
2.3.7. –ken Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	131
2.3.8. –mAksızIn Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA	132
3. SÖZ DİZİMİNDE OLUMSUZLUK	133
3.1. Olumsuzluk Ekinin “Değil” İle Kullanımı	133
3.2. Olumsuzluk Ekinin Görevli Kelimelerle Kullanımı	137
3.2.1. “Hiç” ve Olumsuzluk Eki –mA	138
3.2.2. “Hiçbir” ve Olumsuzluk Eki –mA.....	139
3.2.3. (Hiç) Kimse ve Olumsuzluk Eki –mA.....	139
3.2.4. “Asla”, “Katiyen” ve Olumsuzluk Eki –mA	140
3.2.5. “Pek” ve Olumsuzluk Eki –mA.....	141
3.2.6. “O Kadar” ve Olumsuzluk Eki –mA.....	141
4. DEYİMLER, ATASÖZLERİ VE ALKIŞ-KARGIŞLARDA OLUMSUZLUK.....	142
4.1. Deyimlerde Olumsuzluk	142
4.2. Atasözlerinde Olumsuzluk.....	173
4.3. Alkış-Kargış ve Yeminlerde Olumsuzluk.....	179
4.3.1. Alkışlar (Dualar)	179
4.3.1.1. Alkışlarda (Dualarda) Olumsuzluk	180
4.3.2. Kargışlar (Beddualar).....	183
4.3.2.1. Kargışlarda (Beddualarda) Olumsuzluk	184
5. SONUÇ.....	188
6. KAYNAKLAR.....	195
ÖZGEÇMİŞ.....	202

ÖNSÖZ

Olumsuzluk, bir dilbilgisi kategorisi olmasıyla birlikte duygulara da hitap eden *duyuşsal* bir boyuta da sahiptir. Olumsuzluk teriminin genel olarak dilbilgisi çalışmalarında dilbilgisel boyutu ile duyuşsal boyutunun karıştırıldığı görülmüştür. Bu çalışmada bu karışıklığın neden kaynaklandığı gösterilmek istenmiştir. Bu karışıklığın yanı sıra *olumsuzluk eki* tabirinin neden yalnızca *-mA* eki için kullanılması gerektiği de gösterilmiştir.

Ek hakkındaki tartışmalı konulardan birisi de ekin dilbilgisindeki kategorisiyle ilgilidir. Araştırmacılarla farklı kategorilerde değerlendirilen *-mA* ekinin aslında yeni anlama gelen fiiller meydana getirdiği bu sebeple de *fiilden fiil yapma eki* olduğu bu çalışmada gösterilmiştir.

Olumsuzluk kategorisi ile birlikte onun alt dalı olarak sayılabilecek olumsuzluk eki *-mA* hakkında yeteri kadar araştırma bulunmamaktadır. Bununla birlikte yapılan bu çalışmalarda *-mA*'nın Türkiye Türkçesinde diğer kelime ve cümlelerle kazandığı işlevleri açıklanmamaktadır. Yapılmış tüm çalışmalarda olumsuzluk ekinin yalnızca fiilleri olumsuz hale getirdiği söylenmektedir. Oysaki bu çalışmada olumsuzluk ekinin tek işlevinin *fiilleri olumsuzlamak* olmadığı gösterilmiştir.

Deyimler, atasözleri ve alkış-kargış gibi kalıplaşmış ifadelerde olumsuzluk ekinin bir takım yeni işlevler edindiği örneklerle açıklanmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken her zaman yardım ve katkılarını gördüğüm başta değerli hocam Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN olmak üzere, yabancı kaynakları kullanmamda yardımcı olan Okt. Tuğba KAPLAN'a, güzel bir çalışma ortamı sağlayan ve her zaman anlayış gösteren Yrd. Doç. Dr. Ünal ZAL'a, güler yüzü ve bana güveniyle her zaman yanımda olan eşim Okt. Seçil HİRİK'e ve çeşitli vesilelerle yardımlarını gördüğüm tüm hocalarım ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Erkan Hirik
Kırıkkale, Haziran 2010

KISALTMALAR

AB	Ağustos Başağı
BGZE	Bilinen Geçmiş Zaman Eki
BK	Beyaz Kale
BŞGD	Bir Şoförün Gizli Defteri
Çuv.	Çuvaşça
DA	Devlet Ana
EİA	Edirne İli Ağızları
EŞİ	Esir Şehrin İnsanları
ET	Eski Türkçe
ETŞ	Eski Türk Şiiri
Evk.	K. A. Novikova Evinsky Yazık in YN SSSR V99
FİYE	Fiilden İsim Yapan Ek
FK	Fiil Kökü
GA	Gülüp Ağladıklarım
GN	Garphlaşmanın Neresindeyiz
H	Huzur
İA	İslam Ansiklopedisi
KA	Küçük Ağa
MİA	Malatya İli Ağızları
Mo.	Moğolca
Nan.	Nanayca
Orh.	Orhun Abideleri
P	Patasana
S	Safahat
TS	Türkçe Sözlük
Tun.	Tunguzca
TYHK	Tarsus Yöresi ve Dağ Köylerinde Geleneksel Halk Kültürü Üzerine Bir
İnceleme	
UMA	Urfa Merkez Ağzı
Y	Yaban
YS	Yardımcı Ses

Z	Zeytindağı
ZBKİA	Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları
ZF	Zarf-fiil Eki
ZN	Zor Nikâh

TARANAN METİNLER

- A. Gündüz, BŞGD. GÜNDÜZ, Aka, 1946, *Bir Şoförün Gizli Defteri*, Remzi Kitap Evi, İstanbul.
- A. H. Tanpınar, H. TANPINAR, Ahmet Hamdi, 2005, *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- A. Rasim, GA. RASİM, Ahmet, 1978, *Gülüip Ağladıklarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- A. Ümit, P. ÜMİT, Ahmet, 2005, *Patasana*, Doğan Kitap, İstanbul.
- A. Vefik Paşa, ZN. PAŞA, Ahmet Vefik, 1970, *Zor Nikâh*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul.
- EREN, Emin, ZBKİA *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, 1997, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara.
- F. R. Atay, Z. ATAY, Falih Rıfki, 2008, *Zeyindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- GÜLSEREN, Cemil, MİA *Malatya İli Ağızları*, 2000, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- K. Tahir, DA. TAHİR, Kemal, 2005, *Devlet Ana*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- K. Tahir, EŞİ. TAHİR, Kemal, 2009, *Esir Şehrin İnsanları*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- KALAY, Emin, EİA *Edirne İli Ağızları*, 1998, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- M. A. Ersoy, S. ERSOY, Mehmet Akif, 2009, *Safahat*, Metropol Yayınları, Ankara.
- M. Tarhan, GN. TARHAN, Mümtaz, 1972, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- O. Pamuk, BK. PAMUK, Orhan, 2008, *Beyaz Kale*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖGER, Adem, TYHK. *Tarsus Yöresi ve Dağ Köylerinde Geleneksel Halk Kültürü Üzerine Bir İnceleme*, 2003, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- ÖZÇELİK, Sadettin, UMA *Urfa Merkez Ağzı*, 1997, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- S. Çokum, AB. ÇOKUM, Sevinç, 2009, *Ağustos Başağı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- T. Buğra, KA. BUĞRA, Tarık, 2003, *Küçük Ağa*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Y. K. Karaosmanoğlu, Y. KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, 1985, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul.

0. GİRİŞ

0.1. Bir Kavram Olarak Olumsuzluk ve Görünümleri

İnsanlar günlük hayatlarından, iş hayatlarına, özel hayatlarından, eğitim hayatlarına kadar sürekli bir iletişim içindedirler. İletişim sürekli olarak yaşanan bir şey olmasına karşın, insanoğlu bu durumu kimi kez fark edemeyebilir. Bu durum iletişim öğelerinin kendisini hissettirmesi ile ilgilidir. Yolda yürüyen bir insan çevresi ile etkileşime girmekte ve farkında olmaksızın ondan etkilenmekte hatta kimi zaman çevresini etkileyebilmektedir. Bu iki yönlü etkileşim bir türlü iletişimdir. Aynı şekilde birisi ile karşılıklı olarak konuşan insan da iletişime tâbidir. İletişim bazen de metinler aracılığı ile olmaktadır. Yazılı olan veya sözlü olmasına karşın zaman içinde yazıya aktarılmış olan metinler, yaratıcı kişi veya kuşak ile o metni okuyan kişi ve kuşak arasında bir görünmez köprü gibidir. Kuşaklar veya kişiler bu köprü vasıtası ile birbirlerine ulaşabilmekte, birbirlerini anlayabilmektedirler.

En basit tanımıyla “*anlamları bireyler arasında ortak kılma işlemi*” olarak ele alınabilecek iletişim sürecini, genel anlamda iletiyi gönderen ve alan arasında oluşturulan bir alışveriş ilişkisi içinde paylaşılan, ortaklaşa yararlanım ile oluşan bir süreç olarak da tanımlamak mümkündür.

Türkçe Sözlük’te *iletişim* madde başında; “*İletişim is. 1.Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, kominikasyon 2.tek. Telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. Araçlardan*

yararlanarak yürütülen bilgi alış verişi, bildirişim, haberleşme, muhabere, kominikasyon” anlamları verilmiştir (TS 2005: 954).

Korkmaz ise şu açıklamayı getirmiştir: *“İletişim (Alm. Kommunikation: Fr. Communication: İng. Communication) Bir bilginin, bir haberin, bir niyetin, bir konuşmanın ilkel veya gelişmiş bir işaret sisteminden yararlanılarak bir zihinden başka bir zihne yahut da bir merkezden başka bir merkeze ulaştırılması. Dil en önemli iletişim aracıdır” (Korkmaz 2007b: 129).*

Aynı madde başında Vardar, “bildirişim” maddesine gönderme yapmıştır (Vardar 2002: 120).

Bu tanımlardan sonra iletişim denilen sürecin bir takım öğeleri barındırdığı görülür. Bu öğeleri iletişim sürecindeki iletinin kaynaktan hedefe doğru giderken izlediği yolu müteakiben şu sırayla vermek mümkündür.

1. Kaynak: Bir şeyler ileten, iletmek isteyen birey, metin ya da diğer öğelerdir.
2. İleti (Mesaj): Kaynaktan çıkarak alıcıya doğru giden görüş ya da bilgidir.
3. Kanal: Kaynağın alıcıya vermek istediği iletinin bu süreç esnasında gittiği yoldur. Genelde iki tür kanal vardır. Bunlar duyuşal ve teknolojik kanallardır.
4. Alıcı: İletişim sürecinin hedefi olarak tanımlanabilir.
5. Dönüt: Alıcının kaynaktan gelen iletiye verdiği yanıttır.

İnsan diğer canlılardan çok farklı bir iletişim sistemine sahiptir. Bu konuda Horn, *“İnsan iletişiminin bütün sistemleri, olumsuzluğun varlığını içerir. Hiçbir hayvan iletişim sistemi, olumsuz sözcükler içermez ve bu yüzden hiçbiri gerçeklik değerine, zıtlık ifadelerine sahip değildir”* biçiminde açıklamada bulunmuştur (Horn’dan aktaran Çalışır 2007: 19).

Şablon olarak bu şekilde genel bir görünümü verilebilen iletişim “*dilbilim*” terminolojisinde “*bildirişim*” adı ile kendisine yer bulmuştur. Bildirişim sözcüğüne Türkçe Sözlük’ten bakıldığında da okuyucu iletişim sözcüğüne yönlendirilmektedir.

Bildirişim konusunda eseri bulunan Başkan, *“Bildirişim terimi ‘haberleşme’ sözcüğü, genel olarak, ‘karşılıklı bilgi alışverişi’ anlamına gelmektedir. Oysa her değiş-tokuş, iki ayrı yönde yapılan birer aktarım sayılır. Bu bakımdan ‘bildirişim’ eylemi önce*

bir yöne yapılan, sonra da o yönden geriye, ters yöne yapılan iki tane 'bildirim' işleminden oluşmuş kabul edilebilir” biçiminde açıklamada bulunmuştur (Başkan 2003: 15).

Bütün bunlardan sonra yani iletişim ya da bildirişimin kapsadığı çerçeveden bakıldığında *“insan hayatı boyunca gördüğü, duyduğu ve elbette okuduğu şeylerden etkilenmektedir”* denilebilir. Bu etkilenme çeşitli durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu çeşitli durumlar şeklinde tarif edilen şey ise insanın evreni algılayıp onu kendine göre yorumlaması ile ilgilidir. Yani insan hayatı ve evren, barındırdığı şeyler ile sürekli bir zıtlık ihtiva eder. Bu zıtlıklar birbirlerini tamamlar niteliktedir. Biri olmadan diğersinin anlaşılması, değer alması zordur. Hayattaki bir takım nesne, olgu ya da somut ve soyut şeylerin değeri insanın ona verdiği anlam ile ortaya çıkar. Erkek-dişi, iyi-kötü, olumlu-olumsuz vb. birçok kavramın zıddını saymak olasıdır. Sistem haline gelmiş bu zıtlıklar içinde insan da verdiği değerler ile birlikte duygu, düşünce ve isteklerini ifade ederken sahip olduğu dil sisteminin kurallarını kullanır.

İnsan diliyle ilgili yapılmış araştırmalarda genel olarak iki türlü anlam yapısının bulunduğu gözlenilmiştir. Bu anlam yapıları olumluluk ve olumsuzluk olarak görülmektedir. Bu olumluluk ya da olumsuzluk insanların çevrelerinden algıladıkları ve değer verdikleri ya da vermedikleri nesnelere olguların dile yansımalarının bir sonucudur. İşte bu zıtlıklar sistemi içerisinde değerlendirildiğinde “olumsuz” kavramı ile birlikte onun zıttı olarak değerlendirilebilecek “olumlu” kavramlarını bütüncül bir bakış açısı ile incelemek gerekmektedir. Bu sebeple bu iki kavramın anlam alanını belirlemek için öncelikle sözlük anlamına bakmak gerekir.

Olumlu sözcüğü Türkçe Sözlük'te madde başı olarak yer almaktadır. Sözlükte “sıfat” olarak belirtilen sözcüğün beş anlamı verilmiş ve bu anlamlar örnekler ile desteklenmiştir (TS 2005: 1499).

1. *Gözetilen amaca veya beklenilene uygun, yararlı, müspet, pozitif.*
2. *Yapıcı.*
3. *Onaylayan, kabul eden, lehte olan.*
4. *Olgulara, deneylere dayalı olarak bazı nitelikleri belli olan, müspet, pozitif.*
5. *Davranışları beğenilen, yapıcı düşünceleri olan, yararlı.*
6. *dil bilgisi Olumsuzluk, anlatmayan (kelime, cümle).*

Sözcüğün yukarıda belirtilen anlamları ile birlikte terim olarak kullanıldığı durumlara gönderme yapılmıştır. Bu göndermeler şunlardır:

“Olumlu cümle, olumlu eylem, olumlu fiil, olumlu tümce”

Olumlu kelimesi çeşitli anlamlara sahip olmakla birlikte terim olarak da kullanılmaktadır. İnsan çevreyle ve soyut dünya ile girdiği bildirişim sonucu kelimeye çeşitli anlamlar yüklemiştir.

“olumsuz” kavramı Türkçe Sözlük’te aşağıdaki gibi tarif edilmiştir:

“1. Yapıcı ve yararlı olmayan, hiçbir sonuca ulaşmayan, gözetilen amaca veya beklenilene uygun olmayan, menfi, negatif.

2. Onaylamayan, kabul etmeyen, aleyhte olan.

3. mecaz. Davranışları beğenilmeyen, yıkıcı düşünceleri olan, zararlı, menfi:

4. dil bilgisi Olumsuzluk anlatan (kelime, cümle), menfi.

5. felsefe Bir şeyi inkâr eden, inkâr veya ret özelliği taşıyan.” (TS 2005: 1500).

Yine *olumlu* gibi *olumsuz* kelimesi de madde başı olarak yer almıştır ve kelime türü olarak sıfat olduğu belirtilmiştir. Dört anlam barındıran *olumsuz* kelimesi de *olumlu* kelimesi gibi terim anlamları kazanmıştır. Sözlükte bu madde başında onlara göndermeler bulunmaktadır. Bu göndermeler şunlardır;

“olumsuz cümle, olumsuz eylem, olumsuz fiil, olumsuz tümce”

Yukarıda bahsi geçen ve anlamları verilen iki kelimenin anlam olarak kullanışlarına bakıldığında onlar arasında da zıtlık olduğu görülür.

Olumsuzluk da bu kelimedenden türeyen ve isim olan bir kelimedir. Türkçe Sözlük’te *“olumsuz olma niteliği veya durumu, menfilik”* olarak bahsedilmiş ve göndermeler ile *“olumsuzluk eki”* ve *“olumsuzluk kelimesi”* terimleri verilmiştir (TS 2005: 1500).

Nesneleri ve kavramları adlandıran insan, dünyayı algılayış farklılıklarından ötürü bu nesne ve kavramların özelliklerini (nitelik-nicelik) kendi açısından güzel-çirkin, iyi-kötü, az-çok vs. gibi birçok kıstas ile değerlendirerek tasnife tâbi etmiştir. Bahsi geçen *olumlu* ve *olumsuz* kelimelerinin anlam alanından da hareket ile nesnenin veya kavramın insana göre kategorilendirilmiş olması bir başka deyiş ile istenen ya da istenmeyen olması o nesne ve kavramların dildeki karşılıklarına da tezahür etmiştir. Bu

kimi zaman adlara, kimi zaman sıfatlara kimi zaman ise bu nesne ve kavramların hareketlerini, oluşlarını, kılışlarını dile aktaran fiillere aksederek kullanım alanı bulmuştur. Bazı kaynaklar dildeki “*olumluluk*” ve “*olumsuzluk*”a ilişkin yapıca (biçim) ve anlamca olmak üzere bir takım çalışmalar yapıldığını ve birçok yönden incelenen konunun genel olarak *olumlu-olumsuz* ve *olumluluk-olumsuzluk* zıtlığına dayanan yaklaşımlar ile ortaya konulduğunun bilgisini verir (Erguvanlı ve Koç 1986: 159).

İnsanların çevrelerini anlamlandırma ve bu anlamlandırma ile birlikte tasnif etme temayülü *olumsuzluk* kelimesine “*tasvip edilmeyen, yanlış olduğu herkes tarafından kabul görmüş olan, iyi olmayan, müspet olmayan*” gibi çeşitli anlamların yüklenmesine neden olmuştur. Örneğin, insanlara zarar vermek, yalan söylemek, hilelere başvurmak yukarıdaki anlamları yüklenen “*olumsuz*” eylemlerdir.

Olumsuz kelimesinin bu hususiyetleri aşağıdaki örneklerde görülebilir.

Nedense milletin üzerinde "Kaybolur, adres bulamaz, gecikir, gittiği yerden gelmez.." gibi olumsuz izlenimler bırakmışım. (S. Duman)

Neyse ki her şey olumsuz değil. Ordu'da sanata ilgi ve sevgi var. (O. Ekşi)

Yardımlar ve mali tedbirler ne olursa olsun, depremin yol açtığı milyarlarca dolar ekonomik kayıp Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyecektir. (T. Akyol)

Lakin eğitimde dayanın hiçbir rol oynamadığını belki, daima olumsuz bir etkisi olduğunu; bana, bu vaka kadar kesinlikle ispat eden bir şey yoktur. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Y.)

Başkalarıydı kötü olan, herkes değil elbet, ama, ötekilerin çoğu eksik ve olumsuz olduğu için böyle yanlıştı her şey. (Orhan Pamuk, BK)

Yetkili arkeolog herhangi bir olumsuzluk durumunda kazıyı da durdurabilirdi. (Ahmet Ümit, P)

Karşı koydum; evet, korkak değildi, ama her insan gibi elbette onda da olumsuz bir şeyler vardı, onların üzerine giderse asıl kendini bulacaktı. (Orhan Pamuk, BK)

Bu örneklerde “*olumsuz*” kelimesinin *tasvip edilmeyen, iyi olmayan, müspet olmayan, kabul edilemez olan* gibi anlamlara sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Olumsuz kelimesi, *bir şeyin tersi/zıddı, karşıtı, bulunmama, içermeme, meydana gelmeme, olmama, yokluk* anlamlarına sahiptir. Emile Benveniste de olumsuzluğun “*var olmama bildiren bir yargı*” olduğunu ifade eder (Benveniste 1994: 151).

Dünyada yaklaşık 1980’li yıllardan beri olumsuzlukla ilgili çalışmalar dilbilimin önemli adımları haline gelmiştir. Diğer dilbilgisel parçalarla da bağlantılı olan olumsuzluk, tüm dünya dillerinde bulunan bir kategoridir.

Olumsuzluk 1990’lı yıllardan sonra psikologlar tarafından çalışılan ilk dilbilim konularından birisi olduğu için olumsuzluk literatürü oldukça geniştir. Olumsuzlukla ilgili ilk çalışmalar Wason ve bu çalışmaları takip eden Eifermann, McMahan, Gough, Slobin ve benzer diğer araştırmacılarca yapılmıştır. Bu çalışmaların en temel sonucu kısa ve öz bir şekilde özetlendiğinde, *olumsuzluğun anlaşılması olumluluğun anlaşılmasından daha zordur* sonucu çıkmıştır. Bu sonuç oldukça şaşırtıcı olmasıyla birlikte bu çalışmalar olumsuzlukla ilgili birçok diğer gerçeği de ortaya çıkarmaktadır. Olumsuz cümlelerin kendi içinde anlaşılma seviyelerinde de farklılık vardır. Dolaylı olarak verilen olumsuz cümleler, doğrudan verilen olumsuz cümlelerden daha zor anlaşılmalıdır (Clark 1980: 19).

Olumsuzluğun doğal dilde en önemli özelliklerinden birisi söz dizimsel bulunuşudur. Cümleden kelimeye bütün dilbilgisi yapıları olumsuz hale getirilebilir.

Olumsuzluk çalışmaları, *söz dizimsel, anlamsal ve söylemsel* yapılar olmak üzere üç basamakta ilerlemektedir. Söz dizimsel olarak olumsuzluk çalışması dünyada 1990’larda araştırılmaya başlanmıştır. Pollock, Laka, Zanuttini, Progovac, Haegeman gibi araştırmacıların önemli katkıları olmuştur. Bu çalışmalardan sonuç olarak olumsuz cümlelerin söz dizimsel yapılarındaki olumsuzluk öbeğinin (NegP) varlığı kabul edilmiştir. Olumsuzluk öbeği (ögesi) bazı cümlesel olumsuzluk (sentential negation) işaretlerini içermektedir. Fakat olumsuzluk işaretleyicilerinin hangi durumlarda, ne olduğu tam olarak izah edilememiştir. Son yapılan çalışmaların önerilerinde cümlelerin olumsuzluk anlamına katkısı olduğu varsayılan öğelerinin yani, olumsuzluk ifadelerinin (n- expressions) olumsuzluğa katkıları sorgulanmaktadır. Ladusaw ise olumsuzluk ifadelerini belirsizlik olarak çözümlenmiştir. Bu çalışmalar Laka, Progovac, Deprez ve Zanuttini tarafından da desteklenmiştir. Onizan, söz dizimsel ve sözcüksel olumsuzluğun yanı sıra üçüncü tip olumsuzluk olan “*söylemsel olumsuzluk*” (discourse negation) kavramını da belirtmiştir (Pallock, Laka vd. aktaran Çalışır 2007: 1).

Türklük Bilimi'nde olumsuzluk çalışmaları çok geniş seviyede değildir. Çalışmalar genelde makale ya da bir eserin bir bölümü biçimindedir. Bizatihi olarak olumsuzluk üzerine çalışmalarla birlikte olumsuzluk eki hakkındaki çalışmalar da sınırlı mahiyettedir. Olumsuzluk eki dilbilgisi kitaplarında eklerin anlatıldığı bölümlerde anlatılmıştır. Ancak bu bölümlerde de yeterince ele alınmamıştır. Ekin anlambilimsel, söz dizimsel ve biçimbirimsel olarak işlevleri yeterince ele alınmadığı gibi dilbilgisi kategorisindeki yeri de çelişkilidir.

Makale düzeyinde Mehmet Özmen (1995), Muhsine Börekçi (2001), Ciden Sena Menabit (2004), Nadir İlhan (2005), Bülent Özkan (2006), Münir Erten (2007) çalışmalar yapmışlardır. Bunlar dışında Türkçe dilbilgisi kitaplarında da bölümler halinde olumsuzluk eki hakkında açıklamalar bulunmaktadır.

Olumsuzluk, yüksek lisans tezi olarak da birkaç çalışmada kendisine yer bulmuştur. Ali Cin (1998), Özlem Demirel (2002), Bülent Özkan (2003), Sevgi Çalışır (2007) olumsuzluk konusuna çeşitli açılardan değinmişlerdir.

Olumsuzluk sadece dilbilimciler tarafından değil, felsefeciler ve psikologlar tarafından da çözümlenmeye çalışılmıştır. Dildeki ve mantıktaki olumsuzluğun birbirinden farklı olduğunu belirtilmiştir (Tottie 1991: 15-16).

Olumluluk ve olumsuzluk arasındaki farklılık, dilbilimciler gibi aynı zamanda felsefeciler ve psikologlar tarafından da kabul edilmiştir. Horn, bazı tipik asimetriklik (bakışsızlık) görünüşlerini listelemektedir:

- a. Olumluluk mantıksal olarak önce, olumsuzluk sonradır.*
- b. Olumluluk bilgi yapısı açısından önce, olumsuzluk sonradır.*
- c. Olumluluk olayın gerçekliği açısından önce, olumsuzluk sonradır.*
- d. Olumluluk psikolojik olarak önce, olumsuzluk sonradır.*
- e. Olumluluk temel ve yalın, olumsuzluk karmaşıktır.*
- f. Olumluluk zorunlu bir bileşendir, olumsuzluk çıkarılabilir.*
- g. Olumluluk nesnel, olumsuzluk öznel.*
- h. Olumlu tümce, dünya hakkındaki gerçekliği; olumsuz tümce ise, olumluluk hakkındaki gerçekliği betimler.*
- i. Bilgilendirme açısından olumsuz tümce aksine, olumlu tümce önceliklidir”*

(Horn'dan aktaran Çalışır 2007: 10-11).

Kimi kelimeler hiçbir ek almadan veya olumsuzluk ifade eden bir öge ile bir araya gelmeden müstakil olarak olumsuzluk ifade edebilirler. Bu tip cümlelerde olumluluk ve olumsuzluk ancak konuşmacının ne söylemek istediği bulunarak tespit edilebilir. Çoğu zaman konuşmacının ne söylemek istediğini anlamak için metnin tümüne bakmak gerekir. Üstünova bu durumu şu şekilde izah eder: “*Herhangi bir dil ögesinin ya da kuralının metnin içinde kazandığı değeri anlayabilmek için metnin tamamını, dil ögesinin o metin içindeki varlık nedenini anlamamız gerekir*” (Üstünova 1998: 369).

İnsanlar dünyaya baktıkları açıdan yaptıkları değerlendirmeler sonucu kimi şeyleri istenilir, kabul edilebilir olarak görürken, kimi şeyleri ise istenmeyen, kabul edilmez görmüştür. Bu istenen ve istenmeyen durumlar kimi bağlamlarda kişiden kişiye değişebilir bir hale de gelmiş olabilir. Yani birisi için olumlu olan şey, bir başkası için olumsuz bir durum teşkil edebilir. Bu durum bağlam ile ilgilidir. Kimi kelimeler de aynı bu şekilde, kullanıldığı metin bağlamında olumlu ya da olumsuz anlam veren vazifeye sahip olabilir. Kılıç, kelimelerin bağlamdaki durumları hakkında “*Bir sözcük ancak uygun bağlamda kullanıldığı zaman anlamlıdır. Başka bir deyişle dil, ancak kullanımda kimi işlevler yüklenir*” açıklamasını yapmıştır (Kılıç 2002: 31). Bağlamla bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan anlam (olumlu ya da olumsuz) ile birlikte yine anlama göre terim özelliği kazanmış olan biçim, cümle boyutunda karışıklıklara neden olabilmektedir.

Henüz sözlük düzeyinde iken olumsuz anlama sahip olan kelimenin bu olumsuz anlamının cümlelerin tamamını etkilemesi beklenir. Sözlük düzeyinde olumsuz anlama sahip olan bu kelime cümlede yüklem olabileceği gibi başka bir ögesi de olabilir. Sözlüksel düzeyde olumsuz olan cümlelerin biçimbilimsel ve söz dizimsel düzeyde olumsuz olan cümlelerden en büyük farkı; buradaki olumsuzluğun, eylemin gerçekleşmemesini değil, istenmeyen, beğenilmeyen, korkulan, sevilmeyen bir durumun gerçekleşmesini ifade etmesidir.

Bu karışıklıklar “*biçimce ve anlamca farklı değerlendirmelerin yapılmasına neden olmaktadır*” (Börekçi 2001: 45). Bazı kaynaklarda dildeki olumluluk ya da olumsuzluğa ilişkin bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda da genel olarak iki kutuplu (olumlu-olumsuz) bir yön takip edilmiştir. Börekçi'nin “*Duyuşsal Ulam (Thymique Catégorie, Thymic Category)*” olarak belirttiği olumluluk-olumsuzluk kategorisi bu kavramların anlam yönü ile ilgilidir (Börekçi 2001: 45). Duyuşsal kavramı sezgi ve his ile

alakalıdır. “Bir isim, bir sıfat veya bir fiil taban halinde iken insanın isteyeceği veya istemeyeceği bir nesne, kavram, eylem veya durumu gösterebilir. Buna karşılık o nesne, eylem veya durum hakkında yansız da kalınabilir” (Börekçi 2001: 45). Börekçi yapılmış çalışmaların ve olumluluk-olumsuzluk tanımlamalarının dışında bir şey söyleyerek olumluluk-olumsuzluk-yansızlık gibi bir çizgi göstermektedir.

Aksan, bağlamın ve duygu değerinin anlam açısından önemini büyük olduğunu belirtmiştir (Aksan 2006: 56). Aksan, “Ullman'ın da belirttiği gibi eğer sözcükler bağlam dışında var olmasaydı, bir sözlük yazılamazdı. Biz bu bakımdan anlamın türlerinin de göz önünde tutulup uzlaşım sal bir birim olarak sözcük anlamından söz edilebileceği kanısındayız. Öte yandan hemen anımsanmalıdır ki, bir göstergenin çeşitli kullanımları, yeni anlamları, çeşitli aktarmalar, özellikle deyim aktarmaları yoluyla o gösterge kullanıldıkça, zaman içinde ortaya çıkar” biçiminde bağlam ve duygu değerinin ilişkisini açıklamıştır (Aksan 2006: 46). Aksan'ın açıklamaları bir kelimenin sahip olduğu anlamın bulunduğu bağlam dışında farklı anlamlar kazanabileceğini gösterir. Yani *olumluluk-olumsuzluk* kelimelerinin duyuşsal yönü bu bağlam dışında oluşmuş ve daha sonra bu kelimeler yapıyı da (biçimi) anlatan kelimeler haline gelmiştir. Anlam ve yapı arasındaki ilişki “*duygu değeri*” (connotation) bakımından incelendiğinde kimi sözcüklerin yapı olarak olumlu olmasına karşın anlam olarak olumsuz çağrışımlar yaptığı görülür. Bu konuda Aksan, “Her dilde kimi sözcükler, o dili konuşan bireylerde bir takım tasarımların yanı sıra duygulandırıcı öğeler de taşır. Çünkü herhangi bir dilden seçeceğimiz 'kanser, verem, ölüm, cenaze, tabut, morg, salgın, ayrılık, açlık, isyan, terör, üveyana...' gibi sözcüklerin insanda ürperti, tedirginlik, korku, karamsarlık gibi duygusal etkilerde bulunacağını yadsımak olanaklı değildir. Bu göstergelerle karşılaştırılınca 'ilkbahar, kardelen, menekşe, aşk, zafer, başarı, vatan, gençlik, yavru, yetim, öksüz' gibi sözcüklerin iyimser bir hava yaratacağı, 'güzel, iyi' duygular getireceği de yadsınamaz” şeklinde açıklama yapmıştır (Aksan 2006: 56).

Bildirişim sürecinde olumluluk-olumsuzluk, yapı (biçim) veya kelimelerin söylem sırasındaki değerleri ile ortaya çıkmaz. Yapı olarak ele alındığında olumsuzluk eki (ögesi) almış olan bir kelimedenden beklenen onun söyleme ve anlama olumsuzluk katmasıdır. Ancak kimi kullanımlar bu beklentinin her zaman gerçekleşmediğini gösterir. Aynı şekilde yapı olarak olumsuzluk eki (ögesi) almamış bir kelimedenden

beklenen onun anlam olarak olumlu olmasıdır. Ancak bu şekilde bazı kullanımlarda da olumsuzluk eki (ögesi) almamış olmasına rağmen olumsuz anlamlar ile karşılaşılabılır. Uzun, dilin iletişim ortamında kullanımıyla ilgili “*Dil, doğası gereği, çeşitli iletişim bağlamları içinde kullanılmaktadır. Bağlamin çok yönlü bir bütünlük sergilemesi, dil çözümlemesinde yapıyı belirginleştiren pek çok çevresel etmenin de göz önünde tutulmasını gerekli kılmaktadır. Dil kullanıcılarının (alıcı ya da verici durumundaki) bireysel özellikleri, birbirlerine karşı tutumları, ön yaşantıları, fiziksel ve duygusal çevre ile etkileşimleri niyetleri vb. çözümlemede dikkate alınması gereken sorgulama noktalarını oluşturmaktadır*” biçiminde açıklamada bulunmuştur (Uzun 1995: 17).

Olumsuzluk büyük ölçüde duygu değerinden de beslenir. Duygu değeri konusunda Eker, “*kişilerin duygularını göstermeye yönelik kullanımla ilgili olan anlamdır. Bu tür anlamda vurgu ve tonlamadaki farklılıklar duygusal anlamı belirler. Duygusal anlam da bir göstergeye bağlı olarak insanda uyanan çeşitli duygular beliren çağrışımlar söz konusudur. ‘morg’ sözcüğünün korkutucu, ürpertici bir duygu değeri vardır*” biçiminde açıklama yapmıştır (Eker 2003: 413).

Olumluluk ve olumsuzluk bir dilbilgisi kategorisi olmasıyla birlikte duygulara, sezgilere, hissiyata hitap eden *duyuşsal* (thymiqué) bir boyuta da sahiptir. Ancak bu çalışmada olumsuzluğun duygu değeri ve duyuşsal boyut ile ilgili olan kısmı ele alınmayacaktır.

Olumluluk ve olumsuzluk kategorisinin duyuşsal boyutu ile yapısal boyutunun birbirine karıştırılması, aynı terim ile bu iki boyutun karşılanmaya çalışılması dil araştırmacılarını bir takım çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir. Yapılan çalışmalarda olumluluk-olumsuzluk kategorisinin duyuşsal, yapısal boyutu ve “*metin içi ilişkilerin sürece bağlı anlamsal yorumları*” ile bazı terim önerileri yapılmış, konunun eksik görülen kısımları kapatılmaya çalışılmıştır (Özkan 2006: 269).

Yapılan terim çalışmalarına göz atmak gerekirse;

Börekçi, anlam ve yapı olarak olumluluk ve olumsuzluk konusuna değinerek çeşitli önerilerde bulunmuştur. Olumluluk ve olumsuzluğun anlam ve yapı olarak çeliştiğine dikkat çeken Börekçi, bu durumun Türkçe öğretimi bakımından güçlükler yol açtığını belirtmiştir. Çoğu zaman öznel bir anlama sahip olan olumluluk ve olumsuzluk, nesnel olan dilbilgisi çalışmalarında kullanıldığında, dilbilgisel çözümlemeler yapıldığında bir takım karışıklıkların meydana geldiği belirtilmiş böylece

Türkçe öğretiminde de sıkıntılarının oluşacağı söylenmiştir. Bu durumun giderilmesi için ve kavramların öğretiminin kolaylaşması için “**kılma-olma**” ve “**kılmama-olmama**” terimlerinin kullanılmasının doğru olacağı belirtilmiştir. Bu duruma gerekçe olarak ise Börekçi, geleneksel dilbilgisi kitaplarındaki tabirleri göstermiş ve bu konuda “*Geleneksel dilbilgisinde ‘biçimce’ diye adlandırılan olumluluk, fiil cümlelerinde eylemin veya oluşun gerçekleştiğini (kılma); isim cümlelerinde de durumun olduğunu, onaylandığını veya nesnenin var olduğunu (olma) belirtmektedir*” biçiminde açıklamada bulunmuştur ve “*Olumsuzluk ise eylemin gerçekleşmediğini (kılmama) durumun olmadığını, reddedildiğini veya nesnenin var olmadığını (olmama) belirtmektedir*” açıklamasıyla yeni terim önerilerinde bulunmuştur (Börekçi 2001: 52). Araştırmacı olumluluk terimine karşın iki terim önerisinde bulunmuştur. Bu iki terimden “kılma” araştırmacı tarafından fiil cümlelerindeki eylemin meydana geldiğini, olduğunu belirtmek üzere kullanılmıştır. Yine aynı araştırmacı “olma” terimi ile de isim cümlelerindeki durumun meydana geldiğini anlatmak istemiştir. Araştırmacı olumsuzluk terimi için de olumluluk terimi için yaptığı sistemi kullanmış, fiil cümleleri için “kılmama”, isim cümleler için ise “olmama” terimlerini önermiştir. Olumsuzluk terimi de iki kelime ile karşılanmak istenmiştir.

Börekçi’nin olumluluk – olumsuzluk açısından tasnifinin basamaklarına göz atmak gerekirse;

1) *Kılma-Oлма İfade Eden Yapılar*

2) *Kılmama-Olmama İfade Eden Dil Bilgisi Biçim Birimleri*

Bu kavram işaretlerinin terim anlamlarının tam olarak belirlenmesi, sınırlandırılması, biçim ve anlam boyutlarında gerekiyorsa farklı terimlerin kullanılması, mantık-dil bilgisi karşılığını ortadan kaldıracak, konunun öğretimini kolaylaştıracaktır.

Bu terim ve tasnif önerisinden başka Özkan da yapı ve anlam olarak birbirine karıştırılan olumluluk ve olumsuzluk terimlerini “metin-içi ilişkilerin sürece bağlı anlamsal yorumları” açısından ele almış ve “**olumlama**” ile “**olumsuzlama**” terimlerini önermiştir (Özkan 2006: 271-272). Bayrav, bir metnin bağlam düzeyinde kazandığı biçim ve anlamıyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “*Dilbilimin ana ilkelerinden biri, dil birimlerinin tek başlarına varlıkları, işlem kabiliyetleri olmayıp birbirlerine bağlı*

parçalardan kurulu bir ağ, bir şebeke içinde değerlendirilmeleridir. Bu bağlar, çoğunlukla, dilde biçim ile işlev arasındaki anlamlamalarıdır. Dilin temel işlevi olarak kabul edilen bildirişim, bu iki düzlemde yapılan anlamlamalarla gerçekleşir. Bu noktada, anlambilim (semantik) görevi, birbirine bağlı olan anlam olanlarını ortaya koymaktır” (Bayrav 1998: 125). Bu açıklamalardan hareketle Özkan, dilin biçim ve anlam niteliklerinin metnin süreç olma özelliği ile birleşerek bazı durumların meydana geldiğini savunmakta ve buna yönelik olarak da “metnin süreç olma özelliği ve bağlama dönük bir düzenlemeye dayanması ile metnin bütünsel ve birimsel olarak anlamlandırılmasında olumlama ve olumsuzlamanın sahip olduğu süreç ifadesi, bu iki terimi kavram karşılayıcı olarak kullanılma zorunluluğunu doğurur” açıklamasını yapmaktadır (Özkan 2006: 273). Bu açıdan Özkan **olumlamayı** “yapıca olumsuzluğa karşı ulanan biçimbirimlerle, sözlükbirimsel anlama ya da sözdizimsel ve metinsel ilişkilere bağlı olarak, söylemi olumluluk görünümüne sokan kullanım(lar)” şeklinde izah etmiştir. **Olumsuzlamayı** ise “yapıca olumluluğa karşı, ulanan biçimbirimlerle, sözlükbirimsel anlama ya da sözdizimsel ve metinsel ilişkilere bağlı olarak, söylemi olumsuzluk görünümüne sokan kullanım(lar)” şeklinde tanımlamıştır (Özkan 2006: 280). Bu terim önerilerinin gerekçelerinden birisi de Börekçi tarafından da değinilen biçim-işlev koşutluğunun *olumluluk – olumsuzluk* terimlerinde sağlanamıyor olması ve Türkçe öğretimi ve öğrenimi açısından yaşanan sıkıntılardır. Özkan bu sıkıntının aşılması için *olumluluk* ve *olumsuzluk* teriminden farklı olarak yapıca olumsuz olmasına rağmen olumlu görünüm kazandıran yapılara “**olumlama**”, yapıca olumlu olmasına rağmen olumsuz görünüm kazandıran yapılara da “**olumsuzlama**” demekte ve iki tane yeni terim önermektedir. Özkan bu yapıların sadece kelime ve anlam düzeyinde olmadığını metin içinde de bu durumun ortaya çıktığını söylemektedir. Özkan aynı çalışmasında olumlama ve olumsuzlama meydana getiren yapıların tasnifini de vermiştir.

1. Biçimbirimlerle Olumlama ve Olumsuzlama

/-mA-/

/-mAdAn/

/-mAksIzIn/

/-mAz-/ sıfatfil biçimbirimi

/-mAktAnsA/

/+sIz, +sUz/

/mI, mU/ soru biçimbirimi

/+CA, +cOk, +cAk, +cAğIz .../; /+msI, +msU, +mtırak, -msA-/:

2. Sözlükbirimlerle Olumlama ve Olumsuzlama

Fiillerle

Ön-adlarla

Belirteçlerle

Bağlaçlarla

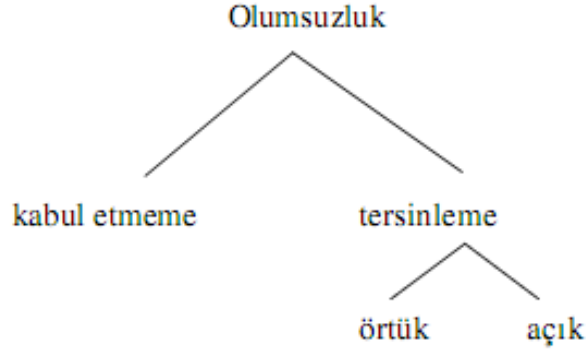
İlgeçlerle

Diğer Sözlükbirimlerle

3. Metinsel Olumlama ve Olumsuzlama

Bu tasniflerden farklı olarak yazı ve konuşma cümleleri üzerine Tottie tarafından bir çalışma yapılmıştır. Tottie konuşma ve yazıda geçen olumsuz tümceleri incelemiştir. Bu çalışmasında olumsuzluğun yazıya göre konuşmada iki kat daha fazla kullanıldığını saptamıştır. Bu uyumsuzluğu açıklamak için olumsuzluğu sınıflandırmaya tabii tutmuştur.

Şekil 1’de belirtildiği gibi olumsuzluğu kabul etmeme (rejection) ve tersinleme şeklinde ikiye ayıran Tottie, reddetmeyi (refusal) de kabul etmemenin bir alt maddesi olarak ele almaktadır. Aynı zamanda, Tottie’e göre tersinleme örtük ve açık tersinleme olmak üzere iki biçimde görülebilir (Tottie’den aktaran Çalışır 2007: 99).

Şekil 1: *Olumsuzluğun Sınıflandırılması*

“Tottie, G. “Where Do Negative Sentences Come From?”, *Studia Linguistica* 36: 1982, s. 88-105.”

Olumsuzlar ve soru sözcükleri İngilizcedeki dilbilgisi ile ilgili nedenlerden dolayı Quirk, Greenbaum, Leech ve Svartvik tarafından “belirsiz” (non assertive) olarak birlikte gruplandırılmıştır (Palmer 2001: 11-12).

Sonuç olarak olumsuzlukla ilgili çalışmalar son 15 yılda hız kazanmıştır. Olumsuzluk sadece dilbilimciler tarafından değil aynı zamanda psikologlar ve filozoflar tarafından da ele alınmıştır. Türkiye Türkçesi üzerine yapılmış olan çalışmalar olumsuzluğu yeterince incelememekle birlikte –mA ekinin tüm işlevleri de ele alınmamıştır. Olumsuzluğun dilbilgisel ve duyuşsal boyutları karıştırılmakta ve Türkçe öğretiminde sıkıntılar yaratmaktadır. Bu sıkıntıların aza indirilmesi için çalışmanın bu kısmında terim önerisi getirilmiş ve olumsuzluğun dilbilgisel ve duyuşsal (anlamsal) boyutu ayrıştırılmaya çalışılmıştır.

0.2. Dilbilgisinde Olumsuzluk Terimi ve Olumsuzluk Ekinin Kategorisi

Dilbilim çevreleri olumsuzluğu bir dilbilimsel araç olarak kabul etmektedirler. Olumlu cümleyi olumsuzlayamayan bir dil yoktur. Bununla birlikte olumsuzluğun sadece insana ait bir buluş, özellik olduğu düşünülmektedir. Olumlu her şey tersinlenebileceği gibi her düşüncenin de bir zıt şekli vardır. Yani her olumlu cümlenin bir de olumsuzunun olduğunu ve her olumsuz cümlenin de bir olumlusunun olduğunu söylemek mümkündür.

Her dil birincil işlevi olumlu ana bildirme cümlelerini olumsuzlaştırmak olan standart veya temel biçimde olumsuz yapılara sahiptir. Cümle düzeyinde aşağıda a ve b’de belirtildiği gibi verilen öğelerin herhangi birine ilave edilerek oluşturulabilir. Birçok dilde standart olumsuzluk işlevi yüklem ve fiilimsi öbeğine bağlı olarak tanımlanan bir ek (biçimbirim) ile ifade edilebilir. Aşağıda verilen c ve e maddelerindeki biçimlerden birini alabilir.

a) *Kuvvetli bir olumsuz fiil cümlelerin tümleci olarak bütün olumlu cümleyi kapsayabilir. Ör. Tongan ‘ikai*

b) *Bir ek ya da bir dizi ek cümle düzeyindeki öğelerle ilişkili olarak belirlenen yere sahiptir.*

c) *Olumsuz bir yardımcı fiil yükleme ilave edilebilir ve olumlu cümledeki fiilin bazı özelliklerini üstlenebilir. Ör. Nenets ni-*

d) *Olumsuz bir veya bir dizi ek yüklemle ilişkili olarak belirlenen bir yere sahiptir. Ör. Fransızca ne... pas*

e) *Ek olarak kullanılan bir anlambirim, cümle yüklemine olumsuzluğu meydana getirebilir. Ör. Türkçedeki –mA (Bright 1992: 75-76).*

Pek çok dil olumsuzluğu ifade etmek için olumsuzluk işaretleyicisi kullanmaktadır. Kimi dillerde eylem önü olumsuzluk işaretleyicisi kullanılırken kimi dillerde olumsuzluk belirteci kullanılmakta ya da olumsuzluk belirteci ve olumsuzluk işaretleyicisi bir arada kullanılmaktadır. Örneğin; İtalyancada eylem önü olumsuzluk işaretleyicisi (*non*) kullanılır. Fransızcada eylem önü olumsuzluk işaretleyicisi (*ne*) ve olumsuzluk belirtecinin (*pas*) birleşimini kullanmak zorunludur. Almanca ise olumsuzluğu tek bir belirteciyle (*nicht*) açıklar. Türkçede ise olumsuzluk eylem cümlelerinde –mA ekinin yüklemdeki fiile eklenmesiyle oluşur.

Olumsuzluk evrensel bir dilbilgisi kategorisidir. Her dilin kendine has olumsuzluk özelliği vardır. Dillerde olumsuzluğu aktaran gerek yapısal (biçimce) gerekse sözcüksel birçok yapı bulunur. Örneğin batı dillerinden İngilizcede “*not*” yapısı çıkarılsa bile olumsuzluk kavramı “*unless, never*” gibi yapılarla desteklenebilir. Türkçede de *inkar et-, reddet-* gibi eylemler ve *hiçbir şey, hiç kimse, hiç, asla* gibi çeşitli görevlerde

kullanılan yapılarla desteklenebilir ya da sağlanabilir.

- a. *Gördüğünü inkâr etti. (Görmediğini söyledi, iddia etti.)*
- b. *Yaptığını reddetti. (Yapmamış olabilir.)*
- c. *Hiç kimse bu işi yapamaz.*
- d. *Evimde hiçbir şey eksik değildi.*

Biçimbirimsel olumsuzluk cümlesel olumsuzluktan farklıdır. Biçimbirimsel olumsuzluk, dilde cümleyi olumsuz hale getirme yollarından en tipik olanıdır. Biçimbirimsel olumsuzluk Türkçede, fiil cümlelerinde –mA olumsuzluk eki ile isim cümlelerinde ise “değil” ile işaretlenmektedir. Bu işaretleyiciler bir önceki başlıkta değinildiği gibi her zaman cümlesel olumsuzluk yaratmayabilirler. Çünkü başka öğeler tarafından etkilenebilirler.

Konuşma esnasındaki tonlama ve vurgudan dahi meydana gelebilen olumsuzluk, dil yapısı olarak batı dillerinden İngilizcede ya çekimli yardımcı fiillerin ardından kullanılan olumsuzluk eki “not” (John is not rich) ya da çekimli bir yardımcı fiile bağlanan olumsuz bir anlambilimi olan “-n’t” (John isn’t rich) ile yapılır.

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede anlamlı kelimelerle birlikte doğrudan karşılığı bulunmayan birçok görevli ses ve ses birliği bulunmaktadır. Kök halindeki kelimeler evrendeki kavramların, nesnelere, hareketlerin veya oluşların bir kısmını karşılamaktadır. Her bir kavram ayrı bir kök ile karşılanmaz. Türkçedeki binlerce kavram da bu köklere getirilen ekler ile oluşan kelimelerle karşılanmıştır. Tek başlarına anlam özellikleri bulunmayan, yalnızca bağlandıkları kelime ile kullanılabilen eklerin bir bölümü, kelime türetme görevi üstlenirken diğerleri de kelimeler arası geçici anlam ilişkileri kurarlar.

Bütün eklemeli dillerde olduğu gibi Türkçede de ekler önemli bir yere sahiptir. Hemen hemen tüm dilbilgisi kaynaklarında ekler “yapım ekleri” ve “çekim ekleri” olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Bu eklerin tanımlamaları da genelde bu kaynaklarda benzer şekildedir. Yapım ekleri, genel olarak “kök ya da gövdelerden yeni fiil veya isim gövdeleri üreten ekler” şeklinde tanımlanırken çekim ekleri de “kelimeler arasında geçici anlamsal ilişkiler kuran ekler” şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere bu iki tür eklerin temel farkı kelimelerde yeni anlamlar yaratması ya da kelimelerin türünü değiştirmesi olarak izah edilmiştir. Fakat anlamdaki bu değişimler konusunda

kesin bir ölçüt bulunmamaktadır. Yapım ekleri arasında sayılan bazı ekler, eklendikleri kök veya gövdeden her zaman yeni anlama sahip kelimeler üretmemiş, üstelik işlev açısından da çekim eklerine yaklaşmıştır. Yapım eklerine benzer şekilde çekim ekleri arasında gösterilen kimi ekler kelimeler arası ilişki kurma işlevini kısmen ya da tamamen kaybedebilmektedir. Hatta kimi zaman da bu eklerin türetme görevi üstlendiği görülür. Türkçedeki eklerin çeşitli kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları Korkmaz tarafından detaylıca ele alınmıştır (Korkmaz 1994).

Korkmaz'ın da eserinde incelediği üzere dilin tarihî seyri içerisinde bazı ekler çeşitli bakımlardan değişerek günümüze kadar gelmiştir. Bu eklerin bazıları sadece fonetik şekil değişiklikleri geçirmişken bazıları da hem şekil hem de işlev olarak değişiklik arz etmiştir. Kimi eklerin de başka eklerle ya da kelimelerle kalıplaşarak tanınamaz hale geldiği de bilinmektedir. Bu durum eklerin tasnif edilmesinde farklılıkların doğmasına neden olduğu gibi eklerin tasnifinin güçleşmesine de sebep olmaktadır.

Türkçe dilbilgisi kitaplarında yer aldığı şekliyle yapım ekleri dörde ayrılır:

İsimden İsim Yapan Ekler

İsimden Fiil Yapan Ekler

Fiilden İsim Yapan Ekler

Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiilden isim yapan ekler, genel itibariyle ikiye ayrılırlar.

-Fiilden herhangi bir isim yapan ekler

-Fiilimsi ekleri

Fiilimsi ekleri de kendi içinde sınıflara ayrılmıştır.

-İsim-fiil ekleri

-Sıfat-fiil ekleri

-Zarf-fiil ekleri

Fiilden isim yapma eklerinin doğrudan ele alınması yerine alt gruplara ayrılması, bu eklerin işlev bakımından farklı niteliklere sahip olduğunun göstergesidir. “*Fiilimsi*” alt başlığında ele alınan ekler her zaman tek başlarına yeterli kavram veya nesneyi

karşılayan kalıcı isimler oluşturmazlar. Fiilimsiler genel olarak sözlük değeri taşımayan, fiil ile isim arasında ayrı ve geçici bir dilbilgisi kategorisi meydana getirirler: *oturmak, oturan, oturarak* yapılarında kullanılan *-mAk, -An* ve *-ArAk* eklerinin *otur-* fiilinin anlamında belirgin bir değişiklik yapmadıkları, dolayısıyla da fiil kökünden yeni ve ayrı kalıcı bir isim türetmedikleri barizdir. Ayrıca yukarıdaki üç kelimedeyse meydana gelen tür değişikliği yeni bir isim meydana getirmemiştir. Oysaki *silgi* kelimesinde *sil-* fiil kökü *-gi* ekini alarak yeni bir nesne adı oluşturmuştur. Üstelik *-gi* eki kelimenin anlamını değiştirdiği gibi türünü de değiştirmiştir. Hemen hemen bütün fiilimsi eklerinin belirli kelime kökleri ya da gövdeleri üzerinde kalıplaşarak kalıcı isimler yaptıkları bilinmektedir.

Örneğin,

Mastar ekleriyle: *çakmak, tokmak, danışma, kazma*

Sıfat-fiil ekleriyle: *yiyecek, dolmuş, keser*

Zarf-fiil ekleriyle: *çevre, doğa, yara gibi pek çok kalıcı isim yapılmıştır.* (Başdaş 2006: 401)

Fiilden fiil yapan ekler de benzer sebeplerle iki grupta ele alınır.

-Fiilden herhangi bir fiil yapan ekler

-Çatı ekleri

Korkmaz çatı eklerinin fiilden fiil türeten ekler olduğunu, ancak fiilden fiil yapan ekleri özelliklerine göre iki alt gruba ayırmak gerektiğini belirtmiş, “*Buna göre birinci gruptakiler tür itibarıyla çatı ekleriyle birleşen fakat eklendikleri kök ve gövdelerde köklü anlam değişiklikleri yaparak, eskisinden farklı anlamda yeni fiiller türetmiş olan eklerdir. Bunların çoğu kök ve gövde ile kaynaşmış durumdadır: ayır-, barış-, çalış-, çevir-, vb.*” açıklamasında bulunmuştur. Bu tarz eklerin “çatı” kavramı dışında tutulması gerektiğini belirten Korkmaz, bu eklerin fiilden fiil yapan ekler grubunda değerlendirilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Korkmaz, “*İkinci*

gruptakiler ve çatı kategorisine girenler ise, eklendiği fiilin temel anlamında köklü bir değişiklik yapmayan, fiilin nesne ve özne ile olan bağlantısında şekil ve durum değişikliği meydana getiren eklerdir: iç- / iç-il-, iç-ir-; giy- / giy-in-, giy-dir-; tanı- / tanı-ş-, tanı-ştır- vb.” biçiminde açıklamada bulunmuştur (Korkmaz 2007a: 540).

Çekim ekleri kategorisinde incelenen birçok ek zamanla aslî görevlerinden kısmen ya da tamamen uzaklaşmıştır. Hatta kimi zaman belirli ölçüde anlam değişikliği yapan bu çekim ekleri görev bakımından yapım eklerine yaklaşmıştır. Aynı şekilde yapım ekleri kategorisinde incelenen kimi ekler de zaman içinde asli görevlerinden kısmen ya da tamamen uzaklaşarak çekim eklerine benzer görevler üstlenmiştir. Yani her yapım eki her zaman kelimenin anlamında köklü bir değişiklik yapmaz ve ayrı bir kelime türetmez. Her çekim eki de her zaman kelimeler arası ilişki kurmaz.

Bu bağlamda olumsuzluk ekine değinmeden önce “*olumsuzluk eki*”nin hangi ek olduğunu belirtmek gerekir. Keza kimi kaynaklarda isimden isim yapma eki olan “+sIz” da olumsuzluk eki olarak addedilmektedir.

“*Olumsuzluk*” teriminin sonradan ortaya çıkmış olmasından dolayı Cumhuriyet döneminde yazılan ilk dilbilgisi kitaplarında +sIz eki için hiç “*olumsuzluk*” terimi kullanılmamıştır. Bu dönemde yazan araştırmacıardan Deny, “*-li ile türemiş isimlerin ters ad “antonyme”leri ekseriya yoksullayış “privatif” ilgici olan -sız “sans” ile yapılmış ifadeler olur: terbiyeli-terbiyesiz, akıllı-akılsız...*” açıklamasını yapmıştır (Deny 1941: 328).

Emre ise, +sIz eki için şu görüşe yer verir: “*siz morfemiyle türetilen sayısız sıfatlar anlamca li yapılı sıfatların karşıtıdır, ilginin yokluğunu anlatırlar. -siz morfemi çok verimli ise de her -li yapılı sıfatın karşıtı -siz morfemiyle değildir... pahalı / ucuz, hızlı / yavaş...*” (Emre 1945: 143).

Banguoğlu ise konuyla ilgili olarak: “*Zıt anlatımlı... o nesneden, nitelikten yoksun olanı gösteren giderme sıfatları yapar. Bunlar -lı eki ile yapılanların aksi anlamlıları olurlar...*” der (Banguoğlu 2007: 201).

Ergin, “*Bu ek -lı, -li, -lu, -lü ekinin menfisidir. -lı, -li, -lu, -lü eki esas itibarıyla bir nesnede bir şeyin bulunduğu, -sız, -siz, -suz, -süz eki ise bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder. (...)* Esas hususiyeti menfilik ifade etmesidir. Bu yüzden menfi

isim yapma eki diye anılır. İsimlerde menfilik ifade eden tek ek bu ektir.(...) Bu ek sadece -li, -li, -lu, -lü'lü vasıf isimlerinin menfisini ifade eden bir ektir.” der (Ergin 1977: 161). Örneklerden anlaşıldığına göre Ergin *menfi* terimiyle *karşıtlık* ve *bulunmamayı* kasteder.

Ediskun, *olumsuz* terimini kullansa da verdiği örnekler *zıtlık*, *bulunmayı* ifade ederler. *-sIz* ekiyle ilgili Ediskun, “*-siz eki çok işlektir; -siz eki -li ekinin olumsuzudur; bununla beraber -li ile yapılmış birçok kelimenin olumsuzu -siz ile yapılamaz; örneğin şeker-li (kahve)nin olumsuzu, şekersiz değil, sade (kahve); paha-li (kumaş)ın olumsuzu pahasız değil ucuz (kumaş)tır”* der (Ediskun 1963: 150).

İlhan, ekin adı için “*+sız olumsuz sıfat eki (+sız +siz +suz +süz isimden isim yapım eki)*” ifadesini kullanır ve eki “*Bu ek isimlere gelerek onların yokluğunu bildiren olumsuz yapılar kurar.*” şeklinde tanımlar. *Akılsız baş, asılsız söylenti, tuzsuz yemek* gibi örnekler verir (İlhan 2005: 275).

-sIz eki için *olumsuzluk* terimini kullanmayan araştırmacılar da vardır.

Zülfikar, aynı ek için “*Getirildiği isimlere yokluk, olumsuzluk kavramı katar.*” der. Fakat ekin görev ve kullanılışlarıyla ilgili olarak yaptığı tabloda *olumsuzluk* terimini hiç kullanmaz: “*İsimlere kökteki birtakım özellikleri taşımama, eksiz ve yetersiz kılma; yokluk, yoksulluk; süreklilik kavramları katar”* (Zülfikar 1991: 141-142).

-sIz eki hakkında doğru tespitte bulunan araştırmacılar da bulunmaktadır. Gülsevin, ek ile ilgili olarak şu açıklamayı yapar: “*Yokluk bildiren sıfatlar yapar: yağmursuz, uykusuz... Eklendiği ismin yokluğunu bildiren yeni isimler yapar: gözsüz, ögsüz...”* (Gülsevin 1997: 119).

-mA eki ve *-sIz* eki hakkında Erten’in açıklamaları da dikkate değerdir: “*+sIz: Yokluk bildiren bir ektir. Bir isimde bir şeyin bulunmadığını bildirir. Bir başka deyişle yokluk ve bulunmama bildirir. Bu eke olumsuzluk eki diyenler vardır; bu yanlıştır. Çünkü olumsuzluk terimi fiillere getirilen ve onlara olumsuz anlam yükleyen -mA- için kullanılır”* (Özçelik ve Erten 2000: 83).

Ortaöğretimdeki sınavlara yönelik kimi kaynaklarda *olumsuzluk* eki olarak verilen *-sIz* eki görüldüğü üzere *yokluk* bildiren sıfatlar yapmaktadır. Fiillerde *olumsuzluk -mA eki* ile sağlanır. Burada durum *+sIz* ekinin işlevinden farklıdır. İşte bu

yüzden olumsuzluk eki terimi yalnızca *-mA* için kullanılmalıdır. Kısaca Türkiye Türkçesindeki olumsuzluk eki tabiri sadece *-mA* ekini karşılamaktadır.

Olumsuzluk eki *-mA* eklendiği fiilin bildirdiği hareketin, oluşun veya kılışın meydana gelmediğini göstererek kelimedeki belirli ölçüde anlam değişikliği yapar. *yaptı*, *yapmadı* fiillerinin birincisinde “yapma” işinin gerçekleştiği ikincisinde ise aynı işi gerçekleşmediği anlatılmaktadır. Ancak her iki kelime de aynı hareketi ifade eden fiile sahiptir. Yani *-mA* eki, *yap-* fiilini başka bir fiile veya isme dönüştürmemiştir.

Olumsuzluk eki de dâhil olmak üzere diğer eklerin bahsi geçen değişik işlevleri sonucu araştırmacılar tarafından çeşitli tasnif ve tanımlama çalışmaları yapılmıştır. Dilbilgisi kitaplarında yukarıdaki gibi tarif edilen olumsuzluk eki de bu tasnif-tanımlama çalışmalarında yeniden sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Gülsevin, “*Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine*” (2004) adlı çalışmasında dilbilgisi kitaplarında genel kabul görmüş bazı kuralların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiş ve tespit ettiği bu genel kurallara uymayan durumların neden aykırılık gösterdiğini izah etmiştir. *-mA* ekinin vurguyu üzerine almadığını belirten Gülsevin, “*-mA*” olumsuzluk ekinin de eskiden müstakil bir kelime olmuş olması gerektiğini buna neden olarak göstermiştir (Gülsevin 2004: 1274). Gülsevin tasnifi oluştururken ölçüt olarak “*sözlüksel malzeme oluşturmadığını, kalıcı kelime yapıp yapmadığını*” ele almıştır. Gülsevin tasnifinde olumsuzluk ekini “*kategori ekleri*” adı altında incelemiştir. Olumsuzluk ekinin bulunduğu kategoriye ise *olumsuzluk kategorisi* demiştir.

“***Kategori ekleri*** (Bunlar sözlüksel kelime de türetmez, kelimelerde tür değişikliği de yapmaz. Cümle içinde öge belirlemek ve ilişki kurmak gibi bir fonksiyonları da yoktur. Kelime bu ekleri almadan önce cümlede ne görev üstlenmişse, bu ekleri alınca da aynı durum devam eder. Eklendikleri kelimelerin kendileri ile sınırlı kalan değişik özellikler katarlar.) (Çokluk kategorisi +*lAr*, Grup/Aile +*gil*, Küçültme/sevimlilik kategorisi +*Cık*, +*CAĞIZ*, +*CACIK*, Sıralama sayı kategorisi +*Incl*, Üleştirme sayı kategorisi +*[ş]Ar*, Nitelik dereceleyici kategorisi +*Imsl*, +*Imtrak*, +*sI*, +*CA*, ***Olumsuzluk kategorisi -mA***” (Gülsevin 2004: 1278-1280).

Bu tasnifi yapan Gülsevin, dilde alt başlıktaki bir ekin bazen işlevinin genişleyerek üst başlıktaki eklerin de görevini yapabileceğini söylemektedir.

Bir diğ er tasnif ç alışması da Viktor Grigoriyeviç Guzev tarafından yapılmıştır. Guzev kelime ç ekimlerini isim ve fiil olmak üzere iki ayrı eserinde incelemiştir. (1987, 1990) Osman F. Sertkaya “*Türkçede Kelime Ç ekimlenmesi Üzerine İki Eser*” adlı ç alışmasında Guzev’in eserleri hakkında bilgi vermektedir (Sertkaya 1994: 307-310). Guzev olumsuzluk ekini fiillerin ç ekimlenişi altında göstermiş buna da “*statü kategorisi (-abil-, -ama-)*” adını vermiştir.

Zikri Turan da yapım ve ç ekim ekleri üzerine tasnif yapan araştırmacılarıdır. Turan ç alışmasında “*olumluluk-olumsuzluk ekleri*” adlı bir bölümde ç ekim ve yapım eklerinden bağımsız olarak olumsuzluk ekini ele almıştır (Turan 2007: 1835-1844).

Eklerin tanım ve tasnifi üzerine ç alışmada bulunan bir diğ er araştırmacı da İbrahim Delice’dir. Delice, “*Genişletme Ekleri*” altında “*Fiili Genişleten Ekler*” adında bir bölüm oluşturmuş ve bu bölüm altında olumsuzluk ekini de incelemiştir (Delice 2000: 135-150) .

Cahit Başdaş da eklerin tasnifi üzerine ç alışma yapmıştır. Türkçede üçüncü grup ara eklerin olduğunu savunan Başdaş, klasik tasnifteki yapım eklerinin kimi zaman ç ekim eki görevinde kullanıldığını, ç ekim eklerinin de yapım eki görevi üstlendiğini belirterek bu iki türün bazı eklerde kesiştiği ve ortak alan oluşturduğu görüşündedir. Başdaş’a göre olumsuzluk eki –mA da bu ortak alanda bulunan ara eklerdendir (Başdaş 2006: 405).

Bu tasnif ç alışmalarından da anlaşılacağı üzere dilbilgisi kitaplarında süregelen “yapım eki” ve “ç ekim eki” tasnifi araştırmacıları tatmin etmemektedir. Özellikle bu eklerin kimi durumlarda birbirlerinin işlevini yükleniyor olması yeni arayışların oluşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda olumsuzluk ekinin dilbilgisi ç alışmalarının neresinde, hangi başlık altında incelenmesi gerektiği belirtilmelidir. Bu ç alışmaya göre *olumsuzluk eki –mA yapım ekleri kategorisi altında incelenmelidir*. Keza olumsuzluk eki –mA alan bazı fiil tabanlarının başka fiillere denk geldiği görölmektedir. Yani bazı fiillerin olumlu tabanı olumsuzluk eki –mA ile birleşince bir başka fiil gereksinimi ortaya çıkar. Örnek olarak;

Ölmek → Ölmemek gerektirir Yaşamak

Hatırlamak → Hatırlamamak gerektirir Unutmak

Bu örneklerde olumsuzluk ekini alan bazı fiillerin başka fiilleri gerektirdiği görülmektedir. Bu gerektirme derecesi fiilden fiile değişiklik gösterir. Bazı fiillerin olumsuzu birden fazla fiili gerektirirken, bazı fiillerin olumsuzu ise tek fiili gerektirmektedir. Gerektirme derecesi fiilden fiile fark etmektedir. Kimi fiiller bağlama göre de gerektirmeyi oluştururlar. Yapım ekleri eklendikleri kelimelere yeni anlamlar kazandırır. Olumsuzluk eki –mA da eklendiği fiillere *gerektirme durumu* aracılığıyla yeni anlamlar kazandırır. *Gerektirme durumunun olmadığı* olumsuz fiillerde de aslında yeni bir hareket ya da var olan hareketin yok olması durumu vardır. Bunlar da olumsuzluk eki –mA'nın yapım eki olduğunun göstergeleridir.

Türkçe fiiller taranmış ve bunlar içinden olumsuzu başka bir fiili gerektirenlerin bazıları aşağıya listelenmiştir.

- Kocamak > Kocamamak *gerektirir* Genç Kalmak
- Kımıldamak > Kımıldamamak *gerektirir* Sabit Durmak
- Duraklamak > Duraklamamak *gerektirir* Devam Etmek
- Savsaklamak > Savsaklamamak *gerektirir* Ciddiye Almak
- Hatırlamak > Hatırlamamak *gerektirir* Unutmak
- Anımsamak > Anımsamamak *gerektirir* Unutmak
- Yaşamak > Yaşamamak *gerektirir* Ölmek
- Bırakmak > Bırakmamak *gerektirir* Tutmak
- Kalkmak > Kalkmamak *gerektirir* Oturmak, Yatmak
- Kalmak > Kalmamak *gerektirir* Gitmek
- Çömelmek > Çömemek *gerektirir* Ayakta Durmak
- Eğilmek > Eğilmemek *gerektirir* Dik Durmak
- Yenilmek > Yenilmemek *gerektirir* Kazanmak, Berabere Kalmak
- Ölmek > Ölmemek *gerektirir* Yaşamak
- Uyanmak > Uyanmamak *gerektirir* Uyumak
- Sönmek > Sönmemek *gerektirir* Yanmak
- Göstermek > Göstermemek *gerektirir* Gizlemek
- Susmak > Susmamak *gerektirir* Konuşmak
- Konuşmak > Konuşmamak *gerektirir* Susmak
- Sevmek > Sevmemek *gerektirir* Nefret Etmek, Hoşlanmamak

Türkçedeki bu fiillere eklenen *-mA* olumsuzluk eki eklendiği fiil kökünün ya da gövdesinin anlamını değiştirmektedir. Anlamın değişmesi yalnızca *olumluluk-olumsuzluk* ekseninde değildir. Bu değişiklik sonucu bambaşka bir fiil ortaya çıkmaktadır. Hangi tür ekler arasında değerlendirileceği tartışmalı olan olumsuzluk eki *-mA* için yukarıda meydana getirdiği yeni fiilleri göz önüne alarak yapım eki demek mümkündür. Kısaca, *-mA* olumsuzluk eki bazı fiil kök ve gövdelerine gelerek yeni fiiller meydana getirmektedir. Bu da olumsuzluk ekinin fiilden fiil yapan ekler arasında olduğunun göstergesidir.

Örneklerde olumlu haldeki bazı fiillerin *-mA* olumsuzluk eki alınca başka fiilleri gerektirdiği gösterilmiştir. Bu gereklilik durumunda fiilin birinci, gerçek anlamı baz alınmıştır. Bağlama göre kimi fiiller listenin dışındaki başka fiilleri de gerektirebilir.

Olumsuzluk eki, yapılan çeşitli terim kazandırma çalışmaları sonrası bir dilbilgisi terimi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Olumlu ve *olumsuz* kelimeleri Türkçenin kabiliyeti ölçüsünde geliştirilmiş ve dilbilgisi çalışmalarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimin ne ifade ettiğini araştırmak için bazı gramer terimleri üzerine yapılmış çalışmalarına bakıldığında aşağıdaki gibi bir takım tanımlamalar ile karşılaşılır.

Korkmaz, *olumluluk* için “*doğrudan doğruya fiilin karşıladığı oluş ve kılışı gösteren, fiil kök veya gövdesinin -mA olumsuzluk tabanı eki almamış durumlardaki dilbilgisi kategorisi: oku-, yaz-, gel-, çalış-, vb. karşıtı olumsuzluktur*” şeklinde bir izahta bulunurken *olumsuzluk* için ise “*cümlede yüklem bildirdiği oluş ve kılışın olumsuz olarak gerçekleştiğini gösteren dilbilgisi kategorisi. Türkçede fiile olumsuzluk kavramı -mA- ekiyle, ad cümlelerinde deşik kelimesinin eklenmesiyle verilir*” izahını vermiş ve bu izahlarını örnekler ile göstermiştir (Korkmaz 2007b: 161).

Hengirmen'in çalışmasında *olumluluk* ve *olumsuzluk* terimleri için şu açıklamalar yapılmıştır:

“*Olumluluk (İng. Affirmation; Alm. Bejahung, Affirmation; Fr. Affirmation) Belirli bir bilgiyi, yargıyı, olayı vb.yi gerçekleşme, geçerli olma, bulundurma vb. açılardan aktarma durumu*”

“Olumsuzluk (İng. Negation; Alm. Negation, Verneinung; Fr. Négation) Belirli bir bilgiyi, yargıyı, olayı vb.yi gerçekleştirmeme, geçerli olmama, bulundurmama vb. açılardan aktarma durumu” (Hengirmen 1999: 206).

Crystal, olumsuzluğun gramatikal ve anlamsal çözümlemede genellikle cümlenin anlamının tümünün ya da bir kısmının zıtlığını belirten yapı veya süreç olduğunu söylemektedir (Crystal 2004: 310).

Trask ise, olumsuzluğun bir cümlede ya da onu oluşturan unsurlarda olumsuzluk öğelerinin bulunması (*not, never, nothing – Türkçede –mA, değil, yok*) ve bu unsurların eklenmesi ile cümlenin etkilenmesi olduğunu söylemiştir (Trask 1996: 179).

Yukarıda verilen tüm bu tanımlamalar ile birlikte diğer terim çalışmalarındaki tanımlamalara bakıldığında araştırmacıların benzer açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.

Türkiye Türkçesine ilişkin yapılmış çalışmalarda olumluluk ve olumsuzluk terimleri genel kabul görmüş durumdadır. Türk lehçelerinde aynı terimi ifade etmek için hangi ifadelerin kullanıldığını Naskali yaptığı çalışmasında araştırmacıların kullanımına sunmuştur. Bu çalışmada olumsuzluk terimi için şu açıklamalar bulunmaktadır:

“Olumsuzluk, Az.: İnkâr; Tkm.: yookluk; Gag.: İnkârlık-ret; Özb.: Bolişsizlik, İnkôr; Uyg.: Boluşsizliq; Tat.: Yuqlıq (süze)-İnkâr itü; Bşk.: Yuqlıq; Kmk.: Yokluk-İnkârlık; Krç.-Malk.: Ugaylaw (ogaylaw); Nog.: Yoklık; Kzk.: Bolımsızlık; Krg.: Tanuu-Ters; Alt.: T'aratpaganı; Hks.: İttîrbınçetkenî; Tuv.: Ta'dagalzal; Şor.: Çagdadabazı; Rus.: otritsaniye” (Naskali 1997: 65).

Olumsuzluk teriminin lehçelerdeki çeşitli görünümü, daha önce de belirtildiği gibi Cumhuriyet dönemi ile birlikte kazandırılmış bir terim olduğunu göstermesinin yanında “*inkar, yokluk, ret*” gibi anlamlara da sahip olduğunu gösterir.

Bütün bu açıklamalardan sonra gerek sözlük ve ansiklopedilerde gerekse terim sözlüklerinde olumlu-olumsuz, olumluluk-olumsuzluk kelimelerine çeşitli anlamlar verildiği söylenilebilir. Verilen bu anlamlar, bu terimlerin anlam ve yapı yönü olduğu konusunda işaretler vermektedir. Örnek olarak Korkmaz, Türkçede olumsuzluğun fiile – *mA* olumsuzluk ekinin eklenmesiyle, isim cümlelerine ise *değil* kelimesinin eklenmesiyle oluşturulduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007b: 162).

Türkçe Sözlük'teki “*olumsuz*” kavramında ise, “*1) Yapıcı ve yararlı olmayan hiçbir sonuca ulaşmayan, gözetilen amaca veya beklentilere uygun olmayan, menfi, negatif*” açıklaması bu iki kelimenin hem biçim (yapı) hem de anlam yönünün olduğunu göstermektedir (TS 2005: 1500). Korkmaz, burada yapıyı ifade ederken, Türkçe Sözlük ise anlamı kastetmektedir.

Sonuç olarak her dil kendisine has bir olumsuzlama şekline sahiptir. Bazı dillerin eklerle yaptığı olumsuzlama bazı dillerde olumsuzluk işaretleyicisi (ögesi) ile yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde de fiillerin olumsuzu *-mA* eki ile yapılmaktadır.

Türkçe dilbilgisi kitaplarında genel olarak yapım ve çekim ekleri olmak üzere iki ana biçimbirim grubu bulunmaktadır. Ancak eklerin görevlerinin bazı durumlarda farklılaştığı bilinmektedir. Bu durum olumsuzluk ekinin kimi kaynaklarda yapım kimi kaynaklarda çekim eki olarak ele alınmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada olumsuzluk eki *-mA* yapım eki olarak kabul edilmiştir. Bir terim anlama sahip olan “*olumsuzluk*” Türkçeye sonradan kazandırılmış bir kelimedir ve bu terimden de “*olumsuzluk eki*” terimi meydana gelmiştir. Türkiye Türkçesindeki olumsuzluk eki “*-mA*”dır.

0.3. Olumsuzluk Ekinin Vurgusu ve Kökeni

Türk dilinde vurgunun özellikle de kelime vurgusunun sınırlarını çizen kurallar, bu kurallara ters düşen durumlar, bu durumların kaynağı yeterince incelenmemiştir.

Vurgu, ek ve kelimelerin köken araştırmalarında önemli bir yere sahip olduğundan bu konu üzerinde araştırmacıların hangi görüşleri belirttiği ortaya konulmalıdır. Köken meselesi de vurgu ile bağlantısı olabilen bir konudur. Bu bağlamda olumsuzluk eki *-mA* 'nın köken incelemesi de vurgu ile yapılabilmektedir.

Vurgu konusunda araştırmacıların fikirlerine bakıldığında Gencan'ın dik, baskılı okunuşa, şiddetli ve yüksek söyleniş başkalığına *vurgu* dediği görülür (Gencan 2001: 85). Banguoğlu ise, “*Söz içinde soluk hamleleri yer yer ve derece derece yeğînleşir. Buna paralel olarak ses organlarının hareketleri de sertleşir. Böyle şiddetlenme noktalarında meydana gelen heceler yanlarındakilerden yeğînlikçe farklı, yani daha kuvvetli olurlar. Bunlar kelime veya cümle içinde yeğînlik dorukları (some d'intensité) meydana getirirler ve vurgu (accent) adını alırlar*” şeklinde bir tanımlama yapmıştır.

(Banguoğlu 2007: 114). Ergin ise, vurgunun bir kelimedeki diğerlerinden kuvvetli bir şekilde çıkarılan hece üzerindeki baskı olduğunu söyler ve vurgulu çıkarılan hece üzerine hususî bir baskı uygulandığını belirtir (Ergin 1977: 109).

Tüm bu araştırmacılar Türkçede vurgu konusunda bir takım hususiyetleri dile getirmişlerdir. Ergin, vurgu için “*Türkçede kelime kök ve gövdelerinde orta hece ve orta heceler vurgusuzdur. Vurgu bu heceler dışında, yani ilk veya son hecede bulunur. Bunlar arasında umumiyetle vurgulu olan son hecedir*” açıklamasında bulunur (Ergin 1977: 109). Eker ise, Türk dilinin vurgu sisteminin şüana değin bütünüyle çözümlenmemiş olduğunu bildirerek Türkçedeki eklerin çoğunun vurguyu kendi üstlerine çektiğini dolaylı da olsa vurgunun sonda olduğunu belirtmiştir (Eker 2003: 250). Banguoğlu da Türkçede vurgunun genellikle kelime sonundaki hecede oluşunu söyleyerek diğer araştırmacılarla müşterek fikre sahip olduğunu göstermiştir (Banguoğlu 2007: 115).

Türkiye Türkçesindeki olumsuzluk eki olan *-mA*'nın etimolojisi hakkında fikir vermesi açısından en önemli husus, sözcük sonundaki eklerin genel olarak vurguyu üzerine almasıyken bazı eklerin ise bu kurala uymayıdır. Vurguyu üzerine çekmeyen ekler Gencan tarafından şu şekilde belirtilmiştir;

- a) *Olumsuzluk eki -me*
- b) *mi? Soru eki*
- c) *-ce eki (küçültme anlamında olursa vurguyu çeker)*
- d) *ile, ise, idi, imiş, iken sözcüklerinin ekleşmesinden oluşan -le, -se, -dI, -miş, -ken*
- e) *eylemin geniş zaman kipinin -im, -sin, -dir, -iz, -sınız parçaları da vurguyu çekmez.*
- f) *de bağlacı*
- g) *ki bağlacı*
- h) *leyin eki*
- i) *Zaman belirteci olan -in eki (Gencan 2001: 86-88).*

Eker de Türkçe fiilden fiil yapma eklerinden olan *-mA* olumsuzluk ekinin vurgusuz olduğunu belirtmiştir (Eker 2003: 250).

-mA olumsuzluk ekinin vurguyu üzerine çekmediğini belirten bir diğer araştırmacı da Talat Tekin'dir. Tekin, "*Türk dillerindeki vurgusuz eklerin en önemlilerinden biri de fiillerin olumsuz çatılarını kuran -ma-/-me- ekidir. gel-me, git-me, otur-ma*" biçiminde açıklama yapmıştır (T. Tekin 2003: 247).

Banguoğlu ise, son hecede olmasına karşın vurguyu çekmeyen eklerin mahdut olduğunu belirtmiş ve bıçak-la, erkek-çe, çocuk-ken, gündüz-ün, otur-ma gibi örnekler vermiştir. Görüldüğü gibi -mA olumsuzluk eki de bunlar arasındadır (Banguoğlu 2007: 116-117).

Vurguyu üzerine almayan ekler konusunda, vurgunun Türkçede belli özel durumlar dışında sonlarına gelen eklerle genişleyen kelime kökleri ve gövdelerinin genişlemesine paralel olarak sonda bulunduğu sistematüğını veren Şinasi Tekin, bu sistematüğını bazı misallerde oluşmadığını söylemektedir.

Güzel+dim, güzel+miş, güzel+se, gel-**ir**/gel-**ir**+dim, gel-**ecek**/gel-**ecek**+miş, gel-**ir**/gel-**ir**+ken, Ahmet+le, Yemek+le

Yukarıdaki örneklerde bu kurala uyulmadığını söyleyen Şinasi Tekin buradaki eklerin aslında müstakil birer kelime olduğunu söylemektedir. İdim, imiş, iken, ise, ile, gibi (Ş. Tekin 2001: 42).

Şinasi Tekin, "*Vaktiyle müstakil bir kelime olup da sonradan herhangi bir ses kaidesine uyarak ekleşen dil birimleri, yani yeni ekler vurguyu kabul etmezler, vurguyu bir önceki heceye verirler*" kaidesinden yola çıkarak -mA olumsuzluk ekinin müstakil bir kelimedenden ekleşmiş olabileceğini düşünmektedir. Tekin ayrıca, bugünkü dil imkânlarıyla ya da elde bulunan Eski Türkçe dil malzemesiyle ispat edilemeyen eklerin bulunduğunu ve bu eklerden birinin de Türkiye Türkçesindeki olumsuzluk eki -mA olduğunu söylemektedir. Kısaca Şinasi Tekin bazı eklerin vurguyu üzerine almadığını bu eklerin de daha önceden müstakil birer kelime olduğunu belirtmiş, olumsuzluk eki -mA'nın da bunlardan birisi olduğunu savunmuştur. (Ş. Tekin 2001: 44)

Bahsi geçen bu araştırmacılarla birlikte birçok araştırmacı da vurgu ve olumsuz eki -mA üzerine görüş bildirmiştir. Tüm bu görüşler göz önüne alındığında bazı müşterek noktaların bulunduğu görülmektedir.

Bu görüşler şu şekilde özetlenebilir:

- *Türkçe kelimelerde doğal vurgu genel olarak son hecede bulunur.*
- *Bazı zarflar ve bağlaçlarda olmak üzere yer adlarında vurgu başa doğru gelir.*
- *Ekler genel olarak kelime sonundaki vurguyu üzerlerine alır.*
- *Bazı ekler vurguyu üzerine almaz.*

Vurguyu üzerine almayan ekler şunlardır:

- olumsuzluk eki *-mA*
- soru eki *mi*
- küçültme anlamı taşımayan *-ce*
- *-le, -se, -di, -miş, -ken,*
- *-im, -sin, -dir, -iz, -sınız,*
- *de* bağlacı,
- aitlik eki *-ki*.

Görüldüğü gibi zamir kökenli kişi ve şahıs ekleri vurguyu üzerine almayan eklerin başında gelmektedir. Türkçede bu kişi eklerinin vurgusuz olmasının nedeni bu eklerle kurulmuş şekillerin aslında iki kelimedenden oluşan birer kelime grubu veya ibare olmalarıdır.

Talat Tekin, “*Türk dillerindeki vurgusuz eklerin en önemlilerinden biri de fiillerin olumsuz çatılarını kuran -ma-/me- ekidir: gel-me, git-me, otur-ma gibi. Türkçe olumsuzluk ekinin vurgusuz olması, bununla kurulmuş fiil şekillerinin de aslında iki kelimedenden oluşan bir grup veya ibare olduğunu gösterir. Bu ekin kökeni veya türeyişi üzerine görüş ileri süren araştırmacılar da teorilerini kurarken başlıca bu noktadan hareket etmişlerdir*” açıklamasında bulunmaktadır (T. Tekin 2003: 247-248). Eker, Türkçede vurgunun yeri anlamı ya da anlam vurgunun yerini belirleyebilir açıklamasında bulunmuştur. Ayrıca, Türkçede vurgu ya da vurgusuzluğun “fonemik” olduğunu yani anlam farkı yarattığını söyleyerek vurgunun değişmesinin kelimenin türünü ve anlamını değiştirebileceğini söylemektedir. (Eker 2003: 249).

Yalnız [YAL nlız] (edat)	Yalnız [yal NIZ] (sıfat)
Aydın [AY dın] (şehir adı)	Ordu [or DU] (silahlı güç)
Kazma [KAZ ma!] (fiil)	Kazma [kaz MA] (kazma işi)

Ergin ise vurgu konusunu kısaca ele aldığından vurgunun fonemik, yani anlam farkı yaratan bir unsur olduğunu belirtmiş ancak bunu örneklememiştir (Ergin 1977: 109).

Olumsuzluk ekinin vurgu ile ilgili bu hususiyetlerinden ötürü bazı Türkologlar ekin etimolojisini vurguyu dikkate alarak araştırmışlardır. Dilin tarihî derinlikleri içinde ve tarihî kültür ilişkileri ile *-mA* olumsuzluk ekinin kökeni ve gelişimi üzerinde farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşlerden ilki W. Bang tarafından 1923 yılında yayımlanan “*Das Negative Verbum Der Türksprachen*” adlı makalesinde ortaya konulmuştur. Talat Tekin, Bang’ın olumsuzluk eki *-mA* ile ilgili düşüncelerini şöyle nakletmektedir: “*Türkçe -ma-/-me- ekinin yapısında, bu ekin vurgusuz olmasından dolayı, bağımsız bir verbum negativum (olumsuz fiil veya olumsuzluk fiili) gördüğünü belirtmiştir. Ancak, Bang bu ekin yapısında var olduğuna inandığı verbum negativumu Ural dilleri ile Altay dillerinden Tunguzcada mevcut olan olumsuz fiil e- “nicht sein” ile karşılamamıştır*” (T. Tekin 2003: 248). Şinasi Tekin ise, Bang’ın olumsuzluk eki ile ilgili görüşleri şu şekilde nakletmektedir:

“*W. Bang, -mA- ekinin müstakil bir kelime olduğunu temelden kabul ediyor, ancak bunun bir edat değil de ‘ihmal etmek’ manasına gelebilecek bir fiilden türemiş olabileceğini söylüyor. Bu fiil ya *ma- veya *ama-, *uma- vb. biçimindedir. Ne şekilde olursa olsun böyle bir fiil, yardımcı fiil olarak başka fiillerle birleşmiştir çok eski zamanlarda*” (Bang’dan aktaran Ş. Tekin 2001: 45). W. Bang bahsi geçen eserinde **ma-mak* veya **uma-mak* gibi bir fiilin olabileceğinden bahsetmektedir. Bang bu fiillerin de **ihmal etmek* anlamında olabileceğini ve yardımcı fiil vazifesi ile başka fiillerle birleşebileceğini söylemektedir. Bu birleşmenin de bugün kullanımda olan “*unutmak*” fiili ile ilgili olabileceğini söylemektedir. W. Bang bu görüşüne dayanak bulabilmek amacıyla Türkiye dışında kullanılan Türk dillerini incelemiştir. Bu tetkik sonucunda da “*unutmak*” fiiline akraba olarak şu fiilleri tespit etmiştir.

- *umut-*
- *umun-*
- *umdu-*
- *umtu-*
- *ungtu*
- *man-* (< **uma-n-?*) (Bang'dan aktaran Ş. Tekin 2001: 47).

Bu farazî **ama-mak* fiili Bang'a göre çok eski bir dönemde fiiller ile “*almayı ihmal etmek*” anlamında **al-a+ama* biçiminde birleşmiş olabilir. Bu birleşmede iki sesli harf (a+a sesi) yan yana gelince kaynaşacak ve buradan önce **al-ı+ma* şekli meydana gelecek daha sonra **al-ma-* “*almamak*” ortaya çıkacaktır. Bang'ın bu görüşleri üzerine Şinasi Tekin, “*yukarıdaki ameliyede mühim olan *uma- veya *ama- fiilinin var olup olmadığı değil ('unut-' fiili ile olan ilişkisine rağmen var olmuş olduğu zaten ispat edilemez) de yardımcı fiil olarak ana fiillere getirilmesi ve bu sırada ortaya çıkan ses bilgisi olaylarının gerçeğe uyup uymadığıdır. Aksayan yerleri olmasına rağmen W. Bang'ın bu nazariyesi genel olarak doğru sayılabilir*” biçiminde açıklamada bulunmuştur (Ş. Tekin 2001: 47).

W. Bang'ın görüşlerinin kesin ve kanıtlanabilir nitelikten çok varsayımlara dayalı, farazi mahiyette oluşu bu konuda açık kapıların kalmasına sebep olmuştur. Araştırmacılar bu sebeple başka görüşler de ortaya koymuşlardır. Keza Bang'dan yalnızca bir yıl sonra 1924 yılında, Ramstedt konuyu ele almıştır. Ramstedt, Türkçe olumsuzluk eki *-mA*'nın oluşumu hakkında *-mA*'nın fiillerden *-m* ile yapılmış isimlere Ural dillerinde *e-*, Tunguz dillerinde *e-/a-* şeklinde yaşayan *verbum negativumun* çekimli şekillerinin getirilmesi ile meydana geldiği görüşünü ileri sürmüştür (Ramstedt'den aktaran T. Tekin 2003: 248).

Ramstedt örnek olarak Türkçe *bol-* ‘olmak’ fiilinden *-m* ile yapılmış **bolum* ismine olumsuz fiil *e-*'nin çekimli şekillerini getirmiş, bunların birleşmesi ile kelime içinde adeta bir iç ek (infix) gibi olumsuzluk anlamı veren *-mA* ekinin (hecesinin) oluştuğunu bildirmiştir. Yani Ramstedt fiil köküne gelen bir isim yapma eki ile Ural dillerinde *e-*, Tunguz dillerinde ise *e-/a-* olan olumsuzluk fiillerinin çekim eki almış

şeklinin birleştiğini ve bu birleşme sonucunda da Türkçedeki olumsuzluk eki olan –*mA*’nın meydana geldiğini söylemektedir.

**bolum e-di > bolmadı* ‘olmadı’

Talat Tekin çalışmasında Ramstedt’in bu görüşleri üzerine şunları söylemektedir:

*“Ramstedt bu araştırmasında Moğolcada geçmiş zamanlı fiil şekillerine olumsuzlaştıran ese (<*e-se) olumsuzluk edatının (örnek. İrebe ‘geldi’, ese irebe ‘gelmedi’) Tunguzca olumsuzluk fiili e- ile ilgili olabileceğine de işaret etmiştir. Ancak Ramstedt aynı makalede Tunguzca olumsuz fiil e-’yi Moğolca ‘olmak’ anlamındaki a- ve Eski Türkçe aynı anlamdaki er- fiili ile bir ve aynı saymak istemiştir ki zıt anlamlı fiilleri birleştirmek isteyen bu görüş, kanımca, yanlıştır ve kabul edilemez”* (T. Tekin 2003: 248).

Ramstedt’in görüşleri göz önüne alındığında W. Bang ile benzer temellere dayandığı görülmektedir. Yani, ana fiile eklenen bir yardımcı fiil ile oluştuğu esasına dayanması W. Bang ile ortak görüş şeklindedir.

Ramstedt

**bol-ım a-ng: FK-FİYE+FK-Şahıs Eki < *bolım e-ng* (Bolmang ‘olmayın’)

W. Bang

**al-a+ama: FK-ZF-FK < “almayı unutmak (ihmal etmek)”*

Şinasi Tekin, Ramstedt’in bu görüşünün “*sakat yönlerinin fazla*” olduğunu belirterek bunları maddeler halinde bildirmiştir. e- yardımcı fiilinin bir çeşit (olumsuz) tarifi yardımcı fiil olduğunu ve bunun ana fiillerle bağlanabilmesi için –a, -i gibi bir zarf fiile gereksinim duyulduğunu bildirerek bunun –m isim-fiili ile birleşmesinin imkansız olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan e- ‘olmamak’ fiilinin eklediği zaman sonuna geldiği ***bolım** kelimesinin vurguyu taşımış olması gerektiğini belirten Şinasi Tekin, bu yüzden ünlüsünün düşmemiş olması gerektiğini vurgulamıştır (Ş. Tekin 2001: 48).

Bu görüşlerini temellendirmek adına Şinasi Tekin benzer fonetik olayların gerçekleştiği örnekleri vererek bu birleşmenin Ramstedt’in savunduğu gibi olmadığını söylemiştir. Orta hece durumundaki e- fiil kökünün daralıp düşmüş olabileceğini

düşünmek şartıyla;

**kelim e-di 'gelmedi' > *kelim-di*

**oğul > oğ(u)lum*

örnekleri Şinasi Tekin tarafından verilmiştir. Sonuna ayrı bir kelime gelip eklediği zaman fonetik durum daha farklı bir hal almaktadır.

oğul ile > oğulla

oğul ise 'oğula gelince' > oğulsa

Şinasi Tekin birinci örnekte *+um*'un asli bir ek olduğunu, yani sonradan ayrı bir kelimedden ekleşerek ortaya çıkmadığı için vurguyu kendi üzerine aldığını, ikinci ve üçüncü örneklerde ise sondaki *+la* ve *+sa* eklerinin ekleşme esnasında vurguyu üzerlerinden attığını ve birleştikleri kelimenin son hecesine bu vurguyu yüklediğini belirtmiştir. Bu ekleşme sırasında da başlarındaki ünlü ses düşmüştür. Şinasi Tekin, bir kelimenin ekleşirken başındaki ünlünün düşmek mecburiyetinde olduğunu belirtmiştir. Şinasi Tekin, Ramstedt'in belirtmiş olduğu *e-* fiilinin ekleşmesi için kaybolması gerektiğini ve bugünkü olumsuzluk ekinin böyle ortaya çıkmış olması için *-mA* değil **-im-* şeklinde olması gerektiğini belirterek Ramstedt'in görüşünün aksayan yönlerini ortaya koymuştur (Ş. Tekin 2001: 48).

Şinasi Tekin'in aksayan yönleri olduğunu söylediği Ramstedt'in Türkçedeki olumsuzluk eki üzerine olan görüşleri Menges tarafından da kabul görmüştür.

Menges, Türkçe olumsuzluk eki *-mA*'nın fiillerden **-m*, **-ma* veya **-mı* eki ile yapılmış isimlere Tunguzcada yaşayan ve Altayca olumsuz fiil *e-*'nin eklenmesiyle ortaya çıkmış olabileceğini belirterek Ramstedt ile aynı görüşe sahip olduğunu göstermiştir. Menges daha sonra görüşünü değiştirerek olumsuzluk ekinin fiilden *-ma/-me-* eki ile yapılmış isimlere Altaycadaki olumsuz fiilin çekimli şekillerinin eklenmesi ile türemiş olduğunu ileri sürmüştür (Menges'den aktaran T. Tekin 2003: 248-249). Anlaşılacağı üzere Menges'in görüşünün Ramstedt'ten ayrıldığı tek nokta Türkçe olumsuzluk ekinin, fiillerden *-m* ile değil de *-ma/-me-* ile yapılmış isimlere olumsuz fiil kökü *e-*'nin eklenmesi sonucu meydana gelmiş olduğunu söylemesidir. Menges'e göre;

**kel-me e-ti-m > *kelmetim*

**kal-ma e-ti-m > *kalmatım*

şeklinde ekin gelişimi ve seslerin değişimi vardır. Menges'e göre seslerin kontraksiyon göstermesi de olumsuzluk ekinin oluşumunda role sahiptir. Talat Tekin bu teorinin aksayan yönleri şu şekilde açıklamıştır: “*Ne var ki Menges’in bu hece binişmesi (kontraksiyon) veya büzülmesi teorisi söz konusu –ma-/–me- ekinin kökeni ile ilgili çok önemli bir sorunu, yani vurgu sorununu cevapsız bırakmaktadır*” (T. Tekin 2003: 249). Talat Tekin’e göre Türkçe olumsuzluk eki hece binişmesi ile **kel-me e-ti-m* gibi şekillerden gelişmiş olsaydı, ek vurgusuz değil, tersine, vurgulu olurdu.

**kelme etim > *kelmetim*

**kalma etim > kalmatım*

Talat Tekin bu nedenlerle Menges’in bu teorisini kabul etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Türkçe olumsuzluk eki üzerine fikir bildiren araştırmacılarından birisi de Sovyet Türkolog Kononov’dur. Kononov, Türkçe olumsuzluk eki *–ba-/–be-*, *–pa-/–pe-* ve *–ma-/–me-*’nin fiillerin *–a* ya da *–ı* ile meydana gelmiş zarf şekillerinden sonra, olumsuzluk fiili kabul edilen *a-/e-* ile buna eklenmiş olan *–pa(n)/–pe(n)*, *–ba(n)/–be(n)* ve *–ma(n)/–me(n)* ekli zarf şekillerinin getirilmesi ile oluştuğunu savunmuştur.

*al-ı / al-a + a-pa (// *a-ba // *a-ma) > *alapa*

Kononov bu **alapa* şekli vurgusu olmayan orta hece ünlüsünün düşmesi ile *alpa-* // *alba-* // *alma-* şeklini aldığı savunmuştur.

**alapa- > alpa- // alba- // alma-* (Kononov’dan aktaran T. Tekin 2003: 249).

Kononov’un Türkçe olumsuzluk eki üzerine olan görüşleri Talat Tekin tarafından “*birçok bakımdan çürüktür*” şeklinde değerlendirilmiştir. Kononov’un ek üzerindeki görüşlerinin “*çürüklüğü*” Talat Tekin tarafından çeşitli açılarla tenkit edilmiştir:

- Olumsuzluk ekinin Ana Türkçe şekli sadece *–ma-/–me-* olabilir.
- Kononov’un *–pa-/–pe-* ve *–ba-/–be-* şekillerinden türediği biçimindeki görüşüne

Tekin p ve b sesinin asli olmayıp ikincil olduğunu ve benzeşme sonucu ortaya çıkmış şekiller olduğunu söylemektedir.

- Kononov'un bu görüşleri üzerine Türkçe zarf-fiil eki *-pa(n)/-pe(n)* Eski Anadolu Türkçesindeki *-uban/-üben* hiçbir şekilde fonetik, morfolojik ve semantik nedenlerle olumsuzluk eki *-ma-/-me-* 'nin kökenini teşkil edemez.

- Zarf-fiil eki olan *-pa(n)/-pe(n)* ekin daha sonraki şeklidir. Yani "*finite form*"dur. Bu ekle kurulmuş yapıların fiil çatısı veya gövdesi gibi görev yapamayacağı T. Tekin tarafından bildirilmiştir.

- Tekin **al-a a-pa(n)* gibi iki zarf-fiil eki bulunan bir yapının olamayacağını bildirerek **al-a a-pa(n)* gibi farazî bir yapıda bile vurgunun ikinci kelimenin son hecesinde olamayacağını ilk kelimenin son hecesinde olması gerektiğini belirtmiştir (T. Tekin 2003: 249-250).

W.Bang, Ramstedt, Menges ve Kononov gibi Türk dili araştırmacılarının Türkçede olumsuzluk ekinin etimolojisi üzerine görüşleri de değerlendirildikten sonra Talat Tekin konu üzerine şahsî fikrini belirtmiş ve bahsi geçen bu araştırmacıların görüşleri üzerine de şunları söylemiştir:

"Türkçe olumsuzluk eki -ma-/-me-'nin kökeni üzerine ileri sürülen bu görüşler içinde en akla yakını ve kabul edilebilir olanı yine Ramstedt'inkidir" (T. Tekin 2003: 250).

Ramstedt olumsuzluk ekinin *-m* eki olarak isimleşmiş fiillerin Tunguz dilinde olumsuz fiil olan *e-* "*nicht sein*" '*olmamak*' fiilinin eklenmesiyle oluştuğunu savunmuştur. Talat Tekin de birçok Altayca veri ve kanıt ile Ramstedt'in bu teorisini desteklemektedir. Talat Tekin, Tunguz dillerinin çoğunda fiillerin olumsuz şekillerinin asıl fiilin önüne yerleştirilen yukarıda bahsi geçen olumsuz yardımcı fiil *e-* ile oluşturulduğunu ve asıl fiil *-ra* (*-na, -sa, -da*) ekli isim-fiil şeklinde olup bunun önüne olumsuz yardımcı fiilin çekimlenmiş şekillerinden birinin getirildiğini söyleyerek Ramstedt'in görüşlerini desteklemiştir.

Evk. *e-si-m sâ-re* 'bilmiyorum'

Evk. *e-çi-n sâ-re* 'bilmedi'

Evk. e-te-m gu-ne ‘konuşmayacağım’ (T. Tekin 2003: 250).

Bu örnekte de görüldüğü üzere şimdiki zaman çekimi *e-si*, geçmiş zaman çekimi *e-çi*, gelecek zaman çekimi ise *e-te* olmak üzere üç tanedir.

Talat Tekin, fiillerin olumsuz ve emir bildiren şekillerinin Tunguz dilindeki görünümünü vermiştir. Olumsuz emir şekilleri de yine e- fiilinden türemiş *ekel* (< **e- kel*), *eci* (< **e-di*) gibi olumsuzluk edatları ile Tunguz dilinde yer almaktadır.

Evk. ekel bûre! “verme!”

Nan. eci bûre! “verme!” (bûre < *bûre) (T. Tekin 2003: 250).

Tunguzcadaki olumsuz yardımcı fiil olan e-‘nin Moğolcada ve Türkçede de türevleri olduğunu belirten Talat Tekin, Moğolcadaki bu fiilin yansımaları olumlu fiilleri olumsuz hale getiren edatlardan *ese* (< **e-se*) olarak göstermektedir.

Mo. Kelebe ‘söyledi’ ese kelebe ‘söylemedi’

Mo. İre-be ‘geldi’ ese irebe ‘gelmedi’ (T. Tekin 2003: 251).

Poppe, *ese* olumsuzunu için “*ese olumsuzunu, sadece fiillerle kullanılır; fiilin önüne yerleştirilir. Bu olumsuzluk, geçmiş zaman partisibi, şart gerundiumu, izin gerundiumu ve bütün haber kipleriyle birlikte kullanılır*” açıklamasını yapmıştır.

manu bağışi ese irebe “bizim hocamız gelmedi”

ese iregsen kümün “gelmeyen/gelmemiş kimse”

ta ese irebesü “(eğer) gelmeyecekseniz”

ese irebeçü “gelme de”

Poppe ayrıca, “‘*ese*’ olumsuzunu, kalıplaşmış bir fiildir ve birkaç çekimi hala varlığını sürdürmektedir. Bu şekiller, ‘yine de, aksi halde; mamefih’ ifadeli zarflar olarak kullanılırlar” açıklamasında bulunmuştur (Poppe 1992: 227-228).

Talat Tekin aynı şekilde Tunguzcadaki olumsuz e- fiilinin Türkçedeki yansımaları şu şekilde göstermektedir: “*MK (Oğuzca) eng ‘yok, değil’, eng eng ‘yok yok! Değil değil!’ Atalay’ın çevirisinde ang olarak okunan bu edatın eng şeklinde*

düzeltilmesi gerekir; çünkü bu edat bugün Çuvaşçada an biçiminde yaşamakta ve olumsuz emir şekilleri bununla teşkil edilmektedir” (T. Tekin 2003: 251).

Çuv. Kala! ‘konuş’, an kala! ‘konuşma’

Çuv. Par! ‘ver’, an par! ‘verme’

Çuv. Kil! ‘gel’, an kil! ‘gelme’

Talat Tekin, Orta Türkçe ep’in, Nanayca ve Mançuca olumsuzluk edatı aba ile aynı olabileceği kanısındadır.

bi- ‘olmak’ aba bi- ‘olmamak’

Eski Türkçedeki olumsuzluk zarfı olan “*idi*” (hiç, asla) Talat Tekin’e göre daha eski bir **edi* şekline gidebilir ve Tunguzcadaki e- olumsuzluk fiilinden türemiş olan olumsuzluk edatı “*eci* (<**e-di*) ile aynı olabilir (T. Tekin 2003: 252).

Orh. *Ötüken yışda yig idi yok ermiş* “ötügen dağından daha iyi (bir yer) asla yok imiş.”

ETŞ. *idi körmişim yok* “hiç gördüğüm yok”

ETŞ. *bu etüzimin isirkegüm idi kelmez* “bu vücûdumu hiç esirgemek istemem” (Arat 1991: 329)

Türkçede grup vurgusunun, vurgulu hece ünlüsünün düşmesi ile bir önceki heceye kaymasının Türkçede genel bir kural olduğunu ifade eden Tekin, Türkçedeki olumsuzluk ekinin vurgusuz olmasının ancak bu şekilde açıklanabileceğini ileri sürmüştür.

***kelim** e-di > **kelmedi** > **gelmedi**

***kelim** e-dük > **kelmedük** > **gelmedik**

***kelim** e-ser > **kelmeser** > **gelmesine**

***kelim** e-ti(n) > **kelmeti(n)** > **gelmedin** > **gelmeden**

Vurgulu hecedeki ünlü sesin düşmesi sonucu vurgu kayması şu şekilde oluşur:

Kayın ana > kaynana

Kayın ata > kaynata

Yalın ayak > yalnayak (T. Tekin 2003: 252).

Olumsuzluk eki *-mA*'nın kökeni hakkında fikir bildiren bir araştırmacı da Şinasi Tekin'dir.

Şinasi Tekin'in bu ek üzerine olan görüşünün temelinde "*alıntı nazariyesi*" bulunmaktadır. Şinasi Tekin aynı kelimeler gibi eklerin de başka dillerden alıntı olarak kullanıma dâhil olabileceğini söyleyerek *+at* çokluk ekini de buna örnek göstermiş ve bu ekin Türkçe kelimelere de eklendiğini örneklemiştir. *Gidişat* örneğinde bu durum örneklendirilmiş ve *çaydanlık* kelimesindeki *+dan* ekinin de *+at* ekinden farklı olmadığı belirtilmiştir (Ş. Tekin 2001: 49). Şinasi Tekin alıntı olarak gördüğü *-mA* ekinin geldiği dilde ek olmadığını müstakil bir kelime olduğunu söylemiştir. Aynı yazıda Türk yazı dili henüz teşekkül etmeden çok önce Türklerin ilişki kurduğu milletler arasında Tohar adlı bir milletin de olduğunu söyleyen Ş. Tekin tarihî geçmişleri 20. yüzyılda bulunan bu milletin coğrafi konumları nedeniyle tarihin ilk devirlerinden beri Türk milleti ile iletişim halinde bulunduğunu ileri sürmüştür. Keza bazı arkeolojik buluntular milattan önceki yüzyıllardan beri Toharların yazı diline sahip olduğunu ve Moğolistan ile Kuzey İpek Yolu arasındaki bölgede yaşadıklarını ispat edebilmektedir (Ş. Tekin 2001: 49). Şinasi Tekin, Mani ve Burkan dinine mensup Türklerin Tohar milletinden etkilendiklerini tahmin etmektedir. Bu Toharların dilinden Türkçeye tercüme eserlerin yapılmış olması da bunun bir göstergesidir. Maytrisimit (Maitrisimit) adlı eser bu konuda önemli bir örnektir. Bu milletin dilinde fiillerin belirli kiplerini olumsuz hale getirmek için bir *mâ* edatının kullanıldığı bilinmektedir (Werner Thomas'dan aktaran Ş. Tekin 2001: 50). Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi bu edat Toharcada da fiilden önce gelmektedir. Şinasi Tekin, Farsça emir kipinin olumsuzunun *me-* ön ekiyle yapıldığını ve Farsça *me-* ile Toharcadaki *mâ* edatının ilişkili olduğunu söylemektedir. Tüm bunlardan sonra Toharcadaki olumsuzluk edatı *mâ*'nın Türkçeye girdikten sonra eklediğini belirten Şinasi Tekin, bu alıntı olayının Türkçenin bilinen ilk yazılı metinleri olan Köktürkçe döneminde de önce olduğunu söylemektedir. Çünkü bahsedilen *-mA* olumsuzluk eki bu dönemde çoktan ek haline gelmiştir. Şinasi Tekin bu ekin oluşma döneminin milattan önceye kadar dayanabileceğini belirtmiş ve bu dönemdeki

alıntılardan ilk bahseden Türkologun James Russell Hamilton olduğunu ifade etmiştir. J. R. Hamilton “*Le Conte Bouddhique Du Bon Et Du Mauvais Prince En Version Quiéure*” adını taşıyan ve H. Namık Orkun tarafından “*Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi'nin Uygurcası*” adıyla neşredilen eserde Toharcadan gelebilecek bazı unsurların bulunduğuna işaret ederek **kalı** ‘eğer’, **ök** (pekiştirme edatı), **+ti** (edatlara gelen pekiştirme eki), **+er** (üleştirme sayı sıfatı yapan ek) örneklerini vermiştir (Ş. Tekin 2001: 247-261). Toharcadan geçtiği düşünülen *ma* olumsuzluk edatı daha yazı dili ortaya çıkmadan,

Kel ‘gel’ olumsuzunda **kel ma* ‘gelme’

Al! ‘al’ olumsuzunda **al ma* ‘alma’

misallerinde olduğu gibi fiillerin emir şekillerinden sonra kullanılmış olabileceği Şinasi Tekin tarafından belirtilmiştir. Bu görüş “*edatlar ilişki kurdukları kelimelerden sonra gelirler*” kuralı ile desteklenmiştir. Ş. Tekin, emir kipindeki bu *ma* edatının bir süre sonra müstakilliğini yitirip Türkçedeki zaman ve şahıs bakımından tarafsız yani herhangi bir şahsın belirtilmesinde görevi olmayan diğer fiil ekleri gibi kullanılmış olabileceğini düşünmüştür. Ş. Tekin bazı eklerin tarafsız olduğunu mesela *-ip*, *-ince*, *-ken* eklerinin özel durumlar dışında şahıs ve zaman eki almadığını belirtmiştir. Aynı şekilde Türkçenin tarihi dönemlerinde fiillerin olumsuz şekillerinde bu tarafsızlığın giderilmesi için şahıs zamirlerinin kullanılmış olabileceği düşüncesi vardır (Ş. Tekin 2001: 51-52).

ben **al ma* > ben **alma*

sen **kel ma* > sen **kelme*

Emir kipi yukarıdaki gibi bütün şahıslara uygulanarak genelleşmiştir. Ancak Türkçenin yazılı en eski metinlerinde dâhil *-mA* ekinin tarafsız kullanımına rastlanılmamaktadır. En eski örneklerde (-)ma olumsuzluk unsuru zaman ve şahıs ekleri olarak kullanılmıştır (Ş. Tekin 2001: 52).

Kel-me-ti+m

Açsık tosık ömez sen; bir todsar açsık ömez sen. “Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin.”

Mening sabımın sımadı. “Benim sözümü kırmadı.”

İlgerü Şantung yazıka tegi süledim, taluyka kiçiğ teğmedim. “Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum (değmedim)”

Bu bağlamda Türkçede olumsuzluk ekinin meydana gelişini Şinasi Tekin şu şekilde özetlemiştir:

“Türkçede –ma- olumsuzluk eki vurguyu kabul etmediğine ve bir önceki heceye attığına göre müstakil bir kelimedenden türemiştir. Bu müstakil kelime Hint-Avrupa dil ailesinin bir uzak üyesi ve Orta Asya’da yüzyıllar boyu eski Türklerle birlikte yaşamış olan Toharların dilindeki ‘ma’ olumsuzluk edatıdır. İşte bu, Toharca mâ olumsuzluk edatından ekleşerek Türkçeye girmiştir” (Ş. Tekin 2001: 56).

Türkçede vurgu kurallarına ve –mA ekinin etimolojisi üzerine yapılan çalışmalara geniş bir bakış açısı ile bakıldığında Talat Tekin’in Türkçe olumsuzluk eki –mA üzerine söyledikleri diğer görüşlere göre daha kabul edilebilir şekildedir. Talat Tekin’in olumsuzluk eki –mA hakkındaki düşüncesi Ramstedt’in düşüncesinden çok farklı değildir; ancak Tekin düşüncesini daha fazla kaynak ve veriye dayandırılmış, sistematik bir biçimde açıklamıştır. Bu sebeple Talat Tekin’in ek hakkındaki düşüncesi ekin etimolojisini açıklamakta daha başarılıdır. Tekin birçok Altayca veri ile Ramstedt’in teorisini desteklemekte ve bunu daha düzenli şekilde izah edebilmektedir.

Tunguz dillerinin çoğunda olumsuz fiil şekillerinin oluşturulmasında olumsuz yardımcı fiil e-‘nin kullanıldığı ve asıl fiil –ra (-na, -sa, -da) ekli isim-fiil şeklinde olup bunun önüne olumsuz yardımcı fiilin çekimlenmiş şekillerinden birisinin getirildiğini belirten Tekin, Tunguzcadaki yardımcı fiil olan bu e-‘nin Moğolca ve Türkçede de çeşitleri olduğunu belirtmiştir. Bu görüş Ural-Altay dilleri teorisini akla getirmektedir.

Tunguzca → e-

Moğolca → ese

Türkçe → ang (Besim Atalay), eng (Talat Tekin)

Çuvaşça → an

Moğolcada başa gelen olumsuzluk edatı *ese*, Tunguzcada başa gelen olumsuz yardımcı fiil *e-*, Çuvaşçada *an* biçiminde yaşamakta olan bu edatın ses olarak da birbirine yakın olması dikkate değerdir. Hepsinin kullanım şekillerinin de benzer olması ayrı bir husustur. Bunlara ek olarak Orta Türkçe *ep*'in Nanayca ve Mançuca olumsuzluk edatı *aba* ile de ses ve kullanım olarak benzerliği bulunmaktadır. Kırgızcadaki “*henüz olmadı*” anlamındaki “*elek*” edatı ile Yakutçadaki aynı anlama sahip “*ilik*” edatının Talat Tekin tarafından Tunguzcada yaşamakta olan Altayca olumsuzluk fiilinden türemiş olabileceğinin belirtilmesi ve bunun **ele ök* gibi bir yapıdan gelmiş olabileceğinin söylenmesi de dikkat çeken hususlardandır.

Ural-Altay dilleri teorisi hakkında ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışma yapan Osman Nedim Tuna, “*Ana Altaycada ön takı (preposition) yoktur. Buna karşın son takılar (postposition) çok zengindir. Bununla birlikte, olumsuz emir kipleri için Çuvaşçada, Moğol ve Tunguz dillerinde olumsuzluk fillerinden ayrı olarak bazı ‘particle’ların kullanıldığı hatırlanmalıdır. Bunlar, eski bir düzenin izleri olabileceği gibi, Altay dili dışında başka bir kaynaktan da gelmiş bulunabilir*” açıklamasında bulunmuştur (Tuna 1992: 21-22).

Ural-Altay dilleri teorisine göre akraba olduğu düşünülen Türkçe ve Tunguzcadaki olumsuzluk zarfı ve olumsuzluk edatının benzer ses ve kullanım özelliği göstermesi Tekin’in düşüncesinin doğruluğunu kuvvetlendiren diğer bir kanıttır.

ET. Olumsuzluk Zarfı “*idi (hiç, asla)*” < **edi*

Tun. Olumsuzluk Zarfı “*eci*” < *e-* (*olumsuzluk fiili*)

Türkçede eklerin kalıplaşma şekillerine bakıldığında meydana gelen ses olayları ile Talat Tekin’in Türkçedeki olumsuzluk eki *-mA* hakkındaki teorisinde gösterdiği ses olayları paralellik arz etmektedir.

Türkçede birleştirmek (terkip) ve türetim (iştikak) gibi bir diğer kelime yapma yolu da “*kalıplaşma*”dır. Korkmaz, kalıplaşma terimi için şu açıklamayı yapmaktadır:

“*Biz kalıplaşma terimi ile herhangi bir kelime ile birleşen çekim veya yapım ekinin türetim yoluyla yaptıklarımızda olduğu gibi bilinen belirli görevi ile kullanılmayıp eklendiği kelimedenden ayrı, yeni bir anlam meydana getirecek tarzda birleşip, kaynaşmış olmasını kastediyoruz.*” (Korkmaz 1994: 1).

Korkmaz, bu açıklamanın üzerine şekil bakımından eklerdeki bu kaynaşmaya denk olan bir durumdan söz eder. Bu da ek ve kök kaynaşması suretiyle yeni anlamlı kelimelerin meydana gelmesidir. *Türetim* ve *birleştirme* bir dilin konuşanları ve yazarları tarafından sıkça başvurulan bir yöntem olmasına karşın *kalıplaşma* dilin içyapısında meydana gelen bir olaydır. Kalıplaşma ekseriyetle dilin yapısında beliren bir takım ihtiyaçlardan meydana gelir. Dile bu şekilde kelimeler girebildiği gibi morfeimler de girebilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Türkçesinde olumsuzluk eki olan –mA da bir nevî kalıplaşma neticesinde meydana gelmiştir. Kalıplaşmanın hangi yolla olduğu Talat Tekin tarafından izah edilmiştir. Birleşerek eklenen kelimelerin vurguyu almaması ve bu eklerin –mA ekinde olduğu gibi kalıp hale gelmesi Türkiye Türkçesindeki olumsuzluk ekinin etimolojisi fikir verebilmektedir.

Kısaca T. Tekin'e göre olumsuzluk ekinin –mA şekline gelmesi *kalıplaşma* yoluyla olmuştur. Bu kalıplaşma –m ekini alarak isim haline gelen fiillerin *e-“olmamak”* fiiliyle birleşmesiyle oluşmuştur.

Kel-i-m+e-di > FK-YS-FİYE+FK-BGZE

kelim e-di > kelmedi > gelmedi

1. BİTİMLİ FİİLLERDE OLUMSUZLUK

Bitimli fiiller fiil kök veya gövdesine sırasıyla aspekt, zaman-kip, kişi (şahıs) eki olarak kök veya gövdenin bildirdiği hareket, oluş, kılışın tasarlandığını, tasarlanacağını ya da yapıldığını, yapılacağını, yapılıyor olduğunu gösterirler. Bitimli fiillerin en önemli özelliği fiil kök veya gövdesinin bildirdiği hareket, oluş ya da kılışın zaman çizgisi üzerinde yer alabilmesi yahut işin biçiminin belli olmasıdır.

<i>Gel-di</i>	<i>(Zaman Çizgisi Geçmişte)</i>
<i>Gel-iyor</i>	<i>(Zaman Çizgisi Şimdiki Zamanda)</i>
<i>Gel-ecek</i>	<i>(Zaman Çizgisi Gelecek Zamanda)</i>
<i>Gel-ir</i>	<i>(Zaman Çizgisi Geniş Zamanda)</i>
<i>Gel-se</i>	<i>(Dilek-Şart Biçiminde)</i>
<i>Gel-e</i>	<i>(İstek Biçiminde)</i>
<i>Gel-meli</i>	<i>(Gereklilik Biçiminde)</i>
<i>Gel-sin</i>	<i>(Emir Biçiminde)</i>

Bitimli fiil tabiri genel olarak Türkçe dilbilgisi kitaplarında kullanılmaz. Belirli bir “*bitim, sonuç*” bildirmeyen fiiller “*bitimsiz fiiller*”¹ başlığı altında bazı eserlerde ele

¹ Bk. (Demir ve Yılmaz 2005)

alınmasına rağmen “*bitim, sonuç*” bildiren fiiller *bitimli* başlığında incelenmezler. Ancak Banguoğlu *bitmemiş fiil* ve *bitmiş fiil* başlıkları altında ele alır (Banguoğlu 2007: 410). Türkçe dilbilgisi kitapları bitimli fiilleri genel olarak “fiil çekimi konusu” altında ele almıştır.

Şekil ve zaman ekleriyle ilgili Ergin, “*Şekil ve zaman ekleri fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zaman bağlayan eklerdir. Demek ki bu ekler bir şekil, bir de zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifade ise ancak bir kısmında vardır. Yani şekil ve zaman eklerinin bir kısmı yalnız şekil, bir kısmı ise hem şekil hem de zaman ifade ederler*” açıklamasını yapmıştır (Ergin 1977: 283).

Çalışmanın bu kısmında bitimli fiillerin (şekil ve zaman eki almış fiiller) Türkçe olumsuzluk eki –mA ile kullanılması sonucu ortaya çıkan çeşitli ve farklı işlevleri incelenecektir.

1.1. Kiplerde Olumsuzluk

Kip kavramı dilbilim ve dilbilgisi terminolojisinde yer alan bir terimdir. “*Kip*” teriminin bu iki alandaki kullanımı kimi zaman farklı işlevlerin bu terim üzerine yüklendiğinin göstergesidir.

Kip teriminin çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan tanımları şu şekildedir:

Akerson da fiillerin görünüş, zaman ve kip olmak üzere üç işlevinin olduğunu söylemektedir (Akerson 1994: 80).

Delice ise, kipi fiil denilen kelime türünün söz dizimindeki görünümünü değiştiren ve belirleyen kavramlardan birisi olduğunu söylemektedir (Delice 2002: 201).

Dilbilgisi terimi olan “*kip*” ile dilbilimde kullanılan “*kiplik*” terimleri birbirinden farklı olmasına karşın kimi araştırmacılar tarafından birbirleri yerine kullanılmıştır. Keza “*kiplik*” “*modality*” konuşmacının tutumunu yansıtmaktadır. Akerson kipi şöyle tanımlamaktadır: “*İşlevini konuşmacının aktardığı içerik karşısındaki tutumdur. Ne var ki bu tutum birbirinden çok değişik bakış açılarına dayanabilir. Gerçek-gerçek değil,*

bildirme-istek/koşul-buyruk, niyet, sitem, inanmama, kesinlik, bir olayın gerçekleşmesinin mümkün olması, istenmesi gibi karşıtlıklar açısından değerlendirilebilir. Gene başka bir ayırım içeriğin izlenirliği ya da izlenmezliği karşıtlığına dayanabilir” (Akerson 1994: 82).

Hacıömeroğlu ise, “*Eğer konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilenin yaptığı eylemin dildeki kullanımına göre düzenlenen bir anlatım biçimiye, kipin söz konusu bu kişilerin ruh durumlarıyla ilgili bir olgu olduğu çıkarılabilir*” şeklinde açıklamıştır (Hacıömeroğlu 2007: 479).

Korkmaz ise kipin fiil kök veya gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışın zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi olduğunu belirtmiştir (2007b: 148). Ayrıca Korkmaz, fiillerin şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girdiğini bu anlatım kalıplarının da *kip* olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 569).

Aksan ise kipi “*Eylemin bildirdiği devinimin, oluşumun, kılışın konuşan açısından ne tarzda, ne yolda yansıtıldığını gösterir. Bir bakıma açıklamada beliren ruh durumu da denilebilir*” şeklinde izah etmiştir (Aksan 1995: 263).

Uzun ise, kipin konuşmacının önermeye kattığını tutumu sunan kategori olduğunu belirterek görünüşten konuşucu odaklı olması açısından farklılaştığını söylemiştir. Uzun’a göre konuşucu cümleye bildirme, gereklilik, istek, dilek, emir, olumsuzluk, soru, öğüt, uyarma, amaç, yeterlik, olasılık, olanak, izin, yasaklama, şüphe, koşul, potansiyel gibi kavramları kategoriyal yollarla katabilir (Uzun 2004: 150).

Banguoğlu’na göre kip, zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla meydana gelmiştir (Banguoğlu 2007: 441).

Kılıç ise şöyle tanımlar: “*Kip (mood), kiplik kavramının fiilde türlü işaretleyicilerle gerçekleşmesi ve bu gerçekleştirmelerin ortaya koyduğu fiilin morfo-sentaktik bir gramer kategorisidir*” (Kılıç 2004: 2).

Palmer, dilbilgisel olarak kipliğin kategorilerinin bazı dillerde iki türlü olduğunu söylemektedir. Bunların *kiplik sistemi* ve *kip* olduğunu belirten Palmer, bazı dillerde bu iki kategorinin olduğunu, bazı dillerde de yalnızca birisinin belirgin olduğunu söylemektedir (Palmer 2001: 4).

Kısacası Akerson, Aksan, Hacıömeroğlu, Uzun ve Kılıç kip kavramını konuşmacının eylem karşısındaki tavır ve yaklaşımı olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda kipi anlam bildiren ve değiştiren birimler olduğu hususuna vurgu yapılmıştır. Diğer tanımlarda ise kip hem zaman hem de kişi bildiren yapılar olarak görülmektedir.

Bu çalışmada kip kavramı zaman ve kişi bildiren yapılar olarak ele alınacaktır. Çünkü konuşmacının eylem karşısındaki tavrı *kiplik* “modality” terimi ile ifade edilmelidir.

Kısacası *kiplik* (modality) anlamı, *kip* (mood) ise biçimle ilgili kavramlardır.

Türkçede fiilin bildirdiği hareket ya da oluşun konuşan açısından ne şekilde, nasıl yapıldığını yansıtan yapılara kip denir.

Türkçe fiiller zaman ve tarz (tense), görünüş (aspect)², çatı (voice) ve kip kategorilerinde söz dizimsel yapılarda çekime girerler. Kısaca kip fiil kök ya da gövdelerinin –zaman ve biçimlere göre- türlü eklerle girdikleri kalıplardır.

Yap-tı (yap- fiil kökü –DI morfemiyle bildirme –zaman- çekimine girmiştir.)

Git-sin (git- fiil kökü –In morfemiyle tasarlama –biçim- çekimine girmiştir.)

Türkçede zaman çok karmaşık bir yapı arz eder. Buna rağmen fiilde zaman üç temele dayanır. Cümle içinde yüklem bildirdiği oluş, kılış ya da hareketin ilgili olduğu zaman kesiti bu üç temel zamanla ilişkilidir.

“geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman”

Fiillerde tarzın ortaya çıkmasıyla ilgili Eker, “*Tarz, zamanda hareket noktasını konuşanın, konuştuğu andan bir başka zamana aktarılmasıyla ortaya çıkar*” biçiminde açıklamada bulunmuştur (Eker 2003: 300). Fiilde tarzın ortaya çıkması için i- fiilin geçmiş zamanlarda ve şart kipinde çekimlenmesi gerekir.

Dilbilgisi çalışmalarında kiplerde olumsuzluk konusu yeterince ele alınmamış, ihmal edilmiştir. Kiplerin olumsuz biçimleri kimi durumlarda olumlu halinin üstlendiği işlevleri üstlenemezler. Aynı şekilde bu olumsuz biçimler kimi durumlarda da olumlu hallerin üstlenemediği işlevleri üstlenirler. Olumsuzluk eki –mA’nın eklendiği fiile

² Bk. (Uğurlu 2003)

kattığı anlamsal işlev kip eklerinin de farklı kullanımlarının oluşmasına sebep olur. Bununla birlikte kiplerle beraber olumsuzluk eki hem anlamsal hem de sentaktik olarak alışlagelmiş görevlerinin dışında kullanılabilir.

1.1.1. Bildirme Kipleri ve Olumsuzluk Eki –mA

Bildirme kipleri olumlu ya da olumsuz, yapılmış, yapılan ya da yapılacak olan hareketleri zamanları ile birlikte bildirir. Bu nedenle zaman bildiren bütün fiil çekimleri bildirme kipleri içinde toplanırlar.

Kısaca bildirme kipleri bir eylemin bilinen ya da duyulan bir zamanda yapıldığını, yapılıyor olduğunu ya da yapılacağını haber verir. Bu sebeple bildirme kiplerine kimi kaynaklarda *haber kipleri* denir.

1.1.1.1. Geniş Zaman ve Olumsuzluk Eki –mA

Geniş zaman adından da anlaşılacağı gibi “her zamanı” içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eden zamandır (Ergin 1977: 286). Geniş zamanın işlevi Ergin tarafından “her zamanı ifade etmek” olarak verilmiştir. Geniş zaman ekleri zaman ifadesi ile birlikte şekil de ifade etmektedir. Şekil olarak bildirme işlevindedirler. Geniş zaman geçmişten geleceğe uzanan bir zaman çizgisindeki oluş ve kılışları üzerine alabilmektedir. Korkmaz da Ergin gibi “her zamanı” içine aldığı belirtir (Korkmaz 2007a: 637). Geniş zamanın esnek bir işleve sahip olması onun çeşitli işlevleri yüklenmesine sebep olmuştur. “*Sık sık yapılan alışkanlık ya da âdet hâline gelen veya her zamanı kapsayan ve genellik taşıyan oluş ve kılışlar hep bu kiple anlatılır*” (Korkmaz 2007a: 637). Aynı şekilde Ergin de geniş zaman eklerinin geçmiş zamanda başlayıp şimdiki zamanda devam eden ve devamlılık özelliği kazanmış olan hareketler için kullanıldığını ve gelecek zamanda yapılacak hareketler için de kullanılabilmesini belirtmiştir.

Geniş zaman içinde üç zaman ifadesi barındırır:

1-Her Zaman: Bu özelliği ile genellikle alışkanlık haline gelmiş hareketler, kanunlar, kurallar, atasözleri ve deyimler kullanılır.

2-Geçmiş Zaman ile Şimdiki Zamanı İçine Alan Bir Zaman: Geçmişte başlayıp günümüzde devam eden hareketleri anlatır. –mAktA biçimbirimi ile kısmen örtüşür.

3-Gelecek Zaman: Hareketin gelecek zamanda çıkacağını bildirir.

Geniş zaman ekleri karşıladığı zamanların “her zaman” ya da “geçmiş zamanla şimdiki zamanı içine alan zaman” tiplerinde bir devamlılık arz etmektedir.

“Sabahları kedilerine süt verir”

“Akşamları eşine yemek yapar”

“Sabahları saat 10.00’da çalışmaya başlar”

Örneklerdeki eylemler belirli aralıklarla devamlılık göstermektedirler.

Geniş zaman eklerinin bir diğer vasfı da kesinlik ifade etmemeleridir. Ergin bu konuda “Diğer zaman ekleri hareketin gösterdikleri zaman içinde kesin olarak ortaya çıktığını veya çıkacağını bildirirler. Geçmiş zaman eklerinde bu kesinlik yoktur. Hareket geniş bir zaman bağlanmış olduğu için kesin değildir. Bu hareket hep olan veya olacak olan hareket değil, aynı zamanda olabilen veya olabilecek olan bir harekettir. Demek ki geniş zaman eklerinde ihtimal ifadesi de vardır. Bu bilhassa gelecek zaman kullanımında açıkça görülür” demektedir (Ergin 1977: 286).

Geniş zamanın kendisine has bu kuralları olumsuzluk eki olan –mA ile kullanıldığında bir takım farklılaşmalar gösterir.

Geniş zamanın olumsuzunda diğer zamanlardan şekil bakımından çok farklı bir durum bulunmaktadır. Geniş zaman dışındaki diğer zamanlarda fiilin olumlusu da olumsuzu da şekil ve zaman eklerini sonuna alabilmektedir. Ancak geniş zamanda şekil ve zaman ekleri sadece fiilin olumlu şekline eklenebilmektedir. Çünkü olumsuzluk eki –mA geniş zamanda kullanıldığında –r, -Ar eklerinin işlevini de kendi üzerine almaktadır. Geniş zamanın olumsuzu zaman eklerini –mA olumsuzluk eki üzerine almaz.

Olumlu	Gel-(i)r-(i)m	Olumsuz	Gel-me-m
	Gel-(i)r-sin		Gel-mez-sin
	Gel-(i)r		Gel-mez
	Gel-(i)r-iz		Gel-me-y-iz
	Gel-(i)r-siniz		Gel-mez-siniz
	Gel-(i)r-ler		Gel-mez-ler

Bu akşam ders çalışmam.

Olanları duyunca bunların hiç birini yapmazsın.

Askere giden oğlunu bir an bile aklından çıkarmaz.

Karanlık olunca korkmayız.

Paranız çok olursa geleceğinizi fazlaca düşünmezsiniz.

Onlar bu işlerin altından kalkamazlar.

Örneklerde de olduğu gibi geniş zaman için kullanılan ek birinci şahıslarda –mA, diğer şahıslarda ise –mAz biçimindedir. –mA eki aslında Türkiye Türkçesinde fiillerin olumsuzluğunu sağlayan “olumsuzluk eki”dir. Ancak birinci şahıslarda olumsuzluk işlevinin yanı sıra zaman işlevi de –mA ekinin üzerinde toplanmıştır. Olumsuzluk, –mA eki ile birlikte fiil gövdesine aittir; ancak bu durumda onu zaman ekinin kendi üzerine aldığı görülmektedir. Yani –mA hem olumsuzluk hem de zaman işlevini kendi üzerinde barındırmaktadır.

Altay dilleri üzerine çalışmaları bulunan W. Schott, Türkçe ile Çuvaşça arasında bir takım ses denklikleri olduğunu belirlemiştir. Schott, Türkçe z'nin Çuvaşça r sesine denk olduğunu tespit etmiştir (Ercilasun 2007: 19). Aynı şekilde Ramstedt de aynı denkliklerin Türkçe ile Moğolca arasında da olduğunu belirlemiştir (Tuna 1992: 47). Bu durum Türkiye Türkçesindeki –mAz ekinde de görülmektedir. Geniş zaman eki –r, olumsuzluk eki –mA ile bir araya geldiğinde –z şekline dönüşmüştür. –mAz ekinin geniş

zamanı içermesi Türkçe geniş zaman eki *-r*'nin *-z* ekiyle denk olmasından kaynaklanmaktadır.

Tanzimat döneminde kimi eserlerde, I. çoğul şahıs bazen “*-mAz*” şeklinde de görülebilir:

Hele biz ikimiz dünya halini bilenler izince gideriz, mümaşat ve müdarayı elden komazız (Ahmet Vefik Paşa, ZN).

Geniş zamanda olumsuzluk ekinin farklı bir özellik arz ettiği diğer durum ise vurgusu ile ilgilidir. Çalışmanın “*olumsuzluk ekinin vurgusu ve kökeni*” adını taşıyan bölümünde izah edildiği gibi *-mA* eki vurguyu üzerine almamakta, kendisinden önce gelen ek üzerine atmaktadır. Geniş zamanın olumsuzluğunda *-mA* eki zaman eki haline geldiği için vurguyu kendisinden önceki heceye atmak yerine üzerine alır. Birinci şahısta geniş zaman çekiminde olumsuzluk eki *-mA* üzerine *-m* şahıs ekinin gelmesi de onun zaman eki sayıldığını göstermektedir.

Bu durum Ergin tarafından şöyle açıklanmıştır:

“Bu normal olmayan durum Türkçede sonradan ortaya çıkmıştır. Eskiden birinci şahıslarda da -maz, -mez kullanılırdı. Fakat -maz, -mez’li çekim de diğer çekimlerin menfileri yanında normal değildir. Bunda da çekim menfi fiil gövdesine geniş zaman eki getirilerek değil, müspet fiil gövdesine menfi geniş zaman eki getirilerek yapılmaktadır. Aslında -ma, -me menfi eki ile -z fiilden isim yapma ekinde meydana geldiği açık olan -maz, -mez Türkçede başlangıçtan beri menfi partisip ve dolayısıyla geniş zaman eki olarak kullanılan tek ek haline gelmiştir. Bu da vurguyu üzerine çeker. Hülasa, Türkçede menfi fiilin geniş zamanı yoktur, geniş zamanın menfisi vardır. Buna da sebep -maz, -mez menfi partisip ekinin geniş zaman eki haline gelmiş olmasıdır. Geniş zamanın menfisinde birinci şahıslar için -ma, -me kullanılması Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmış, Osmanlıcada uzun müddet iki ek yan yana kullanılmış, nihayet Osmanlıcanın sonlarında -maz, -mez yerini tamamıyla -ma, -me’ye bırakmıştır” (Ergin 1977: 289).

Geniş zamanın olumsuz biçiminin diğer kip ve zamanlardan farklı olduğu Ediskun tarafından da belirtilmiştir. Birinci tekil ve çoğul kişilerde olumsuzluğun *-me* biçiminde, diğer kişilerde ise *-mez* biçiminde olduğunu belirten Ediskun, eskiden

sormas men biçiminde kullanılan yapılar olduğuna dikkat çekmiştir. Ediskun bu tarz kullanımlarda –s ya da –z’nin sonradan düştüğünü söylemiş, –mA ekinin hem olumsuzluk hem de zaman bildirme görevini kendi üzerine aldığını belirtmiştir (Ediskun 2007: 181).

Geniş zaman eki –r’nin bugün genel geniş zaman eki durumunda olması ve birden çok heceli bütün fiil kök ve gövdelerine, ünsüz ile biten fiil kök ve gövdelerinin de bir kısmına gelmesi dilbilgisi çalışmalarında genel kabul görmüş bir hususiyettir. Aynı bu özellik gibi ünsüzle biten bir heceli fiil köklerinin de birçoğuna (ünlü uyumuna göre) –Ar ekinin gelmesi de genel kabul görmüştür.

De-r, ye-r, yap-ar, öt-er, unut-ur, başlat-ır

İki türlü geniş zaman ekinin fiillere ulanırken gösterdiği bu özellik –mA olumsuzluk ekinin gelmesiyle değişir. Olumsuzluk eki, geniş zaman çekiminde fiillere ulanırken fiil kökünün tek heceli ya da çok heceli olmasının fark etmemesi gibi fiil sonunun ünlü ya da ünsüzle de bitmesi durumu değiştirmez. Geniş zaman –mA ekini alırken her durumda (birinci şahıs çekimleri hariç) –mAz biçiminde birleşir.

De-mez, ye-mez, yap-maz, öt-mez, unut-maz, başlat-maz

Geniş zamanın işlevlerinden birisi de her zaman için olan, meydana gelen hareket ve yargıları anlatmaktır. Bu özelliği geniş zamanın atasözü, deyim ve kuralları anlatmasında üslup olarak uygunluk sağlamıştır. Olumsuzluk ekinin kullanıldığı geniş zaman çekimleri de aynı şekilde atasözü, deyim ve kurallarda neyin olamayacağını açıklar.

Bal bal demekle ağz tatlı olmaz.

Burada sigara içilmez.

Su içilmez.

Asansöre 4 kişiden fazla binilmez.

Ön kapıdan inilmez.

Kırmızı ıhtta geçilmez.

Geniş zaman “her zamanı” anlattığı için olumlu durumlarında insanların alışkanlıklarını anlatabilmektedir. Olumsuz çekimleri ise yapılmayan ya da olmayan eylemleri ifade edeceği için alışkanlıkları anlatmaz, genel olarak olmayan ya da yapılmayan eylemleri ifade eder.

Ahmet çok spor yapar/yapmaz.

Zeki günde bir paket sigara içer/içmez.

İbrahim yemekte çok ekmek yer/yemez.

Kaan saatlerce bilgisayarın başında oturur/oturmaz.

Örneklerin olumlu durumları bir alışkanlık ifade ederken –mA ekinin gelmesiyle bu alışkanlık ifadesi durum ifadesine dönüşmüştür. Keza yapılmayan eylemlerin, davranışların alışkanlık olarak kabul edilmesi düşünülemez.

Geniş zaman, gelecek zamanı karşıladığı durumlarda bir *olasılık* ifadesini barındırabilir. Geniş zamanın olasılık ifadesi içermesiyle ilgili Korkmaz, “*Gelecek zamana yönelmiş olan geniş zaman kipi, yakın gelecekte gerçekleşmesi niyet ve istek halinde olan; ancak gerçekleşmesinde bir kesinlik bulunmayan durumlarda kullanılır. Dolayısıyla, bu anlatım kalıbında istek, ihtimal, tahmin, vaat gibi işlevler de yer alır*” açıklamasında bulunmuştur (Korkmaz 2007a: 644). Ediskun da gelecek zaman yerine kullanılacak olursa, *olasılık* sezdirmediğini söylemiştir (Ediskun 2007: 181). Bu görüşler bağlamında bu kullanım özelliğinin olumsuzluk eki –mA alarak verdiği anlam düşünüldüğünde *olasılık* anlamının azaldığı ya da yok olduğu görülür. Hatta olasılık anlamının tam aksine *kesinlik* ifade ettiği durumlar ortaya çıkar.

Teyzesi sabaha gelir. “gelir ya da gelmez” (olasılık)

Teyzesi sabaha gelmez. “gelmez” (kesinlik)

Biraz para toplayıp gönderelim. Alın benden yirmi kuruş! Gelecek hafta yine düşünüyoruz. (A.Rasim, GA) “düşünürüz ya da düşünmeyiz” (olasılık)

Gelecek hafta düşünmeyiz. (kesinlik)

Sizi aldatırlarsa işleri büsbütün karıştırırız. (K.Tahir, EŞİ) “karıştırır ya da karıştırmayız” (olasılık)

Sizi aldatırlarsa işleri karıştırmayız. (kesinlik)

Seneye bu vakitler gideriz. “gideriz ya da gitmeyiz” (olasılık)

Seneye bu vakitler gitmeyiz. (kesinlik)

Geniş zaman kimi durumlarda bilinen geçmiş zaman yerine de kullanılabilir. Özellikle roman ve hikâyelerde bu işlev üslup özelliği olarak oldukça sık kullanılmaktadır. Yazılı metinlerin dışında bu özellik günlük konuşmalar esnasında da tercih edilir.

“gece yarısı bir çığlık işitilir, herkes dışarı fırlar, alevleri görünce oraya buraya koşuşur.”

Geniş zamanın olumsuzunda ise bu anlatım tercih edilmez. Çünkü geniş zamanın olumlusu akıcılığı sağlayabilmektedir. Ancak olumsuzunda aynı akıcılığı kullanmak mümkün değildir. Bilinen geçmiş zamanı anlatmada geniş zaman olumsuzunu kullanım sıklığı açısından oldukça azdır.

Aradan aylar geçer, yıllar geçer Türkiye’den değil bir kitap, bir dergi bile gelmez.

Rica bildiren geniş zamandaki soru cümlelerinin olumsuzunun kullanım sıklığı çok düşüktür. Teklif bildiren soru cümlelerinde ise olumsuzluk eki işlevi değiştirmez; sadece anlatımı dolaylı hale getirir.

Biz İstanbul’a gidiyoruz. Sen de gelir misin? (teklif)

Biz İstanbul’a gidiyoruz. Sen de gelmez misin? (teklif)

Her iki örnek soruya da konuşmacının olumlu cevap vereceği düşünülürse anlamın değişmediği de görülür. Her iki soruya da konuşmacı “gelirim” cevabını verebilir; ancak sorulara olumsuz cevap verdiği düşünülürse, ilk soru “gelmem” cevabını alabilir. İkinci sorunun olumsuz cevapla yanıtlanması (gelmem) anlamın dolaylı hale gelmesine sebep olacaktır.

İnkâr anlamı veren geniş zamanla çekimlenmiş soruların –mA olumsuzluk ekini alması aynı sorunun “kabul” anlamına gelmesini sağlayacaktır.

O öyle saçma sapan şeyler yapar mı? (inkâr) –yapmaz-

O öyle saçma sapan şeyler yapmaz mı? (kabul) –yapar-

Ben öyle sözler söyler miyim? (inkâr) –söylemem-

Ben öyle sözler söylemez miyim? (kabul) –söylerim-

Burada olumsuzluk eki –mA ile soru ekinin birlikte kullanılmasıyla olumlu bir anlamın meydana çıktığı görülür. Elbette bu tip durumlarda vurgunun da önemi büyüktür.

Olumsuzluk eki (-mA)+Soru Eki (mI) = Olumlu Anlam

Geniş zaman ekleri diğer zaman ekleri gibi sıfat-fiil oluşturabilirler. Olumsuzluk eki –mA ile birlikte geniş zaman eki birleştiğinde –mAz sıfat-fiil eklerini oluştururlar. Çalışmanın sıfat-fiiller ile ilgili kısmında konuya daha detaylı değinilmiştir.

Kuş uçmaz, kervan geçmez yol.

Çıkmaz sokak.

Görünmez kaza

Dayanılmaz acı

Olumsuzluk eki sıfat-fiil oluştururken –z eki ile kaynaşmıştır. Bu geniş zaman olumsuzluğuna has bir özelliktir. Ancak diğer zaman ekleri sıfat-fiil oluştururken –mA ile kaynaşarak ekleşmezler.

Geniş zamanın kimi kullanımlarında *yeterlilik* anlamı da bulunmaktadır. Ancak bu yeterlilik anlamı bulunan örnekler –mA ile olumsuz hale getirildiğinde bu anlam kaybolur.

-Yüz kiloluk bir çuvalı kaldırır mısınız? (kaldırabilir misiniz?)

a) Kaldırırım (Kaldırabilirim) –olasılık ve yeterlilik-

b) Kaldıramam –kesinlik-

Geniş zamanda üçüncü kişinin olumlu ve olumsuz biçimleri art arda kullanıldıklarında –IncA ekinin görevini karşılayarak zarf-fiil gibi görev alırlar.

-Sen gider gitmez çocuklar eve doluşt.

-Sen gidince/gittiğinde çocuklar eve doluşt.

-Alarm çalar çalmaz uyandı.

-Alarm çalınca/çaldığında uyandı.

Tezlik bildiren bu tarz yapılar ol- fiili ile çekimlendiğinde tezlik anlamının dışına çıkarlar. “*olur olmaz*” yapısı kimi cümlelerde kalıplaşarak tezlik anlamının dışında “*yerli-yersiz, bilip bilmeden, dengesizce*” anlamlarını ihtiva eder. Ayrıca “-r -mAz” yapısının kalıplaşmış sıfat türettiği de Ediskun tarafından belirtilmiştir (Ediskun 2007: 261).

Coşkun olur olmaz konuşuyordu.

Olur olmaz işlere burnunu sokuyorsun.

Çalışmanın zarf-fiiller ile ilgili kısmında olumsuzluk eki -mA ile ilgili olan hususları daha detaylı ele alınmıştır.

Geniş zaman sıfat-fiilinden sonra “*sanmak, saymak, bilmek*” gibi fiillerden birisi geldiğinde geniş zaman -AcAğI ya da -DIğI sıfat-fiili gibi kullanılır. Bu durum olumsuzluk eki ile kullanıldığında devam edebilir.

Ben seni bu işi yapamazsın bilirdim.

Ben senin bu işi yapamadığını bilirdim.

O buraya gelemez sanırdım.

Onun buraya gelemeyeceğini sanırdım.

Geniş zamanın özelliklerinden birisi de yinelenerek kullanıldıklarında farklı anlamlara gelebilmesidir. Bu konuda Ediskun, “*Geniş zamanın olumlu ya da olumsuz biçimlerinin yinelenmesi sürerlik, baştan savmak, kızgın bir itiraz, korku ile karışık bir olasılık, taraflılık gibi anlamlar verir: << Seyrim ağlar ağlar Pir Sultan deyü>>, <<veririz veririz paranı; üzülme!>>, << Çocuk bu Allah korusun düşer, düşer!>>, <<Keyfinin kâhyası değilsin ya! Oturmaz oturmaz.>>* açıklamasını yapmıştır (Ediskun 2007: 182). Olumsuzluk ekinin kullanıldığı çekimler bu tarz anlamları ifade etmede kullanım sıklığı açısından olumlusuna kıyasla düşüktür. Ediskun’un “*kızgın bir itiraz ve taraflılık*” olarak ifade ettiği geniş zaman kullanımlarında -mA ekinin anlamı kuvvetlendirdiği görülür.

-Çocuk değil ya! Gelmez, gelmez. (tarafılık)

-Keyfinin kâhyası değilsin ya! Oturmaz, oturmaz. (itiraz)

Şimdiki zamanda gerçekleşen ya da geçmişte başlayıp şimdiki zamanda devam eden kimi eylemler –(I)yor ve –mAktA ile ifade edildiği gibi geniş zamanda da ifade edilir. Korkmaz bu konuda “Şimdiki zamanda geçen olayları anlatmak için kullanılan geniş zaman kipinde –(I)yor ve –mAktA şimdiki zaman eklerindeki gibi bir kesinlik ve sürerlik duruluğu yoktur” açıklamasında bulunmuştur (Korkmaz 2007a: 642). Olasılık bildiren kimi geniş zaman kullanımlarının olumsuzlarında –mA ekinin bu olasılık ifadesini kesinlik ifadesine dönüştürmesi durumu şimdiki zamanda ortaya çıkmaz. Yani şimdiki zamanı anlatan geniş zaman olumsuzu da kesinlik bildirmez. Korkmaz da kesinlik ve sürerliğin açık olmadığını ifade etmektedir.

Yavaşça ona sordum:

-Buraya kim gelecek?

-Bilmem. Galiba Şhremini. (Bilmiyorum)

*-Zannetmem. Şhremini de Türk vatandaşıdır. (Aka Gündüz, BŞGD)
(Zannetmiyorum.)*

-Vay canına ne yağmurdu... Bastığımız yeri göremedik... dedi. Biz de Gediz'e gideriz. (Gidiyoruz.) Siz de mi? (Sevinç Çokum, AB)

Korkmaz, geniş zaman kalıbında olmasına karşın emir kipi yerini tutan kullanımların da olduğunu belirtmiştir (Korkmaz 2007a: 646). Emir kipi anlamı veren yapılar için –mA olumsuzluk eki de kullanılabilir.

Bundan sonra suyu böyle açmazsın.

Artık geceleri geç yatmazsın.

Bunca olaydan sonra artık onunla dost olmazsın.

Geniş zamanın olumlusunun anlamca ve biçimce özellikleri ele alındığında ortaya çıkan –yukarıda bahsi geçen- durumlar ve olumsuzluk eki ile kullanıldığında oluşan hususiyetler, –mA ekinin geniş zamanda anlam ve biçim olarak etkili bir kullanım özelliğine sahip olduğunu ve kendisinin bir takım özelliklerini geniş zamana yansıttığını gösterir.

1.1.1.2. Şimdiki Zaman ve Olumsuzluk Eki –mA

Şimdiki zamanda hem şekil hem de zaman ifadesi bulunmaktadır. Şekil olarak bildirme ifade eden şimdiki zaman eki –*yor*, zaman olarak da şimdiki zamanı ifade eder. Kısaca bu ek hareketin şimdiki zamanda ortaya çıktığını bildirir. Ergin –*yor* eki için “*Belirli bir zaman gösteren kesin bir bildirme ekidir*” demektedir (Ergin 1977: 289). Genellikle eylemin, hareketin konuşma anında yapılmakta olduğunu ya da yapılmaya başlanacağını bu kip bildirir.

Bugün Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki –*yor*’dur. Bu ek Türkçede sonradan ortaya çıkmıştır.

Türkçede sıkça şimdiki zaman eki yerine geniş zaman eklerinin kullanıldığı görülür. Şimdiki zaman eki yerine geniş zaman ekinin bilhassa kullanıldığı zaman, –*yor* ekinin oluşmasından önceki dönemdir. Batı Türkçesinde –*yor* oluşmadan evvel şimdiki zaman mefhumu geniş zaman ekleri ile anlatılmıştır.

“*Nereye bakarsın öyle derin derin.*” (*bakıyorsun*)

“*Ne ağlarsın benim zülfü siyahım.*” (*ağlıyorsun*)

Yukarıdaki örneklerde de bu durum açıkça görülebilir. Bu kullanım –*yor* ekinin oluşumuyla gittikçe azalmıştır. Geniş zamanın “*her zaman*” karşılama özelliği olarak edebî eserlerde anlatımı çeşitlendirmek ve zenginleştirmek için yine geniş zaman eki ile şimdiki zaman ifade edilir.

Ergin, şimdiki zaman ekinin *yor*- (yürümek) fiilinin geniş zaman şeklinden (*yor*-*r*) oluştuğunu söylemiştir (Ergin 1977: 290).

Korkmaz ise –*yor* ekinin etimolojisi ve kullanımı ile ilgili “-(*I*)*yor* eki, köken bakımından Eski Anadolu Türkçesindeki, sürerlilik bildiren *yoru-* tasvir fiilinin geniş zaman çekiminden *hece yutumu* ile (*al-a yoru-r>al-(I)yor, başla-y-u yoru-r>başlıyor* gibi) ortaya çıktığından, ondaki bu zaman özelliği, işlev kapsamına, şimdiki zamandan geçmiş ve gelecek zamanlara kadar uzanan bir genişlik kazandırmıştır. -(*I*)*yor* ekindeki işlev farkları da genellikle zaman kaymasından doğan farklardır” açıklamasını yapmıştır (Korkmaz 2007a: 611).

Şimdiki zaman eki –yor etimolojik bakımdan içinde geniş zaman eki –r barındırdığı için (yor-ır) geçmişten geleceğe uzanan bir anlam yapısına da sahiptir.

Olumsuzluk ekiyle birlikte şimdiki zaman ekinin ağızlardaki kullanımını standart Türkçeden farklılaşmaktadır. Ağızlarda bazı şahıs çekimlerinde şimdiki zaman eki “-yor” un hiç kullanılmadığı, bazı çekimlerinde “yo” ve “yl” şeklinde, bazılarında ise sadece “y” nin kullanıldığı görülür (Demirel 2002: 16).

-*ne kada durduk bilmiyom*. (Kalay 1998: 151)

-*Öle ya evden bir yere gitmeyosun* (Eren 1997: 141)

-*Sen Bayram amican ta iyisini gonuşur. Böle esgi şeyleri, niçin gonuşmon?* (Eren 1997: 175)

-*Çoban; goyunun biri ne kötü, yayılmıyı*. (Gülseren 2000: 253)

-*döğüysün söğüsün acımyılar* (Gülseren 2000: 267)

Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde olumsuzluk ekinin kullanımını kıyaslayan Demirel, “*Eski Türkçe döneminde de olumsuzluk zaman ve şahıs eklerinden önce getirilen “-mA” olumsuzluk ekiyle yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Eski Türkçe Döneminde şimdiki zamanın olumsuz fiil çekimlerine rastlanmamakta bu zamanda gerçekleşen olaylar geniş zaman çekimleriyle ifade edilmektedir*” açıklamasında bulunmaktadır (Demirel 2002: 15).

Şimdiki zaman eki, Türkiye Türkçesinin en sık kullanılan eklerinden birisi olan olumsuzluk eki –mA ile birlikte kullanıldığında olumlu anlamının ve biçiminin farklılaşmasına sebep olmakta ve yeni durumların oluşmasını sağlamaktadır.

-yor eki ünlü uyumlarına uymayan bir ektir. Bu durum onun yanına gelen olumsuzluk eki –mA’nın da etkilenmesine neden olur. Fiil kök ve gövdelerinin sonundaki geniş ve düz ünlüleri daraltan –yor, olumsuzluk eki –mA’nın da daralmasına sebep olur. –mA eki –yor ekinin dışında sadece –me/-ma olurken –yor eki ile kullanıldığında –mı/-mi/-mu/-mü biçimine de gelir.

Gel-mi-yor

Yap-mı-yor

Koş-mu-yor

Düş-mü-yor

Şimdiki zaman eki –yor gelecek zamanda oluşacak, hareket ve eylemlerin

anlatılmasında da kullanılır. Bu işlevi olumsuzluk eki *-mA* ile birlikte kullanıldığında da devam eder; ancak fiil bu durumda eylemin oluşmayacağını, meydana gelmeyeceğini ifade eder.

-Cemal Paşa yarın Mısır'a gidiyor. Haydarpaşa'da buluşup kendimizi karargâha aldırırım. (F.R.Atay, Z)

Aynı cümlenin olumsuzu düşünüldüğünde (*Cemal Paşa yarın Mısır'a gitmiyor.*) eylemin yine gelecek zamanda gerçekleşmeyeceği anlaşılır.

Yarın pikniğe gidiyoruz/gitmiyoruz

Akşam size geliyoruz/gelmiyoruz.

Haftaya tatile çıkıyoruz/çıkıyoruz.

İçinde etimolojik olarak *-r* ekini barındıran *-yor*, anlam olarak kimi durumlarda alışkanlık haline gelmiş hareketleri ifade etmede kullanılır. Olumsuzluk eki *-mA* ile kurulan alışkanlık ifadeleri ise bir eylemin sürekli ya da tekrarlanan aralıklarla ile yapılmadığını anlatır. Yani alışkanlık ifadesi artık yerini yapılmayan hareketlere bırakır. Geniş zaman ekinde de açıklandığı üzere yapılmayan, tekrarlanmayan hareketlerin alışkanlık ifade etmesi düşünülemez.

Çocuklar bu yaşta alkol içiyor/içmiyor.

Yaşlı adam her gün spor yapıyor/yapmıyor.

Bu yaşta sigara içiyor/içmiyor.

Sabahları erken kalkıyorum/kalkmıyorum.

Olumlu cümleler belirli aralıklarla tekrarlanan ya da sürekli yapılan hareketleri içinde bulunulan şimdiki zamandan, yani konuşmacının konuşma anından bağımsız olarak anlatmaktadır. Bu da şimdiki zaman *-yor* eki içinde bulunan *-r* ekinin “*her zamanı*” anlatması ile ilgilidir. Geniş zamanda olduğu gibi şimdiki zamanda da olumlu alışkanlık anlatan eylemler, olumsuzluk eki *-mA* ile alışkanlık ifade etmezler.

Şimdiki zaman ekine *-Dir* eki ulandığı zaman *tahmin* anlamı içermektedir. Korkmaz, *-(I)yor* şimdiki zaman ekinin *-Dir* bildirme ekiyle genişletildiğinde yine

içinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte veya daha sonra gerçekleşecek olan ve tahmine dayanan bir oluş ve kılışı gösterdiğini söylemiştir. Bu durumda konuşmacı olayın gerçekleştiğini görmemekte; ancak tahmin etmektedir (Korkmaz 2007a: 621).

Çocuklar beni merak ediyorlardır.

Arkadaşım beni bekliyordur.

Bu saatte uyuyordur.

Eyüp tüm gün iş yerinde yorulmuştur.

-*Dİr* ve -*yor* ekinin bu ilişkisine -*mA* eki eklendiğinde tahmin durumu olumsuzluğa döner. Tahmini yapılan eylemin, hareketin, oluşun gerçekleşmediği, meydana gelmediği konuşmacı tarafından düşünülür.

Ahmet beni beklemiyordur.

Annemler şuan gelmiyordur.

Çocuk dersine çalışmıyordur.

Olumlu ifadelerin aksine olumsuz ifadelerde tahmin edilen durumun olmayacağı konuşmacı tarafından ifade edilir. Yani olumlu cümleler tahmin edilen durumun gerçekleşiyor olduğu düşünülürken, olumsuzluk ekinin kullanıldığı cümlelerde tahmin edilen durumun gerçekleşmiyor olduğu düşünülür.

Şimdiki zaman ifadesini veren eklerden birisi olan -*mAktA* başlamış hareketleri anlatmada kullanılmaktadır. -*mAktA* eki -*mA* olumsuzluk eki ile kullanıldığında da bu durum devam eder.

Oklarınıza sahip olamamaktasınız bugün!..Unutma, kılıç kılıca vuruşacağız, teke tek...Çudaroğlu pek tutsun oklarını. (Kemal Tahir, DA)

Örneklerde görüldüğü gibi -*mAktA* başlamış ve devam eden hareketleri anlatırken olumsuzluk ekiyle beraber (-*mAmAktA*) başlamamış hareketleri ya da gerçekleşmeyişi devam eden hareketleri ifade eder.

Şimdiki zaman ekinden sonra sanmak, saymak (addetmek), bilmek (sanmak) gibi fiillerden biri gelirse, şimdiki zaman “-*mekte olduğu*” ya da “-*eceği*” şeklindeki sıfat-

fiilleri karşılayan nitelikte kullanılmış olur. Bu durumun olumsuzu da yine sıfat-fiil ifadesini içinde barındırır.

Biz seni buraya geliyor biliyorduk. (gelecek bil-)

Biz seni buraya gelmiyor biliyorduk. (gelmeyecek bil-)

Şimdiki zaman eki kimi durumlarda olumsuzluk eki *-mA* ve soru eki *mI* ile birleşerek zarf-fiillerin yerini tutmaktadır.

Seni görmüyor muyum tüylerim diken diken oluyor.

Adem böyle yapmıyor mu hiç hoşuma gitmiyor.

Çok konuşmuyor musun herkesi rahatsız ediyorsun.

[fiil-mA-yor-soru eki]= zarf-fiil [-DIğIndA, -IncA]

Tekrarlanan şimdiki zaman ekleri kimi durumlarda isyan bildirirken olumsuz biçimleri isyandan ziyade sitem bildirir.

Çocuk çalışıyor çalışıyor yapamıyor. (isyan)

Çalışmıyor çalışmıyor sonra, üzülüyor. (sitem)

Gelmiyor gelmiyor devamsızlıktan kalıyor. (sitem)

Sonuç olarak şimdiki zamanın olumsuzluk eki ile birlikte kullanıldığında anlam olarak çok farklı özellikler katmadığı; ancak biçim olarak olumsuzluk eki *-mA*'nın daraldığı görülür. Anlam açısından şimdiki zaman olumlusu ile olumsuzu arasında bazı nüanslar bulunmaktadır ve bu kullanımlar kimi cümlelerde zarf-fiilleri kimi cümlelerde ise sıfat-fiilleri karşılamaktadır.

1.1.1.3. Bilinen Geçmiş Zaman ve Olumsuzluk Eki -mA

Bilinen geçmiş zaman eki *-DI* hem şekil hem de zaman anlatan ve Türkiye Türkçesinde sıkça kullanılan bir ektir. Bu ek hareketin görülen, bilinen geçmiş zamanda ortaya çıktığını ifade ettiği için bilinen geçmiş zaman eki ya da görülen geçmiş zaman eki olarak adlandırılır.

Eski Türkçede *-tı, -ti, -dı, -di* biçimleri bulunan ek Türkiye Türkçesinde yuvarlak biçimleriyle de kullanılmaktadır. Bu ek ile anlatılan hareket, oluş ya da kılış konuşmacının gözü önünde olmuş olabileceği gibi konuşmacı tarafından gerçekleştiği kesin olarak bilinen durumlarda da kullanılır. Fiildeki oluş ya da kılış söylendiği andan yani içinde bulunulan zamandan daha önceki bir zamanda bitmiş, tamamlanmış olduğunu gösteren bir zaman kesimi içine alır. İkinci tipteki iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime giren *-DI* ekinin kökeni konusunda birçok açıklama bulunmasına rağmen kesin olarak açıklanamamaktadır (Korkmaz 2007a: 584).

Bilinen geçmiş zaman eki hareketlerin olup bittiğini bildirdiği gibi bir şekil ve zaman ekidir.

Bilinen geçmiş zamanda olumsuzluk eki *-mA* kullanımını anlam ve biçim olarak kimi farklı durumların oluşmasına sebep olur.

Bilinen geçmiş zaman ekleri fiil kök ya da gövdelerine ünlü uyumları ve ünsüz benzeşmelerine göre sekiz farklı biçimde bağlanır. Ancak olumsuzluk ekini biçim olarak kendisine benzetmez ve *-mA*'nın geniş ve şimdiki zamandan farklı olarak aynen bağlanmasına sağlar.

Gül-dü/Gül-me-di

Yap-tı/Yap-ma-dı

Olumsuzluk eki bilinen geçmiş zaman eki ile birleştiği zaman *-ma/-me* dışında farklı şekillere sahip olmaz. Şahıs çekimlerinde de bu şekilde kullanılır.

Bilinen geçmiş zaman eki soru biçiminde ya da sorulu ve sorusuz biçimlerinin tekrar edilmesinde zarf-fiil eki olarak kullanılır. Yine aynı şekildeki kullanımların olumsuzluk eki ile birlikte kullanılması da zarf-fiil eki gibi kullanılmasını sağlar.

Fatma geldi mi dışarı çıkacağız. (geldiğinde)

Okan bu işi yapmadı mı her şey karışır. (yapmadığında)

Bilinen geçmiş zaman eki bu tür kullanımlarda olumsuzluk eki *-mA* ile birlikte zarf-fiil yapılarından “-DIğIndA” biçimini karşılamaktadır.

Bilinen geçmiş zaman sıfat-fiilinden sonra *sanmak, saymak (addetmek), bilmek*

(*sanmak*) gibi fiillerden birisi geldiğinde bilinen geçmiş zaman sıfat-fiili –DIĞI sıfat-fiil eki gibi kullanılmış olur.

O ödevini yaptı sanıyor. (yaptığını)

Sen onu gitti bil. (gittiğini farz et-)

Aynı durumun olumsuzunda da –*madığı* gibi bir yapıyı karşıladığı görülür. Yani olumsuzluk eki –*mA* bilinen geçmiş zaman ekinin sıfat-fiil oluşturduğu bu durumu değiştirmez; ancak cümle içindeki iç olayın, hareketin meydana gelmediğini bildirir. Bilinen geçmiş zaman eki bu durumda bitimli fiil yerine bitimsiz fiil işlevinde kullanılır.

Korkmaz, bilinen geçmiş zamandan önce gelen aynı zamandaki ikilemelerin temel fiilin nasıl gerçekleştiğini gösteren zarf görevini yüklediğini söylemiştir (Korkmaz 2007a: 588). Yani bilinen geçmiş zaman eki cümle içinde ikileme olarak yine bilinen geçmiş zaman eki ile çekimlenmiş fiillere (yüklem) bağlandığında bu fiilin nasıl, ne şekilde gerçekleştirdiğini bildirir.

Çocuklara bağırdı bağırdı sustu.(bağırıp bağırıp)

Buzdolabındaki meyveleri aldı aldı yedi. (alarak)

Örneklerde bilinen geçmiş zaman ekiyle yapılan ikilemeler olumlu şekillerde çekimlendiklerinden yüklem nasıl gerçekleştiğini anlatır. Ancak bu ikilemeler –*mA* olumsuzluk eki ile yapıldıklarında aynı gerçekleşme durumu ifade edilemez. İkilemenin olumsuz şekli sebep-sonuç ilişkisi kurmada daha etkilidir.

Elif derslerine çalışmadı çalışmadı sınıfta kaldı.

Söylenenleri yapmadı yapmadı sonunda pişman oldu.

Yemek yemedi yemedi açlıktan bayıldı kaldı.

Olumsuzu –*ArAk* yapısından ziyade “–*dığı için*” gibi bir sebep-sonuç bildiren yapıya eşdeğerdir. Cümle içindeki bilinen geçmiş zaman ekiyle yapılan bu ikilemelerin olumsuzlarıyla birlikte yüklem de olumsuz olduğunda sebep-sonuç ilişkisi yerine bir açıklama ifade ederler.

Elif derslerine çalışmadı çalışmadı (ama) sınıfta (da) kalmadı.

Söylenenleri yapmadı yapmadı (ama) pişman (da) olmadı.

Yemek yemedi yemedi (ama) açlıktan (da) bayılmadı.

Süreklilik, devamlılık bildiren tasvir fiillerinin bilinen geçmiş zaman ile yapılan çekimlerinde esas fiil bazen zarf-fiil eki yerine –DI geçmiş zaman ekini alabilmektedir. Bu tarz kullanımlarda zarf-fiil eki yerine kullanıldığı fiilin anlamı bir süre devam eden hareketleri bildirir.

Bütün gece sağ tarafım hep zonkladı durdu. (Y.K.Karaosmanoğlu, Y)

Tüm gün balkonda oturdu durdu.

Bu tarz kullanımlar –Ip zarf-fiil ekinin işlevini de yerine getirmekle birlikte eylemin bir müddet devam ettiğini bildirir. Ancak olumsuzluk eki –mA ile bu tarz kullanım sık değildir. Kullanıldığı durumlarda da eylemin belirli bir süre boyunca gerçekleştirilmediği görülür.

Çiğdem düşüncelerini yapamadı durdu.

Osman'ın işleri yoluna giremedi durdu.

Bilinen geçmiş zaman ekinin bulunduğu fiil ile yardımcı fiil git-'in beraber kullanıldığı durumlar için Korkmaz, “Uzaklaşma gösteren git- yardımcı fiili ile ol-yardımcı fiilinin oluşturduğu geçmiş zaman kalıbındaki birleşik fiil, bir eylemin ‘umulmadık biçimde gerçekleştiğini’ veya ‘bir türlü gerçekleşmemiş olduğunu’ gösterir” açıklamasında bulunmuştur (Korkmaz 2007a: 588).

Ezgi uzun süredir iyileşemedi gitti.

Seçil tezini bitiremedi gitti.

Beklenen haber gelmedi gitti.

Araba düünden beri çalışmadı gitti.

Maçta bir türlü gol olmadı gitti.

Bilinen geçmiş zaman ekinin çekimli fiil olma özelliğini yitirip kalıplaşma yoluyla bir yapım eki gibi kullanıldığı durumlar vardır. Bu tarz kullanımlar sonucu fiil

sonuna gelen *-DI* eki çeşitli nesne ve kavramlara ad olmuştur. “*girdi, çıktı, uydu, vs.*” Aynı şekilde bu ek ile şahıs adları ve birleşik adlar da oluşmuştur. “*Döndü, Durdu, Gecekondu, İmambayıldı vs.*” Ancak olumsuzluk *-mA*'nın kullanıldığı örneklerde isimleşmiş şekillere rastlanılmamıştır.

Olumsuzluk eki *-mA* sonuç olarak bitimli fiillerden bilinen geçmiş zaman eki *-DI* ile kullanıldığında şekil (biçim) olarak farklılıklara yol açmaz. *-mA*'nın bilinen geçmiş zaman ile ilgili asıl hususiyetleri anlamsal farklar ve kimi sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri yerine kullanılıyor ya da kullanılamıyor olmasıdır.

1.1.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman ve Olumsuzluk Eki *-mA*

Hem şekil hem de zaman bildiren eklerden olan *-mİş*, kökeni bakımından *-mİş/-mUş* sıfat-fiil ekinden türemiştir (Korkmaz 2007a: 599, Ergin 1977: 293). Şekil olarak bildirme ifade eden ek, zaman olarak görülmeyen, öğrenilen geçmiş zamanı anlatır. Fiilin ifade ettiği hareket, oluş veya kılışın bulunulan zamandan daha önce olduğunu; fakat konuşmacının fiilde meydana gelen bu olayı görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini ya da bilinçsiz bir şekilde bu eylemi kendisinin gerçekleştirdiğini ve daha sonradan görüp fark ettiğini “öğrenilen geçmiş zaman” ifade eder. Öğrenilen geçmiş zaman denmesi de konuşmacının olayı görmemesi, başkasından öğrenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ergin bu durumu “*Konuşanın gözü, bilgisi, şuuru önünde vuku bulmamıştır. Konuşan onu sonradan duymuş, öğrenmiş veya onun sonradan farkına varmıştır*” biçiminde ifade eder (Ergin 1977: 293). Ediskun ise iki kriter belirtmiştir. Birincisi eylemin konuşma anından önce yapıldığı ikincisi ise konuşanın eylemin yapıldığı bittiğini kesin olarak bilmediğidir (Ediskun 2007: 176).

Bilinen geçmiş zamanda olaya tanık olunurken öğrenilen geçmiş zamanda olaya tanık olunmaz. Bu iki zaman arasındaki en önemli fark da budur.

I.tip şahıs eklerini alan öğrenilen geçmiş zaman, ünlü uyumlarına göre dört farklı biçime girer.

Öğrenilen geçmiş zaman eki ile olumsuzluk eki *-mA*'nın birlikte kullanılma esnasında kimi farklı durumlar oluşur.

Öğrenilen geçmiş zaman eki ile ilgili olarak Ediskun –*Dir* eki ulandığında *kesinlik* ya da *olasılık* anlatır demektir (Ediskun 2007: 177). Ancak –*Dir* eki ile kullanıldığında kesinlik ifadesi net değildir. Bu da asıl olarak olasılık oluşturduğunu gösterir. Olumsuzluk eki –*mA* ve –*Dir* eki ile birlikte çekime giren fiil de olasılık bildirir; ancak buradaki olasılık eylemin bildirdiği olayın gerçekleşip gerçekleşmemesiyle ilgilidir.

Pınar tezini çoktan bitirmiştir. (olasılık)

Pınar tezini çoktan bitirmiş. (kesinlik)

Pınar tezini bitirmemiştir. (olumsuz olasılık)

Pınar tezini bitirmemiş. (olumsuz kesinlik)

Öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiili kimi durumlarda kalıcı isimler yapabilmektedir.

Okumuş adam

Görmemiş kimseler

Dolmuş

Görmemiş vs.

Öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiil ekinden sonra *sanmak*, *saymak* (*addetmek*), *ummak*, *bilmek* (*sanmak*) gibi fiillerden birisi geldiğinde –*mİş* eki –*DIĞI* sıfat-fiil eki gibi kullanılır.

Ömer olanları unutulmuş sanıyor. (unutulduğunu)

Aynı durum olumsuzluk eki ile kullanıldığı zaman da geçerlidir; fakat cümlenin bildirdiği hareket, oluş ve kılış olumsuzluk ekseninde oluşmakta böylece cümlede belirtilen iş gerçekleşmemektedir.

1-Ramazan bu işi olmamış sanıyor.

2-Ramazan bu işi olmuş sanıyor.

Birinci cümlede özne “*sanmak*” eylemini gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde cümle

içindeki “işin olması” da gerçekleşmiştir. Gerçekleşen eylem olumsuzluk eki almasına rağmen sanmak eyleminden dolayı olumlu mana kazanmıştır. İkinci cümlede de “sanmak” eylemi özne tarafından gerçekleştirilmiştir. Cümlede bildirilen “iş” ise olmamıştır. Olumsuzluk eki –mA kullanılmamasına karşın olumsuz bir anlam “işin olmadığını” belirtmektedir.

Öğrenilen geçmiş zamanın en sık kullanılışlarından birisi; işitmeye dayanan bir oluş, kılışı değil; gerçekleştiği kesin olarak bilinen bir hareketi ifade etmesidir. Ek bu tarz kullanımlarında –DI ekiyle paralel bir işleve sahiptir. Bu tarz kullanımlarda eylemin anlattığı kesinlik ifadesi genellikle olasılık anlamı veren –Dir ekiyle pekiştirilebilmektedir. Olumsuzluk eki –mA bu tip kullanımlarda konuşmacı tarafından şahit olunan eylemin olmadığını, meydana gelmediğini ifade etmede kullanılır.

Garpla birlikte Rönesans yapamadığımız için orta çağın iskolâstik zihniyetinden kurtulamamışız. (Mümtaz Tarhan, GN) (kurtulamadık)

Çünkü orta çağda zannedildiği gibi hiç bir vakit Eski Yunan ve Lâtin kaynaklarıyla münasebet kesilmemiştir. (Mümtaz Tarhan, GN) (kesilmedi)

Onun sözleri hiç bir zaman gerçeğe intikal edememiştir. (edemedi)

Öğrenilen geçmiş zaman ve olumsuzluk eki birlikte kullanıldıklarında biçim olarak bilinenler dışında farklılaşma göstermezler. Ancak anlam bakımından bazı durumlarda olumsuzlama yaptığı görülür. Eylemlerin bildirdiği hareketin olumsuzluk ekini almış eylemin doğası gereği oluşmadığı görülür.

1.1.1.5. Gelecek Zaman ve Olumsuzluk Eki –mA

-AcAk ekiyle yapılan gelecek zaman, konuşma esnasında gerçekleşmemiş bulunan ancak fiilin gösterdiği oluş, kılış ve hareketin yaşanacak bir zaman diliminde mutlaka gerçekleşeceğini bildirir. Gelecek zaman ekleri de hem şekil hem de zaman ifadesi barındırır. Geniş zaman ve şimdiki zaman ekleri de bazı durumlarda gelecek zaman ifade eder. Aralarındaki fark konusunda Ergin “Geniş zaman eklerinin bildirdiği gelecek zaman ihtimalî bir gelecek zaman, şimdiki zaman ekinin bildirdiği gelecek zaman çok yakın, daha doğrusu şimdiki zamanla birleşmiş bir gelecek zamandır. Asıl

gelecek zaman eklerinin bildirdiği gelecek zaman ise niyetli, istekli, belirli gelecek zamandır. Bu gerçek gelecek zamanda ihtimal değil, kesinlik vardır” demektedir (Ergin 1977: 294). –AcAk ekinin aslî görevi de gelecekteki hareket, oluş, kılış için kesinlik bildirmesidir. Gelecek zamandaki ifadelerde hareketin gelecekte olabileceği değil olacağı ifade edilir. Çünkü yapılacak olan iş niyet halinde bile olsa gerçekleşmesinde kesinlik bulunur. Şimdiki zaman eki ile ifade edilen gelecek zaman yakın tarihleri anlatır. Gelecek zaman eki ile anlatılan gelecek zaman ise şimdiki zamandan sonraki bütün zaman dilimini kapsar.

–AcAk eki Türkçede sonradan ortaya çıkmış yeni sayılabilecek bir ektir. Önceleri sıfat-fiil eki olarak kullanılan –AcAk daha sonra gelecek zamanı ifade eden aynı zamanda bildirme ifade eden ek haline gelmiştir.

Gelecek zamandaki şahıs çekimleri birinci tipteki şahıs ekleri ile yapılır. Vurgu bakımından şekil ve zaman eki olarak –AcAk vurguludur. Olumsuz şekillerde vurgu bir önceki heceye kayar.

Gelecek zaman eki –AcAk olumsuzluk eki –mA ile birlikte kullanılarak olumsuz çekiminin yapıldığı bazı durumlarda farklı hususiyetler oluşturmaktadır.

Ünlü ile biten fiillere bağlanırken –y yardımcı sesini araya alan –AcAk eki olumsuzluk eki –mA ile birleşirken de –y yardımcı sesinden faydalanır. Olumsuzluk ekinden sonra gelen –AcAk eki ses uyumuna göre iki şekle girer.

(-acak/-ecek)

Son zamanlarda televizyon, internet ve cep telefonu gibi iletişim araçlarının etkisiyle –AcAk eki ile ilgili günlük hayata yansıyan, kimi zaman da yazılı olarak karşımıza çıkan kullanımlar bulunmaktadır. Olumsuzluk eki –mA ve gelecek zaman eki –AcAk bahsi geçen bu kullanımlarda –mıyacak, -miycek, -müycek, -muycak biçimine gelmektedir. Günlük konuşma dilinde de bu şekillere girebilen –AcAk, özellikle internet ortamında yapılan yazışmalarda bu şekilde sıkça kullanılmaktadır. Yalnızca şimdiki zamanda –mı/-mi olan olumsuzluk eki bu tip yanlış kullanımlarda gelecek zaman ekiyle de –mı/-mi şekline dönüşmektedir.

tanıdıklarınızdan hiç tercih yapmıyacak var mı? benim iki tanıdığım tercih yapmıyacak. (<http://forum.memurlar.net/konu/689236/> 02.05.2010)

Gelecek zamandaki bazı cümleler sonsuzluğa uzanan bir zaman çizgisinin herhangi bir anında bir eylemi “*yapmaya niyetli oluşu*” bildirir. Olumsuzluk eki –mA ile olumsuzlanan ve gelecek zamanda niyet bildiren cümlelerde fiilin bildirdiği hareketin yapılmamasına ilişkin niyet vardır. Yani olumlusu fiilin hareketini *gerçekleştirmeye* niyeti bildirirken, olumsuzu fiilin hareketini *gerçekleştirmemeye* olan niyeti anlatır.

Kaan yeni bilgisayar alacak. (almaya niyet var)

Kaan yeni bilgisayar almayacak. (almaya niyet yok ya da yeni almaya niyet yok)

Gelecek zaman kimi durumlarda fiilin bildirdiği eylemin gelecek zaman içinde yapılması “*gerektiğini*” bildirir. Bu tarz kullanımlar emir, istek de bildirebilmektedir. Aynı kullanım olumsuzluk eki –mA ile çekimlendiğinde ise “*yasaklama*” bildirebilir. Elbette gelecek zaman ekinin emir, istek, gereklilik ve yasaklama bildirmesi cümlenin bağlam içindeki anlamı, söylem içindeki vurgusu ile de yakından ilişkilidir.

O ne şekilde isterse sen öyle davranacaksın (emir)

O ne şekilde isterse sen öyle davranmayacaksın (yasaklama-emir)

Bundan sonra o çocukla görüşmeyeceksin (yasaklama-emir)

Bundan sonra o çocukla görüşeceksin (emir)

Dedemin emridir Makas Baba! Bizden hiç kimse izinsiz sınırı aşmayacak!
(yasaklama+emir) (Kemal Tahir, DA)

Sigara içmekten vazgeçeceksin (Sigara içmeyeceksin) (tavsiye-emir-gereklilik)

Her gün süt içeceksin (tavsiye-emir-gereklilik)

Gözlerini düşmandan ayırmayacaksın (emir)

Olumsuzluk eki ile gelecek zaman ekinin birlikte kullanıldığı bu gibi yapılarda emir anlamı bulunabilmektedir. Emir anlamı taşıyan bu yapılar, fiilin bildirdiği olayın gerçekleştirilmemesini belirttiği için *yasaklama* ve *tavsiye* (gereklilik bildiren) anlamını barındırabilmektedir.

Gelecek zaman eki menşei itibariyle sıfat-fiil eki olduğundan bu özelliğini yitirmemiştir. Bu sebeple Türkiye Türkçesinde bu görevde de kullanılmaktadır. Bu

özellik olumsuzluk eki *-mA* ile birlikte de devam eder. Bazı kalıplaşmış söylemlerde (atasözü, deyim vs.) olumsuzluk eki ile beraber kullanıldığı ve sıfat-fiil görevi yaptığı görülmektedir.

Olmayacak duaya âmin denmez. (olumsuz)

Akacak kan damarda durmaz. (olumlu)

İsmail sürekli yapılmayacak işler teklif ediyordu.

Gelecek zaman ekinin “*olmak*” mastarıyla ve üçüncü tekil şahısla kullanımı *olasılık* anlamını barındırır.

Şu giden Fethi olacak. (olmalı) (olasılık)

Sesi buralara kadar gelen Burak olacak. (olmalı) (olasılık)

Bu tarz kullanım olumsuzluk eki *-mA* ile yapılmaz. Böylesi ihtimal anlamının olumsuzu verilmek istenildiğinde *-mAyAcAk* yapısı yerine *-mAmAlI* yapısı kullanılır. Olumsuzluk eki *-mA* gelecek zamanda olasılık bildiren yapılara anlamsal uyum sağlamaz ve onlarla kullanılmaz.

**Bu konuşan Sibel olmayacak.* (denmez)

Bu konuşan Sibel olmamalı. (denir)

-mAyAcAk yapısı anlam açısından burada olasılık anlamından ziyade bir açıklama, izah anlamı verir.

Bu konuşan Sibel olmayacak.

Bu örnekte ihtimal anlamı yoktur. Sadece konuşmakta ya da konuşacak olan kişinin “*Sibel*” olmadığını açıklar. Olumlusu ihtimal bildiren bu yapı olumsuzunda açıklama bildirir.

Gelecek zaman üçüncü tekil kişisine *-Dİr* eki aldığı durumlarda çoğu kez “*kesinlik*” ifadesi içerir. Fiilin bildirdiği hareketteki kesinlik *-Dİr* ekiyle daha da pekiştirilmektedir. Aynı durum olumsuzluk eki *-mA* ile kullanıldığında da gerçekleşir. Kesinlik bildiren ve gelecek zamanla çekimlenmiş olumsuz bir fiil *-Dİr* ekini aldığı

kesinlik ifadesi pekişir. Fiilin bildirdiği hareket, oluş ya da kılışın asla olmayacağı, gerçekleşmeyeceği anlaşılır.

O, yarın gelecek (kesin+olumlu)

O, yarın gelecektir (kesin+olumlu)

O, yarın gelmeyecek (kesin+olumsuz)

O, yarın gelmeyecektir (kesin+olumsuz)

Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın,

Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın. (kesin+olumlu)

Üçüncü tekil şahsa eklenince kesinlik anlatan –*Dir* eki, ikinci tekil ve çoğul kişilerle gelecek zamanda çekimlendiği zaman olasılık ifade eder.

Siz yarınki düğüne geç geleceksinizdir.

Senin yaşının küçük olduğunu görünce oyalayacaklardır.

Aynı kullanım olumsuzluk ekini aldığı anda olasılık anlamıyla beraber tahmin içeren bir ifadeye dönüşmektedir.

Siz yarınki düğüne geç gelmeyeceksiniz(dir.)

Senin yaşının küçük olduğunu öğrenince oyalamayacaklar(dir.)

Gelecek zaman eki kendisinden sonra gelen *sanmak, bilmek, saymak (farz etmek)* gibi fiillerden birisiyle kullanıldığında –*AcAğI* sıfat-fiil eki olarak kullanılmış olur.

Bununla birlikte olumsuzluk eki –*mA* da bu yapıya dâhil olarak sıfat-fiili olumsuzlaştırılabilir.

Bu işi yapamayacağım sandım. (yapamayacağımı)

Bizimle birlikte gelmeyeceksin sandım. (gelmeyeceğini)

Bu tarz kullanımlarda gelecek zaman eki ile beraber kullanılarak bitimsiz bir fiil görevi yerine getiren –*mA* yapı olarak –*mAyAcAğI* yapısına denktir.

Gelecek zaman ile olumsuzluk ekinin birlikte kullanımı sonuç olarak bazı işlev kaymalarına sebep olur. Biçim olarak bazı ses değişikliklerinin meydana geldiği bu kullanımlardaki kaymalar asıl olarak anlam açısından kendisini gösterir. Gelecek zamanın olumsuzunda farklı anlamsal özelliği bulunan fiil, olumsuz kullanımında daha farklı anlamı kapsayabilmektedir.

1.1.2. Tasarlama Kipleri ve Olumsuzluk Eki –mA

Türkiye Türkçesi hakkında yazılmış dilbilgisi kitaplarında ve birçok bilimsel yazıda farklı adlarla anılan tasarlama kipleri fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki hareketini; tasarlanan emir, şart, istek ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir. Bu kiplerde zaman ifadesi yoktur; ancak bir takım şekiller ifade ederler. Bu kipler henüz gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmesi istek, emir ve şart şekillerinde tasarlanan kiplerdir. Korkmaz, “*Bu ekler, haber kiplerinde olduğu gibi açık ve belirli bir zaman kavramı da taşımazlar. Ancak, zaman ögesinden de tümüyle yoksun değillerdir*” demektedir (Korkmaz 2007a: 647). Yani tek başlarına zaman ifade etmeyen bu kipler yardımcı unsurlar aracılığı ya da bağlam aracılığı ile az da olsa şimdiki ya da gelecek zaman ifadesi barındırır. Bu kiplerin olumlu halleri istek, emir, gereklilik, şart gibi şekillerin gerçekleşmesini belirtirken olumsuzu gerçekleşmemesini bildirir.

1.1.2.1. Emir Kipi ve Olumsuzluk Eki –mA

Emir ekleri yalnızca şekil bildiren eklerdendir. Yapılması istenen eylemin gerçekleşmesini bir kesinliğe bağlayarak anlatır. Emir kipinde kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe geçmiştir. Türk dili tarihi boyunca emir ve istek kipleri arasında sürekli bir karışma söz konusudur. Diğer fiil çekimlerinden farklı olarak emir kipinde her şahsın kendisine ait farklı bir eki bulunmaktadır. Yalnız çokluk üçüncü şahıs emir eki –*sInlar* teklilik üçüncü şahıs eki –*sIn*’ın çoğul halidir. Bu durumda her emir eki ayrı bir şahsı ifade eder. Bu yüzden ayrıca bir şahıs eki almazlar. Ergin de bu konuda “*birinci, ikinci*

tipteki şahıs eklerinin yanında emir eklerini de üçüncü tip şahıs ekleri olarak sayabiliriz” açıklamasında bulunmuştur (Ergin 1977: 296).

Emir kipinde ekin ana işlevi emirdir; bir hareketin, oluşun veya kılışın kesin olarak yerine getirilmesi talebidir. Ancak bazı kullanımlarda emir ekinin işlevi/işlevleri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklı görüşlerin başında da emir kipinin şahıslara göre çekimi konusu bulunmaktadır. Bu farklılık ekin birinci veya üçüncü şahısları ile ilgilidir. Ergin (1977: 298) ve Korkmaz (2007a: 667)dışındaki araştırmacılar genellikle emir kipinin birinci şahsının varlığını kabul etmezler. Bu araştırmacılar insanın kendi kendisine emredemeyeceği bu yüzden de emir kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinin olmaması gerektiği savunulmuştur. Banguoğlu, “*buyuru eydilen veya sözü geçene eydenin nazarı olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için birinci kişiye yönelmesi mantıkî sayılmaz*” biçiminde açıklama yapmıştır (Banguoğlu 2007: 473). Bu tartışmalı konuda Demir’in düşünceleri dikkate değerdir: “*Söz konusu biçimbirimlerin emir semantiği üretebilmesi için dil içi ve dil dışı bazı tamamlayıcılara ihtiyacı vardır; çünkü emir kipliği, isteme skalasının en üstünde bulunmakta; ileri derecede isteme ve yönlendiricilik içermektedir. Bu tamamlayıcılardan en tipik olanları buyurucu, eyleyici ve buyruk üçgenini birleştiren yüksek dereceli empoze, yönlendiricilik, buyuranın üstünlüğüne dayanan güç ilişkisi vb. dil dışı unsurlar; ısrar, zorunluluk, zorlayıcılık bildiren bazı zarflar, görevli sözcükler ve konuşma diline ait vurgu, tonlama vb. bürünsel öğelerdir*” (Demir 2008: 58).

Emir kipi anlamsal yapısından dolayı olumsuzluk eki ile sıkça kullanılmaktadır. Hareketin yapılmasını emreden emir ekleri olumsuzluk eki ile kullanıldığında hareketin, oluşun veya kılışın yapılmamasını, gerçekleşmemesini bildirir. Olumlu biçim emir kipi bir hareketin yapılmasını isterken olumsuz biçim emir kipi hareketin yapılmamasını ister.

Onur yerleri temizle. (İşin yapılması isteniyor)

Onur, onları yere atma. (İşin yapılmaması isteniyor)

Bunlarla birlikte emir ekleri Türkçenin eksi dönemlerinden beri zaman eklerinin aksine partisip şeklinde kullanılmamıştır. Olumsuzluk eki ile kullanımı da bu durumu değiştirmemiştir.

Emir eklerinin vurgu bakımından olumsuzluk ekinde olduğu gibi özel durumları bulunmaktadır. Olumlu fiillerde emir eklerinin kimisi vurguluyken kimisi vurgusuz olarak kullanılır. Ergin emir eklerinde teklik ve çokluk ikinci şahısların hitap karakteri taşıdıklarını ve hitaplarda da vurgunun daima başa alındığını söyleyerek bu eklerin vurgusuz olduğunu belirtir (Ergin 1977: 299). Olumsuzluk ekinde olduğu gibi kimi emir ekleri vurguyu kendisinden önceki heceye atar. Olumsuzluk eki *-mA* ve teklik ile çokluk ikinci şahıslar birlikte kullanıldıklarında vurgu fiil köküne kadar gelir.

Yap-ma / yap-ma-yın

Git-me / git-me-yin

Otur-ma / otur-ma-yın

Temizle-me / temizle-me-yin

Emir kipinin olumluşunda da olumsuzunda da bir buyurma olduğu için hitap biçimi bulunmaktadır.

Ey yolcu uyan! Yoksa çıkarsın ki sabaha

Bir kupkuru çöl var, ne ışık var ne de vâha (M. Akif Ersoy, S)

-Höst! Dur bakalım! (Kemal Tahir, DA)

-Uyumayalım arkadaşlar sıra sende (Kemal Tahir, DA)

-Dur hele Osman! Acele etme. Bekleyelim...(Sevinç Çokum, AB)

Türkiye Türkçesinde fiillerin soru biçimi eylemin yapılıp yapılmadığını sorgulamaktadır. Ancak emir kiplerinde durum farklıdır. Bu konuda Ediskun, “*Emir kipinin ikinci tekil ve çoğul kişilerinin soru biçimi, dikkat edilirse, eylemin yapılıp yapılmadığını sormuyor; ‘anlaşılmayan bir yargıyı’ yineletmek istiyor. Örneğin ‘düşün mü?’ sorusu ‘ne dedin? Düşün mü dedin?’ anlamındadır*” açıklamasını yapmaktadır (Ediskun 2007: 186). Emir kipinin ikinci tekil ve çoğul kişileri olumsuzluk eki *-mA* ile kullanıldığında da konuşma dilinde sıkça kullanılan anlaşılmayan bir yargıyı yineletme anlamı bulunur.

Oturma mı? Koşma mı? Yürümeyin mi?

Yürüme mi? Yatma mı? Okumayın mı?

Olumlusunda olduğu gibi olumsuzunda da ikinci tekil ve çoğul kişilerle emir ekleri bir araya geldiğinde cevap beklemeden ziyade ifadeyi tekrar ettirme gayesi taşımaktadır.

Emir kipinin ikinci çoğul kişisi emir anlamıyla birlikte rica anlamı da taşımaktadır. Aynı durum olumsuzluk eki *-mA* ile kullanıldığında da bulunur. Ancak bu emir anlamı sonuna *-Iz* eki aldığında günlük konuşma dilinde de sıkça kullanılan *rica* anlamına daha yakın hale gelir.

Buyurun / Buyurunuz

Oturun / Oturunuz

Söylemeyin / Söylemeyiniz

Gelmeyin / Gelmeyiniz

Olumlu biçimine *-Iz* eki geldiğinde *rica* anlamı pekişen emir kipi *-mA* ekinden sonra *-Iz* eki aldığında *rica* anlamına daha çok yaklaşmaktadır.

Yerleri temiz tutun.

Yerleri temiz tutunuz.

Yerleri kirletmeyin.

Yerleri kirletmeyiniz.

Ön kapıdan inmeyiniz.

Çimenlere basmayınız.

Diğer kiplerde olduğu gibi emir kipinde de kipin dildeki kullanılış çeşitliliğinin verdiği yeni anlam ve işlevler ortaya çıkabilmektedir. *Açıklama, istek, gereklilik, uyarma, yemin, yakarış, hayret, sitem, kabullenme, kargış* gibi birçok yeni görev ortaya bu anlam ve işlev kaymaları sonucu çıkabilmektedir. Bu anlamlardan kimisi olumsuzluk eki *-mA*'nın kullanılması neticesinde oluşmaktadır.

-Bağışlayın komutanım. Bu iğrenç şeyleri yapmamazlık edemedim. Hastalıklar tedavi edilmesin denemez! (Kemal Tahir, DA) (edilmemeli anlamında gereklilik)

-Durunuz, çıkarmayın! (rica anlamı ağır basıyor)

-Gözünüzü seveyim, dedi. Bizi asmayın... (yakarış anlamı var) (Sevinç Çokum, AB)

-Tanrım sen sağlığımızı bağışla, işimizi gücümüzü rast getir, muhannete muhtaç etme! (Kemal Tahir, EŞİ)

Emir kipi ekleri *dua, rica, yardım, sitem, yalvarma, alkış-kargış* ifadelerinde sıkça kullanılmaktadır. Bu ifadelerin genellikle kalıplaşmış olması da anlam kaymalarına neden olmaktadır. Bu ifadeler, özellikle de alkış ve kargışlar, emir kiplerinde olmakla birlikte kalıplaşmış yapısında olumsuzluk ekini de barındırmaktadır. Çalışmanın alkış-kargış ile ilgili kısmında bu konuya ayrıntılı şekilde değinilmiştir.

Günlük konuşma dilinin internet ortamında da kullanılması sonucu yazı diline uymayan bir takım yapılar ortaya çıkabilmektedir. Bu kullanımlardan birçok yapının etkilendiği gibi olumsuzluk eki *-mA* da etkilenebilmektedir. Gelecek zamanın emir anlamı taşıdığı yapılarda bilhassa bu durum gözlenilmektedir.

“sen günde 1 saat online olacaksın birlik adına hiç bişi yapmıycaksın ben 24 saatin 20 saati oyuna bakıcam” (<http://forum.travian.com.tr/showthread.php?p=222674> 15.01.2010)

“Sana söylenenleri geçiştireceksin, yorum yapmıycaksın uzatmıycaksın, ve tartışmaya girmeyeceksin, kendi fikirlerini ısrarla kabullendirmeye çalışmıycaksın ve hatta hiç fikir sunmayacaksın” (<http://www.bodyforumtr.com/vbforum/salondaki-k-skan-lar-t5679p2.html> 15.01.2010)

Yukarıdaki örneklerde *-mA* olumsuzluk eki biçim değiştirmiştir. Bunda günlük konuşma dilinin yazıya aktarılmasının büyük etkisi bulunmaktadır. Emir kipinde olsa da bu kullanımlar genellikle gelecek zaman ile birlikte kullanıldığında meydana gelmektedir.

Emir ekleri ile olumsuzluk ekinin beraber kullanıldığı örneklerde günlük konuşma dilinde olduğu gibi bazı Anadolu ağızlarında da olumsuzluk eki biçim

değiştirebilmektedir. Çalışma ağız araştırmaları üzerine olmadığı için bu konuya ayrıntılı değinilmemiştir.

-bi yere çıhmiyacahsan (Özçelik 1997: 269)

-her bar görmiyesen (Özçelik 1997: 208)

Emir ekleri sonuç olarak bir eylemin gerçekleştirilmesini talep etse de olumsuzluk eki *-mA* ile birlikte kullanıldığında o eylemin gerçekleştirilmemesini talep eder. Ayrıca emir ekleri vurgu bakımından olumsuzluk ekinde olduğu gibi özel durumları barındırır. Teklik ve çoğul ikinci şahıs emir eklerinin olumsuzunda hitap olduğu için vurgu emir ve olumsuzluk ekinden kayarak fiil kökünün son hecesine gelir. Emir kipi Türkçenin geniş anlam sahasında diğer kiplerde olduğu gibi işlev ve anlam kaymalarına maruz kalır. Bu işlev ve anlam kaymaları özellikle kalıplaşmış olumsuzluk eki taşıyan ifadelerde (alkış-kargış, atasözü, deyim) sıkça oluşmaktadır.

1.1.2.2. Dilek Kipi ve Olumsuzluk Eki *-mA*

Dilbilgisi kaynaklarında *Dilek-Şart Kipi*, *Şart Kipi*, *Şart-Dilek* gibi adlarla anılan bu kip zaman ifadesi içermez; ancak içinde bir şekil, tarz vardır.

Korkmaz, bu kipi kendi içinde “*Şart Kipi Kuran -sA Eki*” ve “*Dilek Kipi Kuran -sA Eki*” olarak ele almıştır (Korkmaz 2007a: 681-390). Şart kipi kuran *-sA* eki ile dilek kipi kuran *-sA* ekinin en büyük farkı yargı bildiren cümleler kurup kuramamasıdır. *-sA* şart ekinin eklendiği fiiller cümlede kesin yargı bildirmezler; ancak cümledeki temel fiilin içerdiği olayın gerçekleşmesi için bir şart ortaya koyarlar.

Mehmet gelirse sinemaya gideriz.

Dilek kipi kuran *-sA* eki ise kesin yargı içeren cümleler kurmada kullanılabilir. Bu yargı içeren cümleler anlam olarak aslında eksiltiştir; ancak *-sA* ekinin bulunduğu fiil yüklem olarak cümlede kullanılabilirler.

-sA eki ile oluşturulmuş dilek kipi içinde şarttan isteğe yönelmiş *niyet*, *tasarlama* halinde bir *istek*, *dilek* vardır.

Bu taşındır diyerek kâbeyi diksem başına;

Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına (M. Akif Ersoy, S)

Korkmaz dilek bildiren ve şart bildiren –sA ekinin tarihi kullanımları ile kıyas yaparak dilek ve şart kullanımının nasıl farklılaştığını da çalışmasında izah etmiştir. (Korkmaz 2005: 160)

Şart kipi meydana getiren –sA ve dilek kipi oluşturan –sA olumsuzluk eki –mA ile kullanımlarında farklı işlevler yüklenebildiği gibi olumsuzunun karşıladığı kimi işlevi de yüklenemeyerek kendisine has yeni işlev ve anlam birliklerinin oluşmasına neden olur.

yA! ünleminin, y'si eriyerek –A ekine dönüşmüştür. Bu ek dilek kipi bildiren –sA ile sıkça kullanılmaktadır. Bu dilek kipinde çok güçlü bir istek anlamı da bulunmaktadır. Kimi durumlarda emir anlamında da kullanılmaktadır. Bu sebeple sadece tekil ve çoğul ikinci şahıs ekleriyle kullanılırlar. Bu tarz yapılara –mA olumsuzluk eki geldiğinde *yasaklama* anlamı çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Onun söylediklerini yapmasana!

Biz burada çalışırken sen orada oturup durmasana!

Temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan ve kendisinin yalnız başına yargı bildirmediği durumlarda, şart kipinden önceki ve sonraki cümle olumsuzluk eki –mA alabileceği gibi kipin kendisi de olumsuzluk ekini alabilir.

Beni göreceklerini bilsem sizinle gelirdim.

Beni görmeyeceklerini bilsem sizinle gelirdim.

Beni görmeyeceklerini bilsem sizinle gelmezdim.

Beni görmeyeceklerini bilmesem sizinle gelmezdim.

Eğer bin yıla kadar yıkılmazsa bu Allah'ın belâsı Bolşeviklik dumandır halimiz.
(Kemal Tahir, EŞİ)

Temel cümledeki yargının gerçekleşmesini “*her şart altında, her ne olursa olsun*” biçiminde bir kabul ve kararlılığa bağlayan şart işlevi ile olumlu ve olumsuz şart

çekimlerinin peş peşe tekrarlandığı anlatımlarda olumsuzluk eki *-mA*, yeni işlevlerin ortaya çıkmasını sağlar. *Kim?, Ne?, Hangi?, Nerede?, Nereye?, Nasıl?* soru zamirleri ile yapılan şartlı cümlelerde şart kipinin olumsuzluk eki *-mA* alma sıklığı oldukça düşüktür. Hatta kimi soru zamiri ile yapılan şartlı cümlelerin olumlu biçimlerinin olumsuzu şart ekinin kullanıldığı kelimeye getirilerek yapılamaz.

Ne söylesen sinirleniyor.

Ne söylesen sinirlenmiyor.

**Ne söylemesen sinirleniyor. (olmaz)*

**Ne söylemesen sinirlenmiyor. (olmaz)*

Şart kipi kimi cümlelerde şarta rağmen “*gerçekleşmeme*” anlamları taşımaktadır. Bu tip durumlarda “*-dığı halde, ...rağmen*” zarflarını karşılayabilmektedirler. Şart kipinin bu kullanımı “*de*” ve “*bile*” bağlaçlarıyla güçlendirilebilmektedir.

Dünyada inanmam hani görsem de gözümlle

İmam olan kimse gebermez bu ölümlle (Kemal Tahir, EŞİ)

Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam. (M. Akif Ersoy, S)

Cümlelerdeki şartın gerçekleşmiş olmasına rağmen temel fiildeki olayın gerçekleşmediği görülmektedir. Bu gerçekleşmeyiş anlamı, olumsuzluk eki *-mA*'nın etkisiyle ortaya çıkmaktadır.

Korkmaz, şart kipinin tahmin işlevinin de olduğunu şu sözlerle açıklar: “*Şart kipinin yer yer kararsızlık, tahmin, tercih veya şüphe bildiren işlevleri de göze çarpar. Sorulu şart cümlelerinde kararsızlık, tekrarlanan şart kiplerinde ‘tahmin’ işlevi ağır basar*” (Korkmaz 2007a: 685). “*-sA gerek*” yapısıyla gerçekleştirilen tahmin işlevi olumsuzluk eki *-mA*'nın eklenmesiyle “*-mAsA gerek*” şekline gelir ve olumsuz tahmine çevrilir.

Vakit dar olsa gerek.

Vakit dar olmasa gerek.

Karşıdan gelen Hüseyin olsa gerek.

Karşıdan gelen Hüseyin olmasa gerek.

Tekrarlanan şart kipleri *tahmin, olasılık* ve *oranlama* bildirir.

Bu takım yese yese bir gol yer.

Bu işi yapsa yapsa Arda yapar.

Bu elmalar gelse gelse bir kilo gelir.

Ancak tekrarlanan şart kipi ekiyle yapılan bu tahminin olumsuzu bulunmamaktadır. Çünkü olumsuzluk eki *-mA* bu tarz yapılı cümlenin şart kipini ya da asıl cümlenin fiiline eklendiğinde mantıksal cümle hatası meydana gelmektedir.

**Bu takım yemese yemese bir gol yer/yemez. (denemez)*

**Bu işi yapmasa yapmasa Arda yapar/yapmaz. (denemez)*

**Bu elmalar gelmese gelmese bir kilo gelir/gelmez. (denemez)*

Şaşkınlık ve beklenmedik sonuç anlamı barındıran şart kipinde de olumsuzluk eki *-mA* kullanılmaz.

Kapıyı açınca karşıma kim çıksa beğenirsin? (olumsuzluk eki alamaz)

Tüm gün sohbet ettikten sonra ne yapsa beğenirsin? (olumsuzluk eki alamaz)

Bunca yıllık dostluktan sonra ne dese beğenirsin? (olumsuzluk eki alamaz)

Şaşkınlık, beklenmedik sonuç bildiren bu ifadelerde şart kipinin bulunduğu fiil olumsuzluk eki almaz. Aynı şekilde cümlenin fiili de olumsuzluk eki alamaz.

Şart kipi zamanla işlev genişlemesine uğrayarak “*sebep, tahmin, güçlendirme, zıtlık, ilave açıklama, hayret, tercih, vs.*” anlamlar kazanmış ve kalıplaşarak cümle bağlayıcıları şekline gelmiştir. Bu bağlayıcıların bazıları önceki cümleyi sonraki cümleye bağlarken bazıları da sonraki cümleyi önceki cümleye bağlarlar. Bu bağlayıcılar Korkmaz tarafından şu şekilde verilmiştir: “*baksana, baksanıza, bana kalsa, bana kalırsa, ben olsam, bana sorarsan, bilsen, böyle de olsa, böyle olsa bile, canın isterse, daha olmazsa, dikkat ederseniz, dikkat edilirse, doğrusunu istersen, doğrusunu isterseniz, doğrusunu söylemek gerekirse, görünüşe bakılacak olursa, ne*

olursa olsun, ne pahasına olursa olsun, hiç olmazsa, isterse, istersen, isterseniz, işin aslına bakarsan, ne kadar olsa, nasıl olsa, ne olsa, niçin dersiniz, niye dersin, olsa olsa, ona bakarsan, nasıl desem, ne de olsa” (Korkmaz 2007a: 687-688).

Yukarıdaki yapıların birçoğu olumlu yapıya sahiptir. “*daha olmazsa*” ve “*hiç olmazsa*” yapıları olumsuzluk eki ile kullanılan bu bağlayıcılardandır. Olumlu ya da olumsuz farkı gözetmeksizin bu bağlayıcılar kendisinden önce ya da sonra olumlu ve olumsuz cümleleri birbirine bağlayabilmektedir.

-Bu kitapların ve benzerlerinin anlattığı imkân bolluğu içinde mi yaşıyorlardı? Böyle olsa bile kendisi kaçmıyor muydu? (A. Hamdi Tanpınar, H)

Dükkânı ben idare ederim. Daha olmazsa babamı çağırırım o da yardım eder.

Bulaşıkları yıkayamadık. Hiç olmazsa ortalığı toparlayalım.

-sA eki ile kurulan cümlelerde “*istek, dilek*” anlamı vardır. Bu tarz cümlelerin olumsuz kullanımları isteğin ya da dileğin olmaması, gerçekleşmemesi yönünde bir anlam meydana getirir.

Sen buraya gelmesen daha iyi edersin.

Ben ders çalışırken konuşmasan daha verimli çalışabilirim.

Sonuç olarak şart kipi meydana getiren –sA ve dilek kipi, oluşturan olumsuzluk eki ile kullanıldığında yeni kullanım alanları kazanabilmekte kimi zaman ise kullanılamaz hale gelmektedir.

1.1.2.3. İstek Kipi ve Olumsuzluk Eki –mA

Araştırmacılar tarafından tasarlama kipleri başlığı altında değerlendirilen “*istek kipi*” şekil ifade eden bir ektir. Bu kipte öznenin tasarladığı hareketin istendiği gösterilir. Birinci tip şahıs eklerini alarak çekime giren istek kipi fiile, istek, niyet, arzu anlamlarını verir. Fiilin bildirdiği oluş, kılış ya da hareketin istenildiği ya da niyet edildiği istek kipleriyle gösterilir.

İstek kipinin emir kipi ile karışmasından ötürü kimi araştırmacılar istek kipinin çekiminde ihtilafa düşmüşlerdir.

Ergin, “*Batı Türkçesinde başlangıçtan bugüne kadar istek fonksiyonu için altı şahıs da varolagelmıştır. Yalnız birinci şahıslar asıl istek şekillerini kaybetmiş ve yerlerini istek fonksiyonunda başka bir çekim şekline bırakmışlardır. Bu çekim şekli emirdir*” açıklamasını yaparak istek kipi birinci şahıs çekimlerinin yerini emir çekimine bıraktığını söylemiştir (Ergin 1977: 301).

-A istek ekinin birinci şahısta kullanım dışında olduğunu –AyIm, -Allm eklerinin de emir eki olduğunu düşünerek istek kipinin birinci şahıs çekimlerinin olmadığını söyleyen araştırmacılar³ bulunduğu gibi aksine birinci şahıs çekiminin olduğunu söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Korkmaz bu konuda “*Günümüz Türkiye Türkçesinde istek kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılan -(y)-AyIm), -(y)-Allm), ekleri işlev bakımından emirden çok niyet, ihtiyaç ve istek gösteren bir ek durumundadır*” açıklamasında bulunarak istek kipinin birinci şahıs çekimlerinin bulunduğunu belirtmiştir (Korkmaz 2007a: 652). Demir ise istek kipinin kişi ile ilişkisi konusunda “*istek-kişi ilişkisinin emir-kişi ilişkisinden farkı, emirde biri buyurucu diğeri eyleyici olmak üzere en az iki kişili bir iletişim ortamının gerekli olmasıdır. Bazı kullanımları dilbilgisel açıdan kişisiz olsa da pragmatik olarak bir eyleyici ya da potansiyel eyleyiciler muhakkak bulunur*” biçiminde açıklamada bulunmuştur (Demir 2008: 86). Korkmaz istek kipinin şahıslara göre çekimini şu şekilde örneklendirmiştir.

Al-ayım/al-a-m

Al-a-sın

Al-a/al-sın

Al-alım

Al-a-sınız

Al-sınlar (Korkmaz 2007a: 652)

Ergin bugün istek kipinin şahıslara göre çekiminde şu örneği vermiştir.

³ Örnek olarak bk. (Türkyılmaz 1999)

-

Sar-a-sın

Sar-a

-

Sar-a-sınız

Sar-a-lar

Ancak Ergin emir kipinin birinci şahıslarının emirden çok istek ifade ettiğini bildirerek bu yüzden önceden beri emir birinci şahıs eklerinin istek eki zannedildiğini ifade etmiş, istek kipi emir ve istek şekillerinin karışması ile yeni şekil aldığını belirtmiştir. Buna örnek olarak;

Otur-ayım

Otur-a-sın

Otur-a

Otur-alım

Otur-a-sınız

Otur-a-lar (Ergin 1977: 301)

Örnekler araştırmacıların istek kipine bakış açısındaki farklılığı göstermektedir.

Çalışmanın bu kısmında Korkmaz'ın istek kipi ile ilgili görüşleri temel alınarak olumsuzluk eki *-mA* üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Sürekli gelişen ve değişen bir yapıya sahip olan dil zaman içinde yeni ihtiyaçlardan ve bu ihtiyaçları karşılama gereğinden farklı kullanılış biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Canlı bir varlık gibi değişim gösteren dilin bu özelliği istek kipinde de ekin "*istek*" temel görevi haricinde zaman zaman "*gereklilik, yeterlilik, yetersizlik, emir, rica, tahmin, kabullenme, alkış ve kargış*"a kayan hatta farklı zamanların yerini tutan kullanılışlar görülür. Bununla birlikte istek kipi olumsuzluk eki *-mA*'nın kullanıldığı kimi örneklerde de farklı işlevler ortaya koyabilmektedir.

Ekin en yaygın kullanımı birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerindedir.

-Aman yakalanma Kerimcan göreyim seni. (Kemal Tahir, DA)

-Size bir gerçeği daha açıklayayım. (Kemal Tahir, EŞİ)

-Çıkalım er meydanına... Bölüşelim kozumuzu... (Kemal Tahir, DA)

Olumsuzluk ekinin kullanıldığı istek bildiren kimi cümleler, olumsuz niyet anlamı bulundurulur. Olumsuzluk ekinin bu tarz kullanım sıklığı oldukça düşüktür.

Bir daha hiçbir yere gelmeyeyim de sen gör.

Uzatmayalım artık bu konuyu.

İstek kipinin işlevlerinden birisi Korkmaz tarafından, “*Atasözleri, deyimler gibi kalıplaşmış şekiller ile halk ağızlarında, halk şiir ve hikâyelerinde veya tarihi devirlerdeki havayı aksettiren tasvirlerde yer yer –A eki ile kurulmuş birinci şahıs istek şekillerine de rastlanır*” biçiminde açıklanmıştır (Korkmaz 2007a: 656). Bu tarz yapıların olumsuz emir kipine yakın bir istek anlatır.

-Bugünden sonra divânda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda Türkçeden başka dil konuşulmaya!

Bu şekilde olumsuzluk eki –mA ile kurulmuş kimi yapılar kargış anlamı taşımaktadır. Kimisi de kalıplaşmış ve yaygın bir şekilde konuşma diline de sirayet etmiştir.

Allah belanı vermeye!

Allah canını almaya!

İstek kipi eki olumsuzlukla kullanıldığı kimi durumlarda anlam olarak uyarı, tembih anlamı verebilmektedir.

Gece geç yatıp da sabah geç kalkmayasın!

Borcu ödemeyip faiz bindirmeyesin!

Dersine iyi çalışmayıp sınıfta kalmayasın!

İstek kipi soru halinde genel olarak bir *gereklilik* anlamı bildirmektedir. Ancak bu soru şeklinin olumsuzu Türkiye Türkçesinde kullanım bakımından sık değildir.

Bugün ne yapayım? “ne yapmalıyım” (bilemiyorum)

Örnekteki kullanım günlük konuşmalarda kullanılabilir. Olumlu soru şekli anlam bakımından olumsuz bir duruma gönderme yapmaktadır. Ancak olumsuz kullanım bu tip durumlarda yaygın değildir.

Bu işe nereden başlayayım “başlamalıyım” ki karışıklık olmasın?

İstek kipinin yer yer *yeterlilik*, *yetersizlik*, *imkân*, *güçsüzlük*, *kısıtlama* işlevlerine kaymış kullanışları da bulunur. Yetersizlik özelliği sadece olumsuzluk eki *-mA* taşıyan cümlelerde görülür. İstek kipinin bu tip cümlelerinde olumsuzluk eki *-mA* kullanılmak zorundadır.

Ölmeden bir kerecik olsun babamın yüzünü görmedim.

Akil olmayınca ne yapsın sakal (ne yapabilir)

Gücün yetmez ki büküp getiresin (getirebilesin)

Korkmaz, istek kipinin *merak*, *şaşkınlık*, *çaresizlik*, *rica*, *ihtimal (olasılık)*, *beklenmedik sonuç bildirme* gibi işlev özelliklerinin de olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte *şaşkınlık*, *beklenmedik sonuç* anlamları ise kipin olumsuz soru biçiminde sağlanmaktadır (Korkmaz 2007a: 663). Olumsuzluk eki *-mA* ile istek kipinin oluşturduğu soru anlam olarak *şaşkınlık*, *hayret*, *beklenmedik sonuç* bildirir.

Türk çavuşunun açık verdiğini, vururken kendini tehlikeye düşürdüğünü söylemesin mi? (Tarık Buğra, KA)

Kapıyı açar açmaz Aylin 'i karşımızda görmeyelim mi?

İstek kipi yapı ve anlamı dolayısıyla iyi ve kötü dilek bildirimlerinde sıkça kullanılarak alkış ve kargışların oluşmasına uygun gramatikal yapıyı sağlar. Bu yapı genel olarak üçüncü şahıs çekiminde oluşur. Alkış ve kargışlarla ilgili başlıkta bu konuya değinilmiştir. Bu tip yapılarda olumsuzluk eki *-mA* çeşitli işlevler yüklenebilmektedir.

Allah vere işi doğru yapa.

Allah vere yanlış bir iş yapmaya.

Allah vermeye de işi yanlış yapmasa.

Çoğunlukla istek kipinin birinci şahıs çokluk çekiminde kalıplaşma ile meydana gelmiş olan ve kiplik olarak cümlede kullanılan yapılar başka türden sözlerin yardımıyla birer cümle başlatıcı, sonlandırıcı ya da bağlayıcıları olarak kullanılırlar. Çoğunlukla *olasılık* bildiren bu kiplikler olumlu bir yapıya sahip olurlar ve olumsuz olarak kurgulanmazlar.

Gel gelelim bugünkü ders konusuna.

Dur bakalım bu işin sonu nereye varacak

Bu tip yapıların Türkiye Türkçesinde olumsuzluk eki *-mA* olmadan kuruldukları görülmektedir.

1.1.2.4. Gereklilik Kipi ve Olumsuzluk Eki *-mA*

Dilbilgisi çalışmalarında “*gereklilik, gerekirlilik, gerekmelik, gerekirlilik*” gibi farklı terimlerle ifade edilen *gereklilik* kipi istenilen ya da tasarlanan hareketin, oluşun veya kılışın yapılması gerektiğini bildirir. *-mAII* ekiyle kurulan bu kip de yalnız şekil ifade eden tasarlama kiplerindedir.

Türkçede sonradan ortaya çıkan bu *-malı/-meli* eki birinci tipteki şahıs eklerini alır.

Gereklilik kipinin ana işlevi bir hareketin, yapılması tasarlanan bir işin gerekli olduğunu bildirmektir. Bu kipin bildirdiği eylemlerin gerçekleşmemesi durumunda olumsuz başka bir eylemin gerçekleşeceği şeklinde bir anlam çıkarılabilir.

Tasarlama kiplerinin hepsinde olduğu gibi *gereklilik* kipinde de cümlelerin kullanılış şekilleri sonucu yeni işlevler ortaya çıkmaktadır. Bu işlevlerin bazıları olumsuzluk eki *-mA*'nın tesiri sonucu oluşmaktadır. *Tahmin, kararsızlık, şart, hayret bildirme* gibi yeni işlevler *gereklilik* kipi tarafından yansıtılabilmektedir.

Gereklilik kipinin üçüncü şahıs olumlu veya olumsuz çekimlerinde öznesiz cümle kurulabilir.

Kenara fazla yaklaşmamalı, düşme tehlikesi var.

Bu mevsimde Antalya'da olmamalı.⁴

Üçüncü şahıslarda –*Dir* bildirme eki ile birlikte çekimlenen gereklilik kipi anlamı güçlendirilmiş, kesinliğe yakın bir hal alır. Olumsuzluk eki ile beraber kullanıldığında yasaklamaya yakın, kesinlikle yapılmaması gereken eylemleri ifade eder.

Ortaya konulacak yeni kelimeleri o dilin sahibi millet benimserse ne âlâ, benimsemezse zorla öğretmeye kalkmamalıdır.

Bir fiilin öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman veya herhangi bir ad ile birlikte “*olmak*” yardımcı fiilinin kullanılması gereklilik kipine “*tahmin*”, “*ihtimal*” işlevi kazandırmıştır. Bu tahmin ve ihtimal anlamları gereklilik anlamından apayrı olarak ortaya çıkmıştır. Yani içlerinde *gereklilik* anlamı yoktur.

Mehmet bütün işleri bitirmiş olmalı

Yazıları Gürkan yazıyor olmalı

Olumsuzluk eki –*mA* bu tarz kullanıma dâhil olduğunda tahmin ve olasılık olumsuz yöne kayar. Yani yapılan ya da yapılacak olan işin gerçekleşmeyeceği tahmin edilmiş olur. Bu tarz kullanımda olumsuzluk eki –*mA* yardımcı fiilde olabileceği gibi sıfat-fiilde de bulunabilmektedir.

Yapmıyor olmalı / yapmamış olmalı

Yapıyor olmamalı / yapmış olmamalı

Korkmaz, bazı yazarların romanlarında tasvir ve konuşmalarda tarihî bir tablo çizebilmek adına Eski Anadolu Türkçesindeki –*A* gereklilik kipi eki ile kurulmuş şekillere yer verdiğini söylemiştir (Korkmaz 2007a: 701).

⁴ Burada anlatılmak istenen gereklilik ekinin eklendiği fiilin hiçbir özne ile bağlanmadığıdır. Birinci örnekte “*yaklaşmamalı*” ifadesiyle “*yaklaşmamak gerekir*”, ikinci örnekte “*olmamalı*” ifadesiyle ise “*olmamak gerekir*” anlamı verilmektedir. Örneklerde tarafsız bir gereklilik kastedilmektedir.

Melik Bey atıldı:

-Yere dökmeye...Ağzı dolu iken konuşmaya...(Kemal Tahir, DA)

Gereklilik kipi olumsuzluk eki *-mA* ile kullanıldığı cümlelerde olumsuzluk ekinin kendi işlevi dışında çok farklı özellikler aksettirmemişse de bazı yeni anlam özelliklerinin çıkmasını sağlar ya da yeni anlamların çıktığı kimi durumlarda yardımcı unsur görevi görür.

1.2. Birleşik Fiillerde Olumsuzluk Eki *-mA*

Karahan'a göre birleşik fiiller bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur (Karahan 2007: 73). Korkmaz ise birleşik fiilleri bir ad veya ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli bir kelime ile *et-, edil-, ol-, olun-, eyle-, kıl-, kılın-, yap-* gibi yardımcı fiillerin birleşmesinden ya da iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasından oluşan fiil türleri olarak tarif etmiştir (Korkmaz 2007a: 530). Kısaca birleşik fiiller bir isim ya da bir fiille bir başka fiilin birleşmesi sonucu bir hareketi karşılayan gramer yapılarıdır.

1.2.1. İsim+Fiil Biçiminde Kurulan Birleşik Fiiller ve Olumsuzluk Eki *-mA*

Korkmaz'ın birinci grup olarak nitelendirdiği bu grup bir isim ya da sıfat ile "*et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-*" yardımcı fiillerinin birleştirilmesi yoluyla kurulan birleşik fiillerdir. Bu tarz birleşik fiillerde yardımcı fiilin vazifesi adları ve sıfatları fiil durumuna geçirmektir. Ergin bu tarz birleşik fiiller için "*Bu birleşik fiilde isim unsuru ya bir isim veya bir partisip olur. İsim de ya Türkçe veya yabancı asıllı olur. Türkçede bu şekilde yabancı, bilhassa Arapça, Farsça isimlerle yapılmış pek çok birleşik fiil vardır. Partisiple yapılan isimlerde ise yalnız ol- ve bulun- yani geçişsizlik yardımcı fiilleri kullanılır*" açıklamasında bulunmuştur (Ergin 1977: 373-374).

İsime birleşik fiil yapan yardımcı fiillerin olumsuz yapılarırken *-mA* olumsuzluk eki yardımcı fiilin sonuna eklenerek yapılır.

Hasta ol- / hasta olma-

Alay et- / alay etme-

Kötülük et- / kötülük etme-

Namaz kıl- / namaz kılma-

Arz eyle- / arz eyleme-

Dikkat buyur- / dikkat buyurma-

Boş bulun- / boş bulunma-

1.2.2. Sıfat-fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

Sıfat-fiillerden oluşan ikinci grup birleşik fiiller “karmaşık fiil” diye de adlandırılmaktadır. Korkmaz, sıfat-fiil kuruluşundaki birleşik fiillerin değişik zaman kesimi içindeki sıfat-fiillerin *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluştuğunu belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 151).

Banguoğlu, “*öğrenmiş olmak, gelir olmak, işitmez olmak, satacak olmak*” gibi örnekleri vererek bu tarz birleşik fiillere karmaşık fiil denildiğini söylemiştir (Banguoğlu 2007: 482).

1.2.2.1. Öncelik Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA

-mİş geçmiş zaman eki ile kurulan öncelik fiilleri zaman bakımından temel fiilin belirttiği hareketin daha önce olup bittiğini, sonuçlandığını anlatır. Banguoğlu öncelik fiilleri için “*Geçmiş sıfat-fiili (-mİş sıfat-fiili) ile yapırlar ve yardımcı fiilin aldığı zamanın öncesinde kılışın ve oluşun bitmiş, tamamlanmış olduğunu anlatırlar*” açıklamasında bulunmuştur (Banguoğlu 2007: 482).

anlamış ol- yapmış ol- görmüş ol-

duymuş ol- gitmiş ol- okumuş ol-

Öncelik fiillerinin olumsuzu üç biçimde yapılabilir:

a) Yardımcı fiil olumsuzdur.

*Görmüş olma- yazmış olma- atmış olma-
Okumuş olma- yapmış olma- oturmuş olma-*

b) Temel fiil olumsuzdur.

*Görmemiş ol- yazmamış ol- atmamış ol-
Okumamış ol- yapmamış ol- oturmamış ol-*

c) Hem temel hem de yardımcı fiil olumsuzdur.

*Görmemiş olma- yazmamış olma- atmamış olma-
Okumamış olma- yapmamış olma- oturmamış olma-*

Ediskun öncelik fiillerinin olumsuzu hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “*Yardımcı fiil olumsuz olursa, bitirme fiili (öncelik fiili) <<...-en bir... durumunda olmamak>> anlamını verir: görmüş olma- (gören bir insan durumunda olmamak)...gibi. Temel fiil olumsuz olursa, bitirme fiili (öncelik fiili) <<...-meyen bir...durumunda olmak>> anlamını verir: görmemiş ol- (görmeyen bir insan durumunda olmak)...gibi. Hem temel fiil hem de yardımcı fiili olumsuz olursa bitirme fiili (öncelik fiili) <<...-meyen bir...durumunda olmamak>> anlamını verir: görmemiş olma- (görmeyen bir insan durumunda olmamak, yani görmek) (Ediskun 2007: 241).*

Yardımcı fiili olumsuz olan birleşik fiiller ile asıl fiili olumsuz olan birleşik fiillerde anlam olarak bir takım farklar bulunmaktadır. Olumsuzluk eki *-mA*'nın yardımcı fiilde kullanılması bir eylemin tam olarak gerçekleşmediğini ifade eder.

-Bir yıl Fransa'da kalmakla Fransızca öğren-miş ol-maz-sın.

Örnekte Fransızca öğrenme işi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Kişi Fransızca'yı kısmen öğrenmiş olabilir ancak bu eylemin tam anlamıyla yerine getirildiğini göstermekte yetersiz kalır.

-Onu ziyaret edince saygı göstermiş olmazsın.

-Onu ziyaret edince saygı göstermemiş olursun.

İki yapı arasındaki anlam farkını göstermesi bakımından bu iki örnek oldukça dikkate değerdir.

Birinci örnekte ziyaret etme eylemi gerçekleştiğinde dahi *saygı gösterme* eylemi gerçekleşmemektedir. İlk örnekten ziyaret etmek bir seviyede saygı göstergesi olarak anlaşılabilir; ancak ziyaret etmek tam anlamıyla bir saygı ifadesi değildir. Bu örnekte yalnızca *saygı gösterme* eylemi gerçekleşmemiştir.

İkinci örnekte ise ziyaret etme eyleminin gerçekleşmesi adeta *saygısızlık* göstergesi gibidir. Bu durumda *saygı göstermemek* gerektirir *saygısızlık etmek* denilebilir. Bu örnekte de *saygı gösterme* eylemi gerçekleşmemiştir; ancak eylem sadece gerçekleşmemekte kalmayıp aynı zamanda başka bir eylemin de (*saygısızlık etmek*) gerçekleşmesine neden olmuştur.

Bu konuda Göksel ve Kerlake “*-miş olmadı yapısı eylemin kısmen anlaşıldığına işaret eder çünkü fiilin tam anlamının bazı öğelerinin konuşmacı tarafından tamamlanmadığı düşünülür*” açıklamasında bulunmuşlardır (Göksel ve Kerlake 2005: 312).

-Sokağa çikalım diye tutturdun ama bir blok yürümele sokağa çıkmış olmadık.
(Çıktık ama tam anlamıyla değil)

Hem temel fiil hem de yardımcı fiilin *-mA* olumsuzluk eki ile olumsuzlanarak kullanılması eylemin gerçekleştirilmediğinin inkâr edilmesi anlamına gelir. Yani eylem olumlu bir anlam kazanır. Bu yapıda da iki tane olumsuzun art arda kullanılması olumlu yapının doğmasına neden olmaktadır.

-Böylesi daha iyi. Hem onları fazla meşgul et-me-miş ol-ur-uz hem de ziyaretlerine git-me-miş ol-ma-yız.

-Zamanında gidersek oraları da görmemiş olmayız. (görmüş oluruz)

1.2.2.2. Alışkanlık Başlatan-Bitiren Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

Alışkanlık fiilleri geniş zaman sıfat-fiili ile yapılırlar. Zaman bakımından temel fiildeki hareketin geçmiş bir zaman içinde başlayıp devam ettiğini ya da edeceğini bildirir. Eski bir alışkanlığın ya da durumun yok olup temel fiille ilgili yeni bir alışkanlık ya da durumun başlamasını ifade ettiği için “alışkanlık fiilleri” olarak adlandırılmışlardır. Korkmaz bu tarz birleşik fiiller için “*Bu kalıptaki karmaşık fiiller bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık olarak sürdüğünü veya süreceğini gösteren birleşiklerdir*” açıklamasını yapmıştır (Korkmaz 2007a: 151).

Bakar ol- arar ol-

Utandır ol- gelir ol-

Alışkanlık bildiren bu fiiller hakkında dilbilgisi kitaplarında farklı isimler kullanılmaktadır. Banguoğlu bu konu hakkında “*geniş zaman sıfat-fiili ile yapılırlar ve yardımcı fiilin aldığı zamandan başlayarak kılışın ve oluşun alışkanlık halinde sürdüğünü anlatırlar*” açıklamasında bulunmuştur. Ayrıca Banguoğlu sınıflandırma olarak bu tarz fiillere “*başlama fiilleri*” adını vermiştir (Banguoğlu 2007: 484). Korkmaz da benzer bir açıklamada bulunarak şimdiki ya da gelecek zamanda sürdürülen hareketlerin ifade edildiğini belirtir ve “*alışkanlık fiilleri*” ifadesini kullanır (Korkmaz 2007a: 151). Ediskun ise başlama fiilleri altında verdiği bu birleşik fiiller için “*temel eylemin geçmiş bir zaman içinde başlayıp devam ettiğini ya da edeceğini; görünüş bakımından eski bir alışkanlığın ya da durumun silinip temel eylemle ilgili yeni bir alışkanlığın ya da durumun başlamasını anlatır*” şeklinde açıklama yapmıştır (Ediskun 2007: 239-240).

Bu çalışmada bu tarz birleşik fiiller “*Alışkanlık Başlatan ve Bitiren Fiiller*” olarak ele alınacaktır. Türkiye Türkçesi üzerine yazılmış dilbilgisi kitaplarında birkaç yönü olan bu tarz birleşik fiillerin yalnızca bir yönü ele alınarak isimlendirme yapılmıştır.

-*Ir ol-* ve -*mAz ol-* yapılarından oluşan bu tarz birleşik fiiller birçok kullanımda fiilin bildirdiği hareketin ya bir alışkanlık haline geldiğini ya da mevcut olan bir alışkanlığın sona erdiğini gösterir. “*Başlama fiilleri*” adı altında bu konuyu inceleyen eserlerde bir hareketin başlaması temel alınmıştır. “*Alışkanlık fiilleri*” olarak ele alan eserlerde ise bir alışkanlık edinimi göz önünde bulundurulmuştur. Ancak Türkiye

Türkçesinde gerek günlük konuşma dilinde olsun gerek yazılı metinlerde olsun –*Ir ol-* / –*mAz ol-* yapılarının bir alışkanlığı başlattığı ya da var olan bir alışkanlığı sona erdirdiği görülmektedir.

-Biz bu sonbaharda buluşacaktık. Bahar geldi geçti sen gelmez oldun.

-Yoldan geçerken dükkâna uğramaz oldun.

-Sokaktaki hayvanları sevmez oldu.

-Annesi vefat ettikten sonra kimseyle konuşmaz oldu.

–*mAz ol-* birleşik fiili ile kurulmuş bu cümlelerde daha önce eylem haline geçirilmiş ve yapılmakta olan bir hareketin sona erdiği, artık yapılamıyor olduğu anlaşılmaktadır. Yani daha önce belli seviyede alışkanlık gibi gerçekleştirilen eylemlerdeki bu alışkanlığın bittiği görülür.

Bu yapının olumlusu olan –*Ir ol-* ise olumsuzunun tam aksine daha önce yapılmayan, bir alışkanlık halinde sürdürülmeyen eylemlerin artık belli derecede alışkanlık haline geldiğini, belli aralıklarla bir eylemin tekrarlandığını ifade etmektedir. Yani –*Ir ol-* yapısı daha önce alışkanlık halinde olmayan eylemlerin alışkanlığının başladığını bildirir.

Gelen gideni aratır oldu.

Askerden gelince sabahları erken kalkar oldu.

Sokaktaki hayvanları sever oldu.

Sabahları dükkâna uğrar oldu.

Alışkanlık başlatan ve bitiren fiillerin geniş zamanının soru biçimi bir eylemin mutlaka yapılacağını ya da yapıldığını bildirir.

Yapmaz olur mu?

Görmez olur mu?

Yemez olur mu?

1.2.2.3. Niyet Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA

-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)msAr ol- yapıları ile kurulan niyet fiilleri bir oluş veya kılışın niyet halinde olduğunu gösterir. Görünüş bakımından temel eylemin bildirdiği bir harekete yönelme, davranma anlamı kazandırır.

Niyet fiillerinde olumsuzluk, temel fiilin olumsuzluk eki –mA almasıyla kurulur. Bu yapılarda olumsuzluk eki yardımcı fiile geldiğinde Türkiye Türkçesine uygun olmayan yapılar oluşur.

*Gidecek ol- gitmeyecek ol- *gidecek olma-*

*Yapacak ol- yapmayacak ol- *yapacak olma-*

Örneklerde niyet anlamı taşıyan birleşik fiillerin sadece olumlu çekimlerde ve temel fiilin olumsuz olduğu çekimlerde olduğu görülmektedir. Yardımcı fiilin olumsuz olduğu yapılarda ise *niyet* anlamı bulunmamaktadır.

Banguoğlu niyet fiillerinin geçmiş ve şimdiki zamanda gerçekleşmemiş, teşebbüs halinde kalmış bir oluş ve kılışı anlatmak için kullanıldığını belirtmiş bu sebeple de yardımcı fiilin gelecek zaman aldığı pek görülmediğini söylemiştir (Banguoğlu: 2007: 485). Ancak Banguoğlu niyet fiillerinin yalnızca olumlu halini değerlendirdiğinden olsa gerek niyet fiillerinin olumsuzunun birleşik fiil içinde bulunan temel fiildeki eylemin gerçekleştirilmiş olduğundan bahsetmemiştir. Yani niyet fiillerinin olumsuzunda aslında hareket niyet halinde kalmamış, gerçekleştirilmiştir.

Ahmet kızacak oldu. (kızmadı)

Maaşıma zam isteyecek oluyorum (isteyemiyorum)

Tüm hislerimi ona söyleyecek oluyorum (söyleyemiyorum)

Niyet fiilinin olumlu çekimi ile kurulmuş bu örneklerde birleşik fiilin bildirdiği hareketin Banguoğlu'nun da söylediği gibi teşebbüs halinde kaldığı görülmektedir. Yani birleşik fiilin bildirdiği hareket gerçekleşmemiştir.

Öğretmenin verdiği onca ödevi yapamayacak oldu (yaptı)

Sabah erkenden kalkamayacak oldu. (kalktı)

Aldığı romanı okumayacak oldu. (okudu)

Niyet fiilinin olumsuz çekimi ile kurulmuş bu örneklerde ise birleşik fiilin bildirdiği hareketin teşebbüs halinde kalmadığı, eylemin bildirdiği hareketin gerçekleştiği görülmektedir. Niyet her ne kadar eylemin gerçekleşmemesi yönünde olumsuz olsa da eylem gerçekleşmektedir.

Bu bağlamda eylemin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi niyet anlamını değiştirmektedir. Niyet olumluysa eylem gerçekleşmemekte, olumsuzsa eylem gerçekleşmektedir.

1.2.3. Zarf-fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

Tasvir fiilleri olarak da anılan üçüncü gruptaki bu birleşik fiiller iki fiilin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Burada birinci fiil zarf-fiil kuruluşundadır.

Zarf-fiil kuruluşundaki bu fiile, esas fiilin anlamını açıklayan ve ona yeni anlamsal özellikler katan yardımcı fiil eklenir. Bu yardımcı fiil *bil-*, *ver-*, *dur-*, *yaz-*, *gel-*, *gör-*, *kal-* vs. fiilleri ile karşılanırlar. Yani bu tarz birleşik fiiller asıl fiilin *-e* ve *-i* zarf-fiillerine belli yardımcı fiiller getirilerek yapılır.

Zarf-fiil kuruluşundaki bu birleşik fiiller işlev ayrılıklarına göre alt başlıklarda incelenirler.

1.2.3.1. Yeterlilik Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA

Yeterlilik fiilleri *-(y)A* zarf-fiil eki almış bir temel fiilin üzerine *bil-* yardımcı fiili eklenerek yapılan birleşik fiillerdir.

aç-a-bil- *yap-a-bil-*

gör-e-bil- *konuş-a-bil-*

Yeterlilik fiilleri fiilin anlamında bulunan hareketin, kılışın veya oluşun mümkün veya muhtemel olduğunu anlatırlar. Temel fiilin gösterdiği eyleme gücü yetme, başarıma, becerme anlamları kazandırır. Bununla birlikte temel fiilin gösterdiği harekete

olasılık, olanak anlamları kazandırır. Ergin, Türkçede yeterliliğin *u-* (*muktedir olmak*) yardımcı fiili ile yapıldığını, sonrada *u-* fiilinin unutulmuş olumlu yeterlilikte onun yerini *bil-* fiilinin aldığını söylemiştir. Ayrıca Ergin, “*Menfi uma- fiili ek haline geçmiştir. Bu geçişte uma'nın u vokali kendisinden önceki gerundiumun vokali ile kaynaşmış ve önce Batı Türkçesinin başlarında –uma-, -üme; -ima-, -ime-; -ama-, -eme- birlikleri ortaya çıkmıştır. Sonradan Osmanlıcada dar vokalli şekiller de yerini –ama-, -eme- ‘ye bırakmıştır*” biçiminde açıklamada bulunmuştur (Ergin 1977: 375).

a. Temel fiile uma- iktidarî fiilinin eklenmesiyle yapılan olumsuzluk

Ali bu işi yapamaz.

Çocuklar bu karanlıkta gelemmez.

Bu kadar bulaşığı bir saate yıkayamaz.

Bu gece sizinle gelemem.

Bu kadar yüksekten atlayamazsın.

b. Temel fiile eklenen olumsuzluk ekiyle yapılan olumsuzluk

Ali bu işi yapmayabilir.

Çocuklar bu karanlıkta gelmeyebilir.

Bu kadar bulaşığı bir saatte yıkamayabilir.

Bu gece sizinle gelmeyebilirim.

Bu kadar yüksekten atlamayabilirsin.

c. Temel fiile eklenen uma- ve bil- fiili ile yapılan olumsuzluk

Ali bu işi yapamayabilir.

Çocuklar bu karanlıkta gelemeyebilir.

Bu kadar bulaşığı bir saatte yıkayamayabilir.

Bu gece sizinle gelemeyebilirim.

Bu kadar yüksekten atlayamayabilirsin.

Türkiye Türkçesinde olumsuz çekimi bu üç şekilde yapılan yeterlilik fiillerinin olumsuz çekimlerinin anlamsal özellikleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bu olumsuz yapılar anlam olarak farklı olmasından ötürü birbirlerinin yerine kullanılamazlar. Anlamsal farklar “*başarma, başaramama, gücü yetme, gücü yetmeme ve olasılık*” ekseninde bir araya gelmektedir.

“*Ali bu işi yapabilir.*” cümlesi olumludur ve yeterlilik çekimiyle kurulmuştur. Bu cümlede yeterlilik fiilinin yapısından kaynaklanan *olasılık* ifadesi bulunmaktadır.

“*Ali bu işi yapabilir.*”

- a. *Başarabilir.*
- b. *Yapma ihtimali var.*
- c. *Yapmama ihtimali var.*

Bu cümlenin yeterlilik fiilinin birinci türündeki olumsuzunu incelenecek olursa;

“*Ali bu işi yapamaz.*” cümlesi yeterlilik fiillerinin birinci tür olumsuzluğu biçiminde çekimlenmiştir. Bu cümlede öznenin belirtilen işi yapamayacağı ifade edilirken aslında bu özlenin yapılacak olan işe gücünün yetmeyeceği, yetersiz olduğu ifade edilmiştir.

“*Ali bu işi yapamaz.*”

- a. *Başaramaz.*

Cümlede öznenin bu işi yapacak yeterlilikte olmadığı bu nedenle de işi yapamayacağı ifade edilmiştir. Olumlusunda “*yapmama ihtimali*” de barındıran yeterlilik fiili olumsuzunda ihtimal bildirmez.

Yeterlilik fiilinin ikinci tip olumsuz çekiminde olasılık ifadesi daha belirgindir.

“*Ali bu işi yapmayabilir.*” cümlesinde öznenin yapılması gereken işi kendi iradesi ile yapma olasılığı olduğu gibi yapmama olasılığının da olduğu görülür.

“*Ali bu işi yapmayabilir.*”

- a. Yapmama ihtimali var.
- b. Yapma ihtimali var.

Yeterlilik fiilinin üçüncü tip olumsuz çekiminde “*gücü yetmeme, başaramama*” anlamları belirgindir.

“*Ali bu işi yapamayabilir.*” cümlesinde *gücü yetmeme* olasılığı bulunduğu gibi *gücü yetme* olasılığı da bulunmaktadır. Bu tarz yeterlilikte özne iradesi önemsiz bir konumdadır.

“*Ali bu işi yapamayabilir.*”

- a. *Gücü yetmeme (başaramama) ihtimali var.*
- b. *Gücü yetme ihtimali var.*

Bu üç tür olumsuzluk da yeterlilik çekiminde olmasına karşın anlam olarak farklı özellikler göstermektedir.

Bu üç tarz olumsuz çekimden başka Azerî sahasında kullanılan yeterliliğin diğer bir olumsuz çekimi de bulunmaktadır. Azerî sahasında olumsuz yeterlilik aynı zamanda “*bil-*” fiilinin olumsuzu ile de yapılabilmektedir.

yapa-bil-me gide-bil-me

gele-bil-me yata-bil-me

1.2.3.2. Tezlik Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA

Temel fiile gelen *-i* zarf-fiil ekinin üzerine eklenen vermek yardımcı fiili ile yapılan tezlik fiilleri bahsedilen oluşun, kılışın ya da hareketin çabukça, ansızın, kolaylıkla ve rahatlıkla gerçekleşmesini anlatır.

gel-i-ver- yaz-ı-ver-

bak-ı-ver- oku-y-u-ver-

Tezlik fiillerinin olumsuz çekimi iki şekilde yapılır. Birinci biçim yardımcı fiilin olumsuzluk eki almasıyla yapılır.

a. (fiil)-(zarf-fiil eki –I)+(ver-)-(-mA)

yap-t+ver-me

anlat-t+ver-me

konuş-u+ver-me

İkinci biçim olumsuzluk ise temel fiile –mA ekinin getirilmesiyle oluşturulur.

b. (fiil)-(-mA)-(zarf-fiil eki –I)+(ver-)

ol-ma-yı+ver

yap-ma-yı+ver

anlat-ma-yı+ver

konuş-ma-yı+ver

Tezlik fiilleri için “İvedilik Fiilleri” terimini kullanan Banguoğlu bu tarz fiillerin olumsuzu için “*ivedilik fiillerinin olumsuz şekli yardımcıının olumsuz görünüşüyle yapılır (alıvermemek inanıvermemek). Bu şekil birleşik fiildeki ivedilik anlatımını olumsuz kılar. Ama zarffili olumsuz yapmak, yani onun olumsuz görünüşü üzerine de ivedilik fiili kırmak mümkündür (almayıvermek inanmayıvermek). Kelimenin bu yapısı kılışın beklenmedik bir olumsuz gelişmesini anlatır*” (Banguoğlu 2007: 491).

Bakmayıver, görünmeyiverir, dinlemeyiversin

Tezlik fiillerinin ikinci tür olumsuzluk şekillerinde birinci türe nazaran farklı bir anlam özelliği de bulunmaktadır. İkinci tür olumsuzlukla kurulan fiillerde yapılacak işin, hareketin “*boş verilmesi, ciddiye alınmaması*” anlamları sezilebilmektedir. Ancak birinci tür tezlik olumsuzunda bu anlam sezilememektedir. Kısaca, olumsuzluk ekin –mA’nın temel fiil ya da yardımcı fiile gelmesi tezlik fiillerini anlamını etkilemektedir.

Onun dediklerini yapıverme

Onun dediklerini yapmayiver (ciddiye almama)

Yardımcı fiilin olumsuzluk eki alarak yapıldığı olumsuzluk çekimleri için Ediskun “*asıl olumsuz diyebileceğimiz biçim, tez ya da kolay yapmamak anlamlarını verir*” açıklamasında bulunurken yardımcı fiillerin olumsuzluk eki alarak yapıldığı olumsuz çekimler için ise “*alışkanlıktan vazgeçme, apansızlık, beklenmezlik anlamları verir*” açıklamasını yapmıştır (Ediskun 2007: 231).

Tezlik fiillerine iki tür olumsuzluk çekimi yapılabilmektedir. Bu iki tür çekimin de anlamı birbirinden farklılık göstermektedir.

1.2.3.3. Süretilik Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA

Süretilik fiilleri temel fiile gelen $-(y)A$ ve $-(y)Ip$ zarf-fiil biçimleri üzerine *dur-*, *gel-*, *kal-*, *gör-*, *koy-* yardımcı fiillerinin getirilmesiyle meydana gelir. Eklenen bu yardımcı fiillerin anlamsal özelliklerine göre bir oluş ve kılışın belirli bir zaman dilimi içinde süretilik halinde yapılma, belli bir zamandan beri yapılma ya da belli bir durumda kalma ifade ederler.

Süretilik fiilin olumsuz çekimi iki türlü yapılır.

a. Temel fiile olumsuzluk eki –mA eklenerek yapılan olumsuzluk

fiil-(-mA)+(-y)A+(dur-, kal-, gör-, gel-)

oturmayakal-, vermeyegör-, kaçırmayagör-

Temel fiilin olumsuzuna *dur-*, *gör-*, süretilik fiilleri eklenerek yapılan olumsuzluklar genellikle emir, gereklilik, istek kiplerinde kullanılmaktadır.

Düşmeyedur

Tutumayagör

b. Yardımcı fiile olumsuzluk eki –mA eklenerek yapılan olumsuzluk

fiil+(-y)A/-Ip+(dur-, kal-, gör-, gel-)-(-mA)

Sürerlilik fiillerinde yardımcı fiile olumsuzluk eki getirilerek de olumsuzluk çekimi yapılır.

Sürerlilik fiilinin olumsuzu temel fiile –*Ip* eki ile *dur-* yardımcı fiilinin olumsuz şekli olan *durma-* eklenerek de yapılır. –*Ip* zarf-fiil ekinin olumsuzluk eki ile kullanımı bu tarz birleşik fiillerde *durma-* yapısıyla sağlanır.

sızlanıp durmayacaksın

konuşup durmayın

ağlayıp durmamalısın

İki şekilde yapılabilen bu olumsuzluk çekimlerinde fiilin anlam açısından bir süreç ifade edip etmemesi yani fiilin kılınış⁵ özelliği, sürerlilik anlamını da belirler. Temel fiile sürerlilik anlamını verecek olan yardımcı fiilin hangisi olacağı da temel fiilin kılınış tarzına göre belirlenir.

Örneğin “*uyumak*” fiilinin kılınış olarak ön sınırı vurgulayan tarza sahip olması onun olumsuzluk ekini temel fiile mi yardımcı fiile mi alacağını belirler.

Uyuyakal- (*olur*)

Uyuyakal-ma- (*olur*)

**Uyu-ma-ya-kal-* (*olmaz*)

Aynı şekilde yardımcı fiil de olumsuzluk ekinin nereye geleceğini belirler.

Uyuyagör- (*olur*)

Uyumayagör- (*olur*)

Uyuyagörme- (*olmaz*)

⁵ Kılınış ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Karadoğan 2009)

1.2.3.4. Yaklaşma Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA

Temel fiilin –(y)A zarf-fiil ekini almış olan şekline yaz- yardımcı fiilin gelmesiyle yapılan yaklaşma fiilleri anlam olarak bir oluş ya da kılışın gerçekleşmek üzere olduğunu, ramak kaldığını ancak gerçekleşmediğini bildirir.

Yaklaşma fiillerinin olumsuzluğu yoktur. Çünkü zaten hareket, oluş, kılış gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmemiş bir hareketin de olumsuzluk eki ile olumsuzlanması kural dışı bir anlamın ortaya çıkmasına neden olur.

Ediskun, bir fiilin bilinen geçiş zamanının üçüncü tekil kişisi ile gelecek ya da şimdiki zamanın üçüncü tekil kişisinin yinelenerek yaklaşma fiilin anlamına yakın sözlerin elde edilebildiğini belirtmiştir (Ediskun 2007: 236).

Öldü ölecek

Ağladı ağlayacak

Gitti gidiyor

Düştü düşecek

Yukarıdaki örneklerdeki gibi birleşik fiillerde eylemin gerçekleşme ihtimali bulunmaktadır; ancak yaklaşma bildiren birleşik fiillerde eylemin gerçekleşme ihtimali ortadan kalkmıştır. Bu tarz örnekler de yaklaşma fiilindeki anlam hususiyetlerinde olduğu gibi olumsuzluk eki ile çekimlendiklerinde anlam olarak kusurlu bir yapı ortaya çıkar.

1.2.3.5. Yapmacık Fiilleri ve Olumsuzluk Eki –mA

Temel eylemin yapıldığı halde yapılmamış gibi görüldüğü bu tarz fiiller genel olarak olumsuz bir yapıyla ve *dur-*, *görün-*, *gel-*, *vur-* gibi yardımcı fiillerle oluşturulurlar.

Olumsuz biçimlerinin çeşitli yapılaş şekilleri vardır.

a. –mAmlş+görün-, dur- : anlamamış görün-, anlamamış dur-

- b. *-mAmIştAn+gel-* : görmemişten gel-
- c. *-mAmIşlktAn+gel-* : duymamışlıktan gel-
- d. *-mAzlİğA+vur-* : *anlamamazlığa vur-⁶
- e. *-mAzlktAn+gel-* : *anlamamazlıktan gel-
- f. *-mAzlİğA+vur-* : bilmezliğe vur-
- g. *-mAzlİğtAn+gel-* : görmezliğe gel-

Yapmacık fiillerinin olumsuzu hakkında Ediskun şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Yapmacık fiilinin olumlu biçimi vardır, olumsuzu yoktur. Çünkü, olumlusunda <<yapıldığı halde yapılmamış gibi davranış>> anlamı bulunduğu göre, olumsuzunda da <<yapılmadığı halde yapılmamış gibi bir davranış>> anlamı bulunacaktır ki, bunu dilimizin mantığı kabul edemiyor. Bundan başka <<görmezlikten gelemezdim>> gibi bir söz, yapmacık fiilinin olumsuzu değil, görmezliğe gelmesini tavsiye eden kimseye karşı bir itirazdır” (Ediskun 2007: 239).

Yapmacık fiilleri birleşik fiiller arasında olumsuzluk ekini en çok kullanan fiillerdir. Olumsuzluk eki bu tarz fiillerde yapılmış, gerçekleşmiş olduğu halde yapılmamış gibi görünen hareketleri, oluşları ve kılışları ifade eder.

Ahmet beni görmezlikten geldi. (gördü)

Söylenenleri duymazlığa vurdu. (duydu)

⁶ Türkiye Türkçesinde sıkça kullanılıyor olmasına karşın *-mAzlİğA+vur-* ve *-mAzlktAn+gel-* yapıları kusurludur.

1.2.4. İkili Birleşik Fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

İkili birleşik fiiller iki farklı fiilin belirli biçimde bir araya gelip kaynaşmasıyla oluşmuştur. İkili birleşik fiiller genellikle anlamca birbirinin tam tersi ya da yakın fiillerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu tarz fiiller genel olarak *-(y)Ip* zarf-fiil ekiyle yapılırlar.

döküp saç- *getirip götür-*

alıp ver- *silip süpür-*

İkili birleşik fiillerin olumsuz çekimi yardımcı fiile olumsuzluk eki *-mA*'nın gelmesiyle yapılır. Temel fiil olumsuzluk ekini almaz.

döküp saçma- *getirip götürme-*

alıp verme- *silip süpürme-*

2. BİTİMSİZ FİLLERDE OLUMSUZLUK

Bitimsiz fiiller tabiri Türkiye Türkçesi üzerine yazılmış dilbilgisi kitaplarında sık kullanılan bir tabir değildir. Bu tabir ile isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller kastedilir. Araştırmacılar bitimsiz fiiller konusunu “çekimsiz fiiller⁷, bitmemiş fiil⁸, eylemsiler⁹ vb.” başlıklarda incelemişlerdir. Karadoğan bitimsiz fiiller konusunda, “*Bitimsiz fiiller, herhangi bir zaman veya kip ekiyle çekimlenmemiş ancak çekimlenmiş fiiller gibi tamlayıcı alabilen isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiillerdir*” biçiminde açıklama yapmıştır (Karadoğan 2009: 79).

Demir ve Yılmaz ise, şart eki hariç bütün zaman ve kip eklerinin hepsinin bağımsız, tek başlarına kullanılabilen cümleler kurabildiğini, bağımsız bir cümlenin yüklemine oluşturabildiğini belirtir. Bunların yanında, fiillerin anlamlarını değiştirmeden, sonlarına geldikleri fiilleri bağımlı birlikler haline getiren çekim ekleri bulunduğunu söyleyen Demir, bu eklerin eklendikleri fiilin isim, sıfat veya zarf olarak kullanılmasını sağlamaları açısından sırasıyla isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olarak adlandırıldığını belirtir (Demir ve Yılmaz 2005: 194).

⁷ Bk. (Korkmaz 2007a: 863)

⁸ Bk. (Banguoğlu 2007: 410)

⁹ Bk. (Gencan 2001: 411)

Banguoğlu, bitimsiz fiiller için bitmemiş fiil tabirini kullanarak “*yine fiil köklerinden ve tabanlarından kişiye bağlı olmaksızın özel eklerle yapılan fiil üremeleri vardır ki bunlar fiilin isimleşmiş şekilleri sayılabilirler. Ancak fiil niteliği ile tamamlanmamış bir yargıya yüklem olabildiklerinden ‘bitmemiş fiil’ (verbum infinitum) adını alırlar ve o yargıyı bütünüyle isimleştirirler*” açıklamasını yapmıştır (Banguoğlu 2007: 410).

Türkçenin gelişmiş ek sistemi kelimelerin birden çok görevde kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda fiiller de cümle içinde kesin bir yargı bildirmeyen ancak cümlenin yüklemine bildirdiği yargıya yardımcı olan kelimeler olarak görev alabilmektedir.

Türkiye Türkçesinin dilbilgisi üzerine yapılmış çalışmalarda bitimsiz fiilleri meydana getiren eklerin hangi başlık altında inceleneceğine dair birlik yoktur.

Türkçedeki isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinin kalıcı isim yapabilmesi; isim-fiillerin ve sıfat-fiillerin isimlere gelebilen iyelik durum ve eklerini alabilmesi bunların fiilden isim yapan ekler kategorisinde değerlendirilmelerini sağlar. Bu konuda Karadoğan “*Çok eski dönemlerde türetilmiş öte, geçe gibi kelimeler bir kenara bırakılırsa zarf-fiil eklerinin kalıcı isim yapma özellikleri yoktur. İsim-fiil ve sıfat-fiillerde olduğu gibi isimlere gelen ekleri de yaygın olarak almazlar. Fakat zarf-fiillerin cümlede zarf olarak kullanılması, seyrek de olsa –ArAk ekinden sonra –DAn ekinin gelebilmesi, -A kadar biçimbiriminin –Inca ekinden sonra da kullanılabilmesi gibi durumlar dikkate alınarak zarf-fiil ekleri de tür bakımından fiilden isim yapan ekler sınıfına alınabilir*” açıklamasını yapmaktadır (Karadoğan 2009: 79).

Genel olarak dilbilgisi çalışmalarında bitimsiz fiilleri oluşturan eklerde birlik bulunmaktadır; ancak bazı çalışmalarda bitimsiz fiil ekleri arasında gösterilen kimi eklerin neden bu kategoriye alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bir kelimenin bitimsiz fiil olarak nitelendirilebilmesi için objektif ölçütler sağlanmalıdır. Bu konuda Karadoğan, “*bitimsiz fiil ekleri eklendikleri fiilleri isimleştirirler. Fakat bu eklerin öbür fiilden isim yapan eklerden farklılaşan önemli yönleri vardır. Bu ekler her ne kadar fiillerin türünü değiştirip isimleştirirlerse de eklendikleri fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini kaybettirmezler*” açıklamasında bulunmuştur ve sonuç olarak bir

ekin bitimsiz fiil eki sayılabilmesi için olmazsa olmaz şartın “*eklendiği fiilin tamlayıcı alma özelliğini koruması*” olduğunu belirtmiştir (Karadoğan 2008: 58).

Çalışmada Karadoğan’ın belirttiği bu ölçütler ışığında bitimsiz fiiller incelenmiştir.¹⁰

Bitimsiz fiiller üç başlıkta incelenir.

a. İsim-fiiller

b. Sıfat-fiiller

c. Zarf-fiiller

2.1. İsim-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

İsim-fiil ekleri fiillere gelerek fiilin adını veya fiilin gösterdiği hareket, oluş, kılışın adını oluştururlar. Yani bu gruba isim-fiil eklerini alarak adlaşan ve herhangi bir varlık ya da nesneyi gösterme yerine, bir oluş ve kılışın adını meydana getiren sözcükler girer. Yalın haldeki fiile gelen –mA, –mA ve –İş ekiyle oluşan isim-fiillerde kişi anlamı olmadığı gibi zaman anlamı da yoktur.

2.1.1. –mAki’li İsim-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

Fiilden isim yapma eki olarak da değerlendirilebilecek olan –mAki tıpkı öteki isimler gibi iyelik ve isim çekimi ekleri alabilir. Bununla birlikte edatlarla birleşerek grup oluşturabilir. Belirtili isim tamlaması kuramayan –mAki cümlede özne, nesne, tümleç ve yüklem olabilir.

–mAki eki –İ ve –İzIn gibi ekleri olarak kullanılmaktadır. –İzIn yapısıyla birleştiğinde oluşan –mAkiİzIn yapısı anlam itibariyle aslında zarf-fiil eki olan –mAAdAn yapısına benzemektedir.

¹⁰ –yor eki de sıfat-fiil ekleri arasında sayılmalıdır; ancak –yor eki ve olumsuzluk eki –mA birlikte kullanıldığında olumsuzlukla ilgili kayda değer durumlar meydana getirmediği için söz konusu ek incelenmemiştir. Ayrıca bk. (Hirik 2010)

Onur düşünmeksizin yazıyordu.

Onur düşünmeden yazıyordu.

Fatih dinlemeksizin konuşuyordu.

Fatih dinlemeden konuşuyordu.

-mAksIzIn yapısında anlam olarak yokluk bildiren -sIz ekinden kaynaklanan bir olumsuzluk ifadesi bulunmaktadır. Bu sebeple olumsuzluk eki -mA bu yapıyla kullanıldığında ortaya Türkiye Türkçesi açısından kusurlu bir yapı çıkar.

**Onur düşün-me-meksizin yazıyordu.*

**Fatih dinle-me-meksizin konuşuyordu.*

-mAk eki görevini giderek yaygınlaşan -mA hafif mastar ekine bırakılmaktadır. Banguoğlu -mAk eki için “Yeni Türkçede adfiil cümlesinde de daha az kullanılır, iyelik ve bazı çekim eklerini almaz olmuşlardır. Başka bir deyimle -mek adfiilleri yerlerini daha çok -me adfiillerine bırakmışlardır” açıklamasında bulunmuştur (Banguoğlu 2007: 421).

Bildirme ekiyle yüklem haline gelen -mAktA yapısının olumsuzu “değil” ile de yapılabilmektedir.

Oktay olanların sonuçlarını kastetmekte değildir.

Oktay olanların sonuçlarını kastetmemektedir.

2.1.2. -mA’lı İsim-fiiller ve Olumsuzluk Eki -mA

-mA isim-fiil eki fiilleri isim haline getiren ve sık kullanım alanına sahip bir ektir. -mA ekiyle kurulmuş isim-fiiller de isimleştikleri için diğer isimlerin taşıdığı tüm özellikleri taşırlar. İyelik, çokluk ve isim çekim ekleri olarak tamlamaların içinde bulunabilirler. Cümle içinde özne, tümleç yüklem görevleri de yapabilir. -mA’lı isim-fiil yapıcı bir ünlüden oluşan isim çekimi ekleriyle genişletilmiş -mAk hareket adındaki -k’nın ünlüler arasında yumuşayıp yok olmasıyla oluşmuştur (Banguoğlu 2007: 421).

-mAk ve -mA- eklerinin kıyasını yapan Korkmaz, aradaki farkı şöyle izah etmiştir: “-mA eki de -mAk gibi her fiile gelebilen bir özelliğe sahiptir. Ancak, -mAk’lı biçim, oluş, kılış ve durum bildiren bütün fiillerin hareket halindeki adları olduğu yani bir hareketi gösterdiği halde, -mA’lı ad-fiil bu hareketi canlandırmaz (...) -mAk’lı ad-fiilleri fiilin gösterdiği hareketin, -mA’lı ad-fiiller ise fiilin gösterdiği işin adlarıdır. Bundan dolayı bunlara kılış (nomen actoris) de denebilir” (Korkmaz 2007a: 882).

-mA isim-fiil ekiyle oluşan isimlerin olumsuzluk eki -mA ile birlikte kullanımı değerlendirildiğinde; hafif mastar eki ile kurulmuş isim-fiillerde olumsuzluk ekinin fiilin köküne geldiği görülür.

Oku-ma oku-ma-ma

Yaz-ma yaz-ma-ma

Ye-me ye-me-me

Hem mastar ekinde hem de hafif mastar ekinde olumsuzluk eki -mA fiil köküne gelir. Mastar ve hafif mastar ekleri fiillerin isimlendirilmesinde kullanıldıklarından olumsuz fiiller adlandırılırken de kullanıldıkları için yeni bir fiili izah eder. Yani olumlu bir fiilin köküne gelerek onların isimleşmesini sağlayan -mAk ve -mA olumsuz fiillerin de isimleşmesini sağlar. Bu da olumsuzluk ekinin yapım eki olmasından kaynaklanır. Olumlu şekliyle bir fiili anlatan mastar ekleri olumsuzuyla başka bir fiili anlatır.

Sev-me(k)- (hoşlanmak, beğenmek)

Sev-me-me(k) – (hoşlanmamak, nefret etmek)

Bırak-ma(k) – (elinden bir şeyi atmak)

Bırak-ma-ma(k) – (el ile bir şeyi tutmak)

Hatırla-ma(k) – (bir şeyi akla getirmek)

Hatırla-ma-ma(k) – (bir şeyi unutmak)

Hafif mastar eki -mA kimi fiillere gelerek onlardan kalıcı isimler oluşturabilmektedir. Hem hafif mastar hem de olumsuzluk ekinin birlikte kullanılarak kalıcı isimler yaptığı örneklere rastlanılmamıştır.

2.1.3. –İş’li İsim-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

–İş eki de diğer isim-fiil ekleri gibi fiilleri isimleştiren eklerdendir. En önemli özelliği eklendiği fiilin kılış tarzını yansıtmasıdır. Bu konuda Banguoğlu bu ekin yatkın fiiller meydana getirdiğini ve bunların kılış adı olarak özellikle kılışın tarzını belirttiğini ve bunlara bu sebeple “*tarz adları*” (nom de maniêre) denildiğini söylemiştir (Banguoğlu 2007: 261). –İş eki de –mA isim-fiil eki gibi iyelik ekleri ve her türlü isim çekim eklerini üzerine alabilmektedir.

Yap-ış *yap-ma-y-ış*

Gid-iş *git-me-y-iş*

Dön-üş *dön-me-y-iş*

Dur-uş *dur-ma-y-ış*

Fiil tabanına gelen –mA olumsuzluk ekinin ünlü ile bitmesi ve –İş isim-fiil ekinin ünlüyle başlıyor olması Türkçenin yapısı dâhilinde araya yardımcı ses y’nin gelmesine neden olur.

Oku-ma-y-ış *unutul-ma-y-ış* *uç-ma-y-ış*

Korkmaz –İş/-Uş isim-fiil eklerinin bazı durumlarda kakofoni oluşturduğunu söylemektedir. Bu konuda Korkmaz, “–İş/-Uş ad-fiil ekli işteşlik tabanlarının –İş/-Uş ekleri ile genişletilmesi, aynı ses yapısındaki iki heceyi üst üste getirip bir ses uyumsuzluğuna yol açtığından, dil bu uyumsuzluğu (kakophonie) önlemek için işteşlik kalıbındaki fiillerden kılış ad-fiilleri oluşturmak üzere genellikle –İş/-Uş eki yerine –mA ekini yeğlemiştir” biçiminde açıklama yapmıştır (Korkmaz 2007a: 900). Ancak bu durum olumsuzluk ekinin bulunduğu örneklerde görülmez. Çünkü iki eşsesli ekin arasına giren –mA kakofoni oluşmasına engel olur.

Barış- / barış-ış / barış-ma / barış-ma-y-ış

Konuş- / konuş-uş / konuş-ma / konuş-ma-y-ış

Yalın durumdaki –İş eki bulunan isim-fiiller zamanla kimi sözcüklerde kalıplaşma yoluyla nesne ve kavramları karşılayan kalıcı isimler oluşturmuştur. Bu tip kalıcı ismin olduğu örneklerde olumsuzluk eki ile karşılaşılmamıştır.

Alışveriş barış yaratılış satış

2.2. Sıfat-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

Sıfat-fiiller bitimsiz fiiller içinde yer alan herhangi bir zaman ya da kip ekiyle çekimlenmemiş ancak çekimlenmiş fiillerde olduğu gibi tamlayıcı alabilen yapılardır. Ergin'in "*partisip*" olarak adlandırdığı bu yapılar hareket özelliklerini bildirmek suretiyle nesnelere karşılayan fiil kökenli şekillerdir. Demir, isimlerin aldığı her türlü eki sıfat-fiillerin de alabileceğini belirtmektedir (Demir ve Yılmaz 2005: 195). Ancak sıfat-fiillerinin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu kalıcı özelliği ile değil hareketi ile geçici olarak ifade etmesidir. Sıfat-fiiller yalnızca bir nesnenin hareketini karşılamazlar aynı zamanda onlara zaman ifadesi de katarlar. Yani hareketin hangi zamana ait olduğunu gösterirler. Asıl işlevi geçici hareket isimleri yapmak olan sıfat-fiiller kimi durumlarda kalıcı isim yapma özelliğine de sahiptir.

Bu açıklamadan hareketle sıfat-fiil ile ilgili madde başlarında araştırmacılar tarafından şu açıklamalar yapılmıştır:

Ergin, sıfat-fiilleri "*partisip zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden fakat isim gibi kullanılan isim gibi çekilen fiil şeklidir*" biçiminde tanımlamaktadır (Ergin 1977: 322).

Korkmaz'a göre sıfat-fiiller, "*sıfat-fiiller bir yanlarıyla sıfat, bir yanları ile fiillerdir. Fiil özellikleri dolayısıyla kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesnelere hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırır*" biçiminde tanımlanmaktadır (Korkmaz 2007a: 909).

Banguoğlu ise, sıfat-fiil maddesinde "*fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir*" biçiminde açıklama yapmıştır (Banguoğlu 2007: 422). Gencan ise, önemli bir noktaya vurguda bulunarak "*varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri*

için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de fiil gibi sayılan sözcüklere sıfat-fiil denir” biçiminde ifade etmiştir (Gencan 1966: 250).

Yukarıdaki açıklamalarda sıfat-fiillerin zaman ve hareket bildirdiği konusunda ortaklaşma bulunmaktadır; ancak sıfat-fiil oluşturulurken hangi ölçütlerin kullanılacağı hususunda müşterek bir fikir bulunmamaktadır. Hangi eklerin sıfat-fiil eki sayılacağına ölçüt olarak Karadoğan iki husustan bahsetmiştir:

a. Fiillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetebilmek

b. Eklendiği fiili isimleştirmesine rağmen fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini korumak

“Bu iki ölçütten ilki bir ön koşul, ikincisi ise asıl belirleyici özellik olmalıdır” (Karadoğan 2008: 58).

Karadoğan hangi eklerin sıfat-fiil ekleri arasında sayılıp sayılmayacağı konusunda şimdiye kadar kullanılan kıstasların eksik ve yanlış yanlarını şu şekilde örnekleyerek açıklamaktadır: *“Türkçede isim türünden herhangi bir kelime söz diziminde sıfat olarak kullanılabilir. Bu açıdan bakıldığında, fiilden türemiş herhangi bir ismin de sıfat olarak kullanılması sıradan bir durumdur. Hatta, Türkiye Türkçesindeki fiilden isim yapan eklerin tamamına yakını, sıfat olarak kullanılabilen kelimeler de türetirler. Fakat, bir ekin sıfat-fiil eki sayılabilmesi için sadece fiilden sıfat türetmesi yeterli değildir; eğer öyle olsaydı ‘döküntü araba, yıkık ev, dalgın adam, bilge kişi, kıskanç kadın, çalışkan öğrenci, utangaç kız, korkak çocuk, yatalak hasta, uçarı genç’ gibi örneklere bakılarak –tI, -k, -GI, -GA, -ç, -GAN, -gAç, -Ak, -AlAk, -ArI eklerinin de sıfat-fiil eki sayılması gerekirdi” (Karadoğan 2008: 59).*

Yani ön koşul ölçütünü sağlayan her isimleşmiş fiile gelen eke sıfat-fiil demek mümkün değildir. Asıl belirleyici özellik tamlayıcı alıp alamamasıdır.

Sıfat-fiiller, isim-fiiller gibi olumsuz ve edilgenlik görünüşlerine girebilirler. Banguoğlu bunları *“etkin sıfat-fiiller (participe actif), edilen sıfat-fiiller (participe passif), olumsuz sıfat-fiiller (participe négatif)”* olarak ayırmıştır (Banguoğlu 2007: 422). Sıfat-fiiller bu yönüyle de fiilden türeyerek isimleşen sıfatlardan ayrılırlar. Bu anlamda *“kırık, yatalak, çalışkan”* gibi sıfatların fiil kökenli olmasına karşın olumsuzluk eki –mA ile çekimi düşünülemez.

Sıfat-fiiller içlerinde taşıdıkları zaman anlamına göre;

a. geçmiş zaman sıfat-fiilleri

b. şimdiki zaman sıfat-fiilleri

c. gelecek zaman sıfat-fiilleri

şeklinde üç başlıkta ele alınabilir.

2.2.1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

2.2.1.1. –mİş Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA

Bu ek ile kurulan geçmiş zaman sıfat-fiili Türkiye Türkçesinde sıfat, geçici isim, kalıcı isim ve zarf görevleri yüklenebilmektedir. Ancak bu ek, zaman kipi görevinden ayrı olarak “*duyulan, öğrenilen ya da sonradan fark edilen*” anlamı vermez. –*mİş* yapılı fiiller geçmiş zaman anlamıyla birlikte geçici nitelikler bildirir.

–*mİş* sıfat-fiil eki hakkında Korkmaz, “*Yapılmış, bitmiş bir oluş ve kılışı, bir fiile hareket halinde geçici vasıf olarak veren –mİş/-mUş eki hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelebilir*” demektedir (Korkmaz 2007a: 923).

–*mİş* sıfat-fiil eki ile olumsuzluk ekinin birlikte kullanımları biçim ve anlam olarak bir takım farklı özellikler göstermektedir.

Sıfat-fiil ekleri geldiği fiili isimleştirebilmektedir. Yani sıfat-fiil ekleri aynı zamanda fiilden isim yapma ekleri arasında oldukları için geldiği fiiller isimleşmiş sayılırlar. Olumsuzluk ekinin bulunduğu sıfat-fiillerde anlam olarak gerçekleşmemişlik, olmamışlık bulunmaktadır.

yaşanmamış yıllar

gezilmemiş yerler

sarsılmamış inanç

okunmamış kitap

–*mİş* sıfat-fiil ekiyle olumsuzluk eki –*mA*’nın birlikte kullanılma sıklığı oldukça yüksektir.

Korkmaz, *-mİş* sıfat-fiil eki hakkında “*-mİş/-mUş*’lu sıfat-fiilin *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiilleri ile birleşerek oluşturdukları karmaşık birleşik fiillerde *ad ögesi* olarak *ol-* ve *bulun* yardımcı fiillerini tasvir eden sıfat-fiil, yine bir zarf görevindedir” demektedir (Korkmaz 2007a: 935). Bu tip yapılardaki olumsuzluk biçimlerine birleşik fiiller başlığında değinilmiştir.

-mİş olma- / gelmiş olma- / göstermiş olma-

-mamış ol- / gelmemiş ol- / göstermemiş ol-

-mİş sıfat-fiil eki *-cAsInA* yapısıyla birlikte kullanıldığı yapılarda “*-mİş gibi*” anlamında geçmiş zaman benzetme işlevi yüklenmiştir. Bu yapının olumlu şeklinde iki ihtimal söz konusudur. Yani sıfat-fiilin bildirdiği geçici hareketin anlamı gerçekte meydana gelmiş olabileceği gibi gelmemiş de olabilir.

a. Bir şeyler biliyormuşçasına bıyık altından güldü.

- Biliyor olabilir.

- Bilmiyor olabilir.

b. Bir suç işlemişçesine başını eğdi.

- Suç işlemiş olabilir.

- Suç işlememiş olabilir.

c. Güzel bir iş yapmışçasına dik dik yürüyordu.

- Yapmış olabilir.

-Yapmamış olabilir.

-mİşçAsInA yapısının olumlusu anlam olarak iki ihtimal ihtiva etmektedir. Ancak yapının olumsuzluk eki *-mA* ile kullanıldığı cümlelerde ihtimal yok olur. Bu tip olumsuz çekimde sıfat-fiilde olumsuzluk eki bulunmasına rağmen o fiildeki hareket gerçekte meydana gelmiştir.

a. Bir şeyler bilmiyormuşçasına sustu.

- Biliyor

b. *Bir suç işlememişçesine rahat davrandı.*

- Suç işlemiş

c. *Kötü bir iş yapmamışçasına dik dik yürüyordu.*

- Kötü bir iş yapmış.

Örneklerde bulunan sıfat-fiillerdeki eylemlerin olumsuzluk eki *-mA* içermesine rağmen oluştuğu, meydana geldiği görülmektedir. *-mİşçAsInA* yapısı ile olumsuzluk eki birleştiğinde fiildeki olay gerçekleşmiştir.

-mİş eki ile oluşturulmuş kimi sıfat-fiiller zaman içinde bağlı oldukları isimden ayrılarak, kendindeki hareket ve zaman bildirme özelliklerini de yitirerek kalıcı sıfat ve adlara dönüşebilmektedir.

Ermiş, gelmiş, geçmiş, dolmuş, görmüş

-mİş sıfat-fiil eki ve olumsuzluk ekinin birlikte kalıcı isim yaptığı örneklere rastlanılmamıştır.

2.2.1.2. –DİK Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA

-DİK eki fiil kök ya da gövdelerine ünlü uyumlarına göre ulanır. Bu sıfat-fiiller geçmiş zaman anlamıyla birlikte geçici nitelikler bildirir.

Türkiye Türkçesinde *-DİK* yapıları sıfat-fiillerin olumsuz biçimleri olumlularından daha sık kullanılmaktadır. Yani ekteki yaygınlığa rağmen sıfat şeklindeyken yalın ve olumlu biçimindeki kullanımı seyrek. Korkmaz bu konuda “*Tanıdık, bildik, gördük, sidik (siy-) örneklerinde görüldüğü üzere, var olan şekiller de genellikle kalıplaşmış birer ada dönüştüklerinden, sıfat olarak daha da seyrekleşmiştir. Yalnız bildik adam, bildik kimse, tanıdık yer, tanıdık berber, tanıdık müşteri gibi belirli birkaç anlamda kalmıştır*” demektedir (Korkmaz 2007a: 911).

a. *Umulmadık anlarda yardıma gelirdi. (olur)*

b. **Umulduk anlarda yardıma gelirdi. (olmaz)*

Türkiye Türkçesinde *b* maddesindeki örnekteki “*umulduk*” sıfat-fiili yerine “*beklendik*” kelimesi kullanılır.

Ekin yalın ve olumsuz biçimi oldukça sık kullanılmaktadır.

Çalmadık kapı

Beklenmedik durum

Ummadık taş

Türkiye Türkçesinde –*Dik* sıfat-fiil ekinin olumlu yapılarda adlar önünde sıfat olarak kullanılışı da çoğunlukla iyelik ekleriyle olur.

Yazdığım öykü

Getirdiğin hediye

Aldığım araba

Gittiğimiz okul

–*Dik* sıfat-fiil eki geçici isim yapma özelliği dışında yer yer kalıplaşma yoluyla fiillerden bazı kalıcı isimler de meydana getirir. Ancak olumsuz biçiminde bu özellik pek işlevsel değildir.

2.2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-fiiller ve Olumsuzluk Eki –mA

2.2.2.1. –An Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA

Türkçede geçmişten bugüne oldukça çok kullanılan bir ek olan –*An* sıfat-fiil eki eklendiği fiille sıfat veya ad olarak kullanıldığında bol örnekler veren bir ektir. Cümle içinde özne, nesne, yer tümlecisi ve zarf görevinde kullanılan –*An*’lı sıfat-fiil, genellikle iyelik eki almaz ve yüklemi olduğu iç cümleyi bütünüyle baş cümlenin unsurlarından birine sıfat yaparlar.

-An sıfat-fiil ekinin olumlusu zaman gösterme özelliği dolayısıyla bağlı buldukları adları ya geçmişte yapıp bitmiş olan ya hâlen yapılmakta olan yahut da sınırlı bir zaman kesimine girmeyip her zaman yapılagelen bir hareketle nitelendirirler. Ancak olumsuz çekiminde ise anlam olarak bir hareketin geçmişte gerçekleşmediğini gösterir.

Boşanan karı-koca (geçmişte gerçekleşmiş)

Boşanmayan karı-koca (halen evli)

Gelen adam (geçmişte gelmiş/gelmekte)

Gelmeyen adam (geçmişte gelmemiş, günümüzde gelmemiş)

Yanan araba (geçmişte yanmış/yanmakta)

Yanmayan araba (halen yanmamış)

-An sıfat-fiil eki şimdiki zaman işleviyle de kullanılabilir. Korkmaz bu konuda “*halen sürmekte olan bir hareketi, bağlı bulunduğu ada nitelik olarak veren –An’lı sıfat-fiil, zaman bakımından genellikle ‘-ıyor olan, -makta olan’ anlamını taşımaktadır*” demektedir (Korkmaz 2007a: 940). Aynı ifadelerin olumsuzluk eki –mA ile kullanımı ise hareketin olmadığını, gerçekleşmediğini gösterir. Hatta kimi durumlarda –An sıfat-fiil ekinin olumsuz kullanımı olumsuzundan farklı anlamlar verir. Bu da olumsuzluk ekinin yapım eki olmasından kaynaklanır.

Seven insan her şeye katlanır.

Sevmeyen insan her şeye katlanmaz. (sevmemek gerektirir nefret, öfke, kızgınlık, hoşlanmama)

Kapanan kapı

Kapanmayan kapı (kapanmamak gerektirir açık kalmak)

Ölen adam

Ölmeyen adam (ölmemek gerektirir yaşamak)

2.2.2.2. -r, -Ar, -mAz Sıfat-fiil Ekleri ve Olumsuzluk Eki -mA

-An sıfat-fiil ekine bakarak daha çok süreklilik ifade eden bu ekler eklendiği fiili bir şahsın ya da bir nesnenin özelliği durumuna sokar. Bu sıfat-fiil ekleri şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir zaman dilimini kapsar. -r, -Ar eklerinin olumsuz biçimi -mAz'dır. -mAz eki de olumluları gibi birleştiği fiilde süreklilik gösteren bir sıfat-fiil ekidir. Olumsuzun süreklilik kapsamı da şimdiki zaman ve gelecek zamanı içine alır.

-r, -Ar ekleri ile kurulan sıfat-fiillerden sıfat tamlaması kalıbında birleşik adlar oluşturulabilmektedir. Aynı şekilde olumsuz biçimi -mAz ile de sıfat tamlaması kalıbında birleşik adlar oluşturabilir.

Çalar saat / çıkar yol

Görünmez kaza / çıkmaz sokak

Ol- fiilinin yalın şekline -mAz sıfat-fiil ekinin eklenerek art arda tekrarıyla kullanılan, aslında sıfat olan; ancak zarf olarak da kullanılabilen “*olur olmaz*” kalıbı bulunmaktadır. Bu yapı bir anlam kayması sonucu zaman gösterme özelliğini yitirmiş ve “*yersiz, rastgele, önemsiz*” gibi anlamlar kazanmıştır.

Mustafa olur olmaz konuşuyordu.

Olur olmaz nedenlerle ayrıldılar.

Mahir'in tüm işi olur olmadık şeylerle uğraşmaktı.

Ol- fiili dışındaki yalın fiillerde -r, -Ar sıfat-fiil eki ile -mAz olumsuz sıfat-fiil ekinin eklenerek art arda kullanıldığı yapılar anlam olarak zamanda çabukluk bildirirler.

Ramazan askerden gelir gelmez köyüne gitti.

Recep eve girer girmez hızlıca odasına girdi.

Kadir ayağa kalkar kalkmaz koşmaya başladı

-r, -Ar, -mAz sıfat-fiil eklerinin “gibi” edatı ile sıkça kullanımı bulunmaktadır. Olumlu sıfat-fiil eklerinin oluşturduğu yapılar ile *gibi* edatı birlikte kullanıldığında sıfat-fiilin bildirdiği eylemin “*gerçekleşmemiş olmasına rağmen gerçekleşmiş gibi olduğu*”,

olumsuz sıfat-fiil eki –mAz ile birlikte kullanıldığında ise sıfat-fiilin bildirdiği eylemin “gerçekleşmiş olmasına rağmen gerçekleşmemiş gibi olduğu” anlamı ortaya çıkar. Bu tarz kullanımlarda *yaklaşma* anlamı da ortaya çıkmaktadır. Bu tarz yapıların olumlularında olayın *gerçekleşmesine*, olumsuzlarında ise olayın *gerçekleşmemesine* az kalmıştır.

Yağmur diner gibi oldu. (dinmedi)

Tam çalışır gibi yaptı. (çalışmadı)

Çocuk uyur gibi yaparak ilaçtan kurtuldu. (uyumadı)

Elindeki parayı vermez gibi oldu. (verdi)

Onunla sakın konuşunca kızmamış gibi oldu. (kızdı)

Morali bozuk olduğu için sevgilisinin verdiği güle sevinmez gibi oldu. (sevindi)

“İster... ister...” biçimindeki bağlaçlarda geniş zaman sıfat-fiil eklerinden –r, -Ar ile –mA eki birlikte kullanılmak zorundadır. Bu şekilde kullanıldığı zaman yapı işlevini yerine getirebilir.

İster gel ister gelme

İster yapar ister yapmaz.

Elbette bunun dışında “ister... ister...” yapısının her iki kısmı da olumlu olabilir.

İster uyur ister televizyon izler.

Yapı olarak –mA olumsuzluk ekiyle –z ekini birleşmesinden oluşan, eklendiği fiile olumsuz anlamda süreklilik katan –mAz sıfat-fiil eki, eklendiği fiille birlikte cümle içinde özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf görevi yapabilir. –mAz ekiyle kurulan sıfat tamlamaları *i-* ek fiili veya –Dir eki ile çekime girerek yüklem durumuna da girebilir.

Kazım laftan anlamaz bir adamdır.

Süreklilik bildirme işlevini güçlendirebilmek için kimi aynı anlamlı ya da zıt anlamlı fiiller –mAz sıfat-fiil ekiyle birleşerek peş peşe kullanılırlar.

Bitmez tükenmez bir aşkla seviyordu onu.

Düşmez kalkmaz bir Allah.

-mAz ile oluşturulmuş bir sıfat-fiil, hareket gösteren geçici bir ad olarak tek başına kullanılmaz. Yalnız -lAr çokluk ekini alarak geçici adlar oluşturabilir.

Bir takım akli ermezler her şeye karışabiliyor.

-mAz'lı sıfat-fiil ol- yardımcı fiili ile birleşik fiil oluşturabilmektedir. Bu birleşik fiiller özellikle istek kipi kalıbında *pişmanlık*, *kargış* gibi anlam ifadelerini barındırır.

Gitmez olaydım (pişmanlık)

Söylemez olaydım (pişmanlık)

Başlamaz olaydı (kargış)

gelmez olaydı (kargış)

-mAz'lı sıfat-fiiller de tıpkı -r, -Ar'lı sıfat-fiiller gibi kimi zaman geçici ad olmaktan çıkarak kalıcı hale gelirler. Bu sıfat fiillerin kullanımı oldukça sıktır.

Hacıyatmaz / güngörmez / pekmez

Kuşkonmaz / varyemez

2.2.3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-fiiller ve Olumsuzluk Eki -mA

2.2.3.1. -AcAk Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki -mA

-AcAk ekiyle oluşturulmuş sıfat-fiiller gelecek zamana yönelmiş geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kurarlar. Gelecek zaman anlatımıyla birlikte kimi durumlarda bir aidiyet, mahsusluk anlamı da taşır.

Gelecek misafir (gelecek anlamı)

İnilecek kapı (mahsusluk anlamı)

Gelecek zamanı barındırma işlevi olumsuzluk eki *-mA* ile çekimlendiğinde de kaybolmaz. Olumsuz çekimi gelecekte sıfat-fiilin barındırdığı anlamın meydana gelmeyeceğini bildirir. Mahsusluk anlamı ise olumsuz çekimle beraber çok kullanılmaz.

Olmayacak dua (gelecekte gerçekleşmeme)

İnilmeyecek kapı (kapının inişlere yasak olması)

-AcAk sıfat-fiil eki “*gibi*” edatıyla da çekimlenebilmektedir. Olumlu şekilde çekimlendiğinde aslında gerçekleşmemiş hareket gerçekleşmiş gibi, olumsuz şekilde çekimlendiğinde aslında gerçekleşmiş hareket gerçekleşmemiş gibi bir anlama sahip olmaktadır.

Uyurken yüksek bir yerde düşecek gibi oldum. (düşmedim)

Köpek kediyi karşısında aniden görünce saldıracak gibi oldu. (saldırmadı)

Asker düşmanı görünce ateş etmeyecek gibi oldu. (ateş etti)

Yolun uzun olduğunu anlayınca bizimle yürümeyecek gibi oldu. (yürüdü)

-AcAk sıfat-fiil ekiyle *ol-* yardımcı fiili birleşerek bir karmaşık fiil oluşturabilmektedir. Bu yapılar gelecekte niyet bildirmektedir. Olumsuzluk eki *-mA* ile çekimlendiğinde olumsuz niyet anlamı çıkar. İster olumlu ister olumsuz olsun bu yapılardaki niyet tasarı halindedir.

Oğlan bunları der demez savaşacak oldu. (Kemal Tahir, DA) (savaşmadı)

Olanları duyunca işini yapmayacak oldu. (yaptı)

2.2.3.2. –AsI Sıfat-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA

-AsI eki eski kullanım sıklığına nazaran işlek bir ek değildir.. *-AsI* ile kurulan sıfat-fiiller gelecek zaman anlamıyla birlikte geçici bir nitelik bildirirler ya da o niteliği dilerler. Kısaca *-AsI* ile kurulan sıfat-fiiller bir hareketi bir fiile kargış ya da dilek olarak yüklerler.

-AsI sıfat-fiil ekinin olumsuzluk eki -mA ile kullanıldığı kimi yapılarda kargış (beddua) anlamının hafifletildiği görülür.

Kör olası (kargış)

Kör olmayası (kargış)

Karı kız ayakaltında kalır, kellen de caba gider, kopası kellen. (Kemal Tahir, DA)

Kargışlarda kargışı yapanın bu kargıştan etkileneceğini başka bir deyişle “*beddua edenin bela bulması*” inancından olsa gerek bu tip yapılarda olumsuz şekilde kullanım daha yaygındır.

-AsI ile oluşturulmuş kimi sıfat-fiiller -cA, -lIk gibi bazı isimden isim yapma ekleriyle genişletilmiş ve kalıcı hale gelmiştir. “*canı çıkasica, geberesice, kör olasica, yere batasica*” gibi kalıplaşmış kargışlar bu tip yapılara örnektir. Bu eklerin olumsuzluk eki bulunan fiil gövdesine getirilmesiyle bu kargış biraz daha esirgeyici, koruyucu niteliğe bürünür.

“boyu devrilmeyesice, canı çıkmayasica, gözü kör olmayasica”

Bu örneklerdeki kargışlarda bedduadan çok sadece sitem anlamı bulunur. Olumsuzluk eki bu durumda kargışların yoğun beddua anlamını hafifletici unsur konumundadır.

2.3. Zarf-fiiller ve Olumsuzluk Eki -mA

Zarf-fiiller bir hareketi şekliyle ifade eden fiil şekilleridir. Fiil ve zarf özelliği taşıyan bu yapılar, zaman ve hareket kavramını taşıdıkları gibi zarf oldukları için durum ve tarz da bildirirler. Zarf-fiiller isim gibi kullanılmazlar. Zarf-fiillerle ilgili Ergin, “*Gerundiumlar hareketi şahsa ve zamana bağlamadan bir hal şeklinde ifade eden fiil şekilleri olduğu için hüküm taşıyan bitimli bir hareket değil, hüküm taşıyan çekimli fiil hareketine yardımcı bir hareket ifade ederler*” demektedir (Ergin 1977: 326).

Zarf-fiiller, olumsuzluk eki -mA'nın olduğu bazı durumlarda farklı özellikler göstermektedir. Kimi zaman anlam olarak kimi zaman ise biçim olarak olumsuzluk eki

-mA, zarf-fiillere yeni işlevler kazandırırken kimi zaman da mevcut işlevlerin kaybına neden olur.

2.3.1. -(y)A Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki -mA

-(y)A zarf-fiil eki işlev bakımından sürekli olarak veya arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir hareketi gösterir.

-(y)A ekiyle kurulmuş ve art arda kullanılarak oluşturulan zarf-fiiller çok yaygındır. Bu tip kullanımda olumlu yapıyla oluşturulan zarf-fiiller anlam olarak güçlendirilmiş, pekiştirilmiş bir ifade ortaya koyar.

Çocuk bağıra bağıra ağlıyordu.

Annesi ağlaya ağlaya bitap düşmüştü.

-(y)A eki ile kurulmuş zarf-fiiller bazen olumsuz fiillerle daha uyumlu olabilirler. Bu tip durumlarda zarf-fiil olumlu iken temel fiil olumsuzluk eki -mA almıştır.

Öğretmeni Hasan'ı öve öve bitiremedi.

Fatma İstanbul'u anlata anlata bitiremedi.

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzunun tekrarı çok sık kullanılmaz. Kullanıldığı durumlarda bir hareketin sürekli olarak yapılmadığı, bu şekilde bir sürecin devam ettiği bu süreç sonunda da temel fiildeki eylemin gerçekleşmediği anlaşılır. Yani zarf-fiilde gerçekleşmeyen bir süreç fiilin de anlamını etkiler ve olumsuz temel fiilin oluşmasına sebep olur.

Oktay konulara çalışmaya çalışmaya her şeyi unutmuştu.

Ali dersine çalışmaya çalışmaya soruları (da) yapamaz oldu.

Yaygın biçimde olumlu fiiller üzerine gelen tekrarlı -(y)A zarf-fiil eki bazen olumsuz fiil kök ve gövdelerine de gelebilmektedir. Bu tarz kullanımlar “-madığı için, -maksızın, -madan” anlamlarını ihtiva eder.

İstemeye istemeye o işi yapmak zorunda kaldı.

O kötü ortama bilmeye bilmeye girmişti.

Birbirine anlam bakımından zıt ya da yakın iki zarf-fiil peş peşe kullanılarak “-mek suretiyle, -arak” anlamlarını verir. Bu anlamda bir tarz ifadesi bulunmaktadır. Böylece belirtilen tarzın ifadesi daha da pekiştirilmiş olur. Ancak yakın ya da zıt anlamlı iki zarf-fiilin olumsuzluk eki *-mA* ile genişletilmiş biçimi bu tarz yapıların oluşturulmasında kullanılmaz.

Çocuklar güle oynaya geliyorlardı.

Bata çıka bu işi sona erdireceğiz.

Küçük Özge düşe kalka yürümeyi öğrendi.

2.3.2. -ArAk Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki -mA

-ArAk zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde sıkça kullanılan ve genellikle olumlu fiillerin kök ve gövdelerine gelen bir biçimbirimdir. Yapısı hakkında farklı görüşler bulunan -ArAk çeşitli işlevleri ile kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

-ArAk'lı zarf-fiillerin işlevlerinde birisi Korkmaz tarafından “*cümledeki asıl fiilin gösterdiği hareketle aynı zamanda yapılan başka bir hareketi bildirir. Bu zarf-fiil bildirdiği hareketteki zaman kavramı ile teklik, çokluk kavramını bağlı bulunduğu esas fiilden alır ve esas fiilin yapılış tarzını gösteren bir işlev yüklenir*” biçiminde açıklanmıştır (Korkmaz 2007a: 994). Temel fiildeki eylemin bildirdiği olay ile aynı anda gerçekleşen bu zarf-fiil yapıları, olumsuzluk eki *-mA* ile çekimliğinde zarf-fiildeki olay gerçekleşmez ya da *-mA* ekinin yapım eki olmasından ötürü başka bir anlama gelecek şekilde gerçekleşir.

İşini severek yapıyor. (hem seviyor hem yapıyor)

İşini sevmeyerek yapıyor. (sevmeden ya da nefret ederek yapıyor)

-ArAk ekinin -DAn eki ile birleşerek oluşturduğu zarf-fiil yapısı bulunmaktadır.. Bu yapı bir üslup ögesi olarak yazarlar tarafından da kimi zaman kullanılmıştır. Ancak

bu yapı olumsuzluk eki –mA ile günlük konuşma dilinde olmadığı gibi yazı dilinde de yoktur.

Çamurda yüzerekten yer değiştireceksin. (Kemal Tahir, DA)

-ArAk'lı zarf-fiillerin bir diğer işlevi temel fiilden biraz evvel gerçekleşen hareketi bildirmektir. Bu tarz yapılarda zarf-fiildeki hareket ile temel fiildeki hareket peş peşe ve birbirine bağlı olarak gerçekleşir. Ancak olumsuzluk eki –mA ile yapılmış bu tarz yapılarda zarf-fiildeki eylem gerçekleşmeden temel fiil gerçekleşir. Yani bir peş peşelik söz konusu değildir. Çünkü zarf-fiildeki eylem zaten meydana gelmemektedir. Bu tip kullanımlarda genel olarak –mAyArAk yerine –mAdAn yapısı tercih edilir.

Ellerini toprağa değdirerek yavaşça kalktı.

Ellerini toprağa değdirmeyerek yavaşça kalktı.

Ellerini toprağa değdirmeden yavaşça kalktı.

Çocuk çantasını alarak okula gitti.

Çocuk çantasını almayarak okula gitti.

Çocuk çantasını almadan okula gitti.

Kimi cümlelerde Türkçenin yapısı ve bağlamdan dolayı –ArAk yapısı olumsuzluk eki –mA ile çekimlenemez, yerine –mAdAn tercih edilir.

Ali büyük yangında yanarak öldü.

**Ali büyük yangında yanmayarak öldü. (olmaz)*

Ali büyük yangında yanmadan öldü. (dumandan zehirlenerek öldü)

-ArAk'lı zarf-fiil kimi zaman “dığı için, -dan dolayı” anlamlarında kullanılabilir. Olumsuzluk eki –mA ile çekimlendiği durumlarda da bu anlam verilebilir.

Annesi Müslüman olmayı istemeyerek boşandı. (istemediği için)

-mA olumsuzluk ekinden sonra –ArAk ekinin gelmesiyle oluşan zarf-fiiller temel fiile “-mAdAn, -mAksIzIn” zarf-fiillerinin yerini tutan bir ilişkiyle bağlanır.

Bilmeyerek hata yapıyordu.

Farkına varmayarak öyle bir çıkmaza girmiştin ki.

-ArAk eki belirli birkaç fiilde anlam kaymasına uğramıştır. Bu anlam kayması sonucunda kalıplaşmış zarf ve edatlar meydana gelmiştir.

Ankara’ya bakarak burası daha büyük bir şehirdir.

Sana bu paketi hediye olarak veriyorum.

Bu tip kalıplaşmış ifadelerin olumsuz biçimleri ile karşılaşmamıştır.

2.3.3. –Ip Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA

Bağlı olduğu temel fiildeki eylemden biraz önce gerçekleşmiş olan hareketleri karşılayabilen –Ip’lı zarf-fiillerin olumsuz biçimi yaygın şekilde kullanılmaz. –Ip’lı zarf-fiillerin olumsuz şekli genel olarak –mAdAn eki ile karşılanır.

**Fatma çantasını almayıp gitti.*

Fatma çantasını almadan gitti.

–Ip’lı zarf-fiillerde eylem, cümledeki temel eylemden önce gerçekleşir; ancak olumsuzluk eki –mA ile çekimlenerek ya da olumsuz şeklinin –mAdAn ile yapıldığı durumlarda temel fiildeki hareket zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeden oluşur.

Ekrem kitabı okuyup anlattı.

**Ekrem kitabı okumayıp anlattı.*

Ekrem kitabı okumadan anlattı.

**Mert yemek yemeyip spora gitti.*

Mert yemek yemeden spora gitti.

Her *-Ip* ile oluşturulmuş zarf-fiilin olumsuzuna doğrudan *-mA* eki gelmez. Bir takım kullanılıştta *-Ip* zarf-fiil ekinin olumsuzu *-mAdAn* ile yapılmak zorundadır.

Talat Tekin *-p* zarf-fiil ekinin ve onun genişletilmiş şekli olan *-pAn* ekinin Eski Türkçedeki olumsuzunun $\{-mAtI(n)\}$ olduğunu belirtmektedir (T. Tekin 2004: 613).

Bu nedenle yaygın biçimde Türkiye Türkçesinde *-Ip*'lı zarf-fiiller *-mAdAn* kullanılarak olumsuzlaştırılır.

Uzanıp defteri aldım.

**Uzanmayıp defteri aldım.* (kullanılmaz)

Uzanmadan defteri aldım. (kullanılır)

Cümle içindeki temel fiildeki hareketin sürekli olarak ya da peş peşe tekrarlanarak gerçekleşmesi *-Ip*'lı zarf-fiillerin art arda tekrarı ile sağlanır. Bu tarz yapılar anlam itibariyle bir "gerçekleşmiş olma" gerektirdiği için olumsuz olarak kullanılmazlar.

Eski fotoğraflara bakıp bakıp mutlu oluyoruz.

Çocuklar konuşup konuşup gülişüyorlardı.

Ancak eş ya da zıt anlamlı iki zarf-fiilin art arda tekrar ile olumsuzluk sağlanır. Bu olumsuzluk da *-mAdAn* ile oluşur.

Polis gelip gidip etrafı kontrol ediyordu. (olumsuzu yok)

Tilkinin dönüp dolaşacağı yer kürkçü dükkânıdır. (olumsuzu yok)

Evin reisi durup dinlenmeden çalışıyordu.

-Ip ile oluşturulmuş bazı zarf-fiiller ile cümledeki temel fiil arasında birleşik fiil ilişkisi kurulur. Bu ilişki *dur-*, *kal-*, *git-* fiilleriyle oluşurken olumsuzunda bu durum yoktur.

Zaman hızla akıp gidiyordu. (Zarf-fiil olumsuz olmaz)

Yaşlı amca çocuklara bakıp duruyordu. (Zarf-fiil olumsuz olmaz)

-*Ip* ile oluşturulan zarf-fiillerin olumsuzluğu genellikle temel fiile bağlıdır. Zarf-fiilin olumlu, temel fiilin olumsuz; zarf-fiilin olumsuz, temel fiilin olumlu olduğu kullanımlar bulunmaktadır.

Gençler televizyonun etrafına toplanıp saatlerce ayrılmazlar.

İşin geleceğini düşünmeyip anlaşımlardır.

Cümle içinde –*Ip*'lı zarf-fiilin *kararsızlık*, *belirsizlik*, *şüphe* bildirmek için kullanıldığı durumlar vardır. Bu tip kullanımlarda –*Ip*'lı zarf-fiilden sonra aynı fiil kökünden yapılmış olumsuz bir fiil daha gelerek *kararsızlık*, *belirsizlik*, *şüphe* anlamını verir.

Beklediği mektubun gelip gelmediğini sordu.

Bilgisayar alıp almamakta kararsız kaldı.

2.3.4. –*IncA* Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –*mA*

Korkmaz, –*IncA* zarf-fiil ekinin başlıca görevinin zaman bildirmek olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Korkmaz, –*IncA* zarf-fiil ekinin cümlede asıl fiilin gerçekleşme zamanını veya anını kendisindeki gerçekleşme zaman veya anına bağlayan bir işleve sahip olduğunu söylemektedir. Bu durumda esas fiil zaman bakımından zarf-fiili takip etmekte ve ona dâhil olmaktadır (Korkmaz 2007a: 1005). Bu durum olumsuzluk eki –*mA* ile kullanımda farklılık arz eder. Temel fiilin gerçekleşmesi zarf-fiilin olumsuz olduğu durumlarda zarf-fiildeki eylemin gerçekleşmemesine bağlıdır. Yani zarf-fiilin içerdiği hareket temel fiilin gerçekleşip gerçekleşmemesini etkiler.

Çocuk ağlamayınca herkes sevindi.

Işıklar yanmayınca korkmadı.

Rakip penaltıyı kaçırmayınca üzüldü.

Temel fiildeki hareket kimi durumlarda zarf-fiilin sonucunda ortaya çıkar. Olumsuz zarf-fiillerde bir olayın gerçekleşmemesi temel fiili meydana getirir. Bu tip

kullanımlarda “-*madığı zaman, -madığında, -madığı için*” gibi bir işlev ortaya çıkar ve sebep-sonuç ilişkisi çok kuvvetlidir.

İşe giremeyince çok üzüldüler.

Adam kapıdan içeri girmeyince ısrar ettiler.

Göz görmeyince gönül katlanır.

Olumsuzluk ekinin –*IncA* zarf-fiil ekiyle kullanıldığı bazı durumlar için Korkmaz, “eğer aynı fikir yapısı içinde –*mayınca* eki ile kurulmuş birkaç zarf-fiil birbirini izlerse, bunlardan ilki daha sonra gelen zarf-fiildeki hareketin sebebini oluşturur veya sonrakiler ilk zarf-fiildeki hareketin sonuçları olur” biçiminde açıklamada bulunmuştur (Korkmaz 2007a: 1006).

Para olmayınca eğitim olmuyor. Eğitim olmayınca gelişim olmuyor.

Cümlede –*IncA* zarf-fiili ile temel fiil kimi zaman şarta bağlı bir ilişki içinde bulunabilir.

Siz el atmayınca bu iş bitmez. (işin olup olmaması, zarf-fiile bağlı)

Can çıkmayınca huy çıkmaz. (huyun değişmesi zarf-fiile bağlı)

Cümlede –*IncA* ile oluşturulmuş zarf-fiil aynı zamanda olumsuzluk eki –*mA* alırsa zarf-fiildeki hareket gerçekleşmedikçe asıl fiildeki hareketin gerçekleşmeyeceğini gösteren ve –*mAdAn/-mAdAn önce/-mAdİĞİ sürece* anlamlarına gelen bir işlev ortaya çıkar (Korkmaz 2007a: 1008).

Spor yapmayınca kilo veremezsin.

Yönelme hali eki almış bir kelimedenden sonra gelen “*gelince*” zarf-fiili kalıplaşmış bir ifadedir ve anlam olarak “*konusunda, ise*” gibi ifadeler taşır. Ancak bu ifade olumsuzluk eki –*mA* ile çekimlendiğinde kullanım alanını kaybeder.

Yine bir kalıplaşmış bir ifade olan “*diyince*” zarf-fiili ise anlam değişmesine uğrayarak “*-den sonra, ...geçince*” anlamında kullanılır.

Bu tarz kullanım olumsuzluk eki –*mA* ile çekimlenebilir.

Üç yıl diyince iş nihayete vardı.

Üç yıl demeyince bu iş olmaz.

2.3.5. –AII Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA

Zarf-fiildeki olay ile temel fiildeki olay arasındaki süreç süre bakımından belirtileceği zaman –AII zarf-fiil eki kullanılır. Olumsuzunda ise daha önceden yapılan ancak belli bir süre sonra yapılmamaya başlanan hareketler ifade edilir.

Mezun olalı üç yıl olmuştu.

Futbol oynamayalı tam dört ay geçti.

–AII ile oluşturulmuş olumsuz zarf-fiillerde hareketin gerçekleşmediği süreç ifadesi ön plandadır.

Buralara gelmeyeli on yıl oldu. (on yıl önce gelmemeye başladım)

–AII zarf-fiil eki kendisinden önce gelen ve şahıs ekleri alabilen bilinen geçmiş zaman ile birlikte sıkça kullanılmaktadır. Ancak bu tarz kullanımda zarf-fiilin olumsuzluk eki –mA ile kullanımı yoktur.

Nevşehir'e geldim geleli tam anlamıyla gezemedim.

Kendimi bildim bileli Ankara'da yaşarım.

2.3.6. –mAdAn Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki –mA

Türkiye Türkçesinde sıkça kullanılan zarf-fiil eklerinden olan –mAdAn kendi içinde barındırdığı olumsuzluk ifadesi nedeniyle yalnızca olumlu fiil kök ya da gövdelerine gelebilmektedir. –mAdAn ekinin etimolojisi ve yapısı üzerine birçok araştırmacı tarafından görüş bildirilmiştir.

–mAdAn zarf-fiil eki eklendiği fiile “-madan önce” anlamı verirse temel fiildeki hareket zarf-fiildeki hareketten daha önce meydana gelmiştir. Ancak temel fiilin

olumsuzluk eki *-mA* ile çekimlendiği durumlarda zarf-fiildeki hareket daha önce gerçekleşir.

Mezun olmadan² işe başlayacaksın¹. (önce işe başla sonra mezun ol)

Mezun olmadan¹ işe başlamayacaksın². (önce mezun ol sonra işe başla)

Annen gelmeden² bize geleceksin¹. (önce gel sonra annen gelecek)

Annen gelmeden¹ bize gelmeyeceksin². (önce annen gelecek sonra sen gel)

-mAksIzIn anlamıyla kullanılan *-mAdAn* biçimbirimi olumlu cümlelerde temel fiildeki hareketin zarf-fiilin gösterdiği harekete bağlı olmamasını sağlar; ancak temel fiil olumsuzluk eki *-mA* aldığı anda zarf-fiil ile temel fiil arasında anlam ilişkisi kurulur.

Ali masal dinlemeden uyuyordu.

Ali masal dinlemeden uyumuyordu. (şart)

İbrahim çalışmadan soruları yapıyordu.

İbrahim çalışmadan soruları yapamıyordu. (şart)

“*Durmadan*” zarf-fiili kalıplaşma sonucu içerdiği olumsuz anlamı kaybetmiş ve “*sürekli olarak*” anlamı kazanmıştı.

Necip sabahtan akşama kadar durmadan çalıştı.

Yağmur durmadan yağıyordu.

2.3.7. *-ken* Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki *-mA*

Türkçede sıkça kullanılan bu ek yalnızca *i-* ek fiiline bağlanır. *i-* ek fiili yalnızca isimler ile birleşik fiiller oluşturmaz; aynı zamanda kip ve zaman eki almış fiillerle de birleşerek bir takım çekim kalıpları oluşturur.

-ken zarf-fiil eki isimlere geldiğinde *i-* ek fiilinin olumsuzluk eki *-mA*'yı almamasından ötürü olumsuz çekimi “*değil*” ile yapılır.

Hasta değilken

Aç değilken

Mutlu değilken

Bununla birlikte kip ve zaman eki almış olan fiillere eklendiğinde olumsuzluk temel fiile gelen *-mA* ile sağlanır.

Geçmezken

Uyumuyorken

Gitmeyecekken

2.3.8. *-mAksIzIn* Zarf-fiil Eki ve Olumsuzluk Eki *-mA*

-mAksIzIn biçimbirimi anlam ve işlev olarak *-mAdAn* ve *-mAyArAk* zarf-fiil eklerinin yerini karşılar. Anlamında olumsuzluk bulunduran bu ek, eklendiği fiile olumsuzluk eki *-mA*'yı aldığı anda bir ek yığılması meydana gelir. Bu sebeple *-mAksIzIn* zarf-fiil ekini yalnızca olumlu fiil kök ya da gövdelerinde kullanmak daha doğrudur.

Düşünmeksizin (düşünmeden)

**Düşünmemeksizin* (ek yığılması)

Konuşmaksızın (konuşmadan)

**Konuşmamaksızın* (ek yığılması)

-mAksIzIn bir hareketin yapılmadığını, eylemin bildirdiği olayın atlanılarak başka olayın/olayların yapıldığını gösteren bir biçimbirimdir. Cümlede *-mAksIzIn* biçimbiriminin bağlı olduğu eylemin hareketi gerçekleşmez. Bu hareket gerçekleşmeden cümlenin temel fiilindeki hareket gerçekleşir.

Murat durmaksızın ders çalışıyordu. (durma eylemi gerçekleşmiyor, çalışma eylemi gerçekleşiyor)

Olumsuzluk eki *-mA* bağlı olduğu fiillerdeki olayın gerçekleşmediğini gösterir. *-mAksIzIn* biçimbirimi de bağlandığı fiillerdeki olayın gerçekleşmediğini göstermesi bakımından olumsuzluk eki *-mA* eki ile benzerlik gösterir.

3. SÖZ DİZİMİNDE OLUMSUZLUK

3.1. Olumsuzluk Ekinin “Değil” İle Kullanımı

“*Değil*” kelimesi üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Özmen, *değil* kelimesinin dilbilgisi kitaplarında ve terim sözlüklerinde kelime çeşidi olarak “*edat, nef’î edatı, sona gelen edat, bağlama ve kuvvetlendirme edatı, bağlaç, olumsuzluk zarfı, gerçekleştirme zarfı ve olumsuzluk koşacı*” adı altında incelendiğini belirtmiştir. Ancak Özmen kelime çeşidi olarak biri edat birisi bağlaç olmak üzere iki temel kullanımının olduğunu söylemektedir (Özmen 1997: 316).

Türkçe söz diziminde önemli bir konuma sahip olan “*değil*” olumsuzluk anlamı verme açısından da isim cümlelerinde sıkça kullanılmaktadır. Fiillere olumsuzluk anlamı kazandırmak için kullanılan *-mA* olumsuzluk eki ek-fiilin olumsuz hale getirilmesinde kullanılmaz. İşlev bakımından *İ-* ek-fiilinin olumsuzluğu “*değil*” edatı ile yapılmaktadır. *Değil* kelimesi hakkında Banguoğlu şu açıklamayı yapmaktadır: “*Aslında cevher fiilinin de olumsuz şekli Eski Türkçede gerçek fiiller gibi er-me-mek olur. Fakat Doğu Türkçesindeki er-mez x er-mes karşılığı olarak daha Eski Oğuzcada tegül kelimesini buluyoruz. Eski Osmanlıcada cevher fiilinin olumsuzluğu artık degül ile yapılmaktadır. Cevher fiili geniş zaman 3.kişi teklisinin olumsuz şekli olan er-mez kelimesinden dilimizde yadigâr kalmıştır: kergek ermez > gerekmez... Biz sonradan*

bunu bir gerek-mek fiilinin geniş zaman 3.kişi teklisinin olumsuz şekli gibi almış ve gerek-ir diye olumlusunu yapmış ve bir gerekmek fiili yaratmışız. Oysa gerek < kerge-k yalnız isim tabanı olur” (Banguoğlu 2007: 475-476). Olumsuz şekil isme değil getirilerek yapılır ve cevher fiil ekleri bunlara eklenir.

Değil kelimesi Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında farklı türler altında ele alınmıştır.

Korkmaz, değil kelimesinin birbirinden ayrı başlıca üç görevi olduğunu söyler ve bunları “ek-fiilleri olumsuzlaştırma görevi”, “çekimli fiillerdeki görev ve kullanımı”, “bağlaç olarak kullanılması” olarak belirtmiştir (Korkmaz 2007a: 716).

Eker, olumsuz cümlelerin esas olarak yüklemının olumsuz bir yargı bildirdiğini bunun da olumsuzluk eki –mA, değil ya da yok sözcüklerinden birisiyle yapıldığını söylemektedir. Bununla birlikte Eker, olumsuzluğun fiil cümlelerinde eylem tabanına –mA eki getirilmesiyle, isim cümlelerinde ise değil veya yok sözcüklerinin kullanılmasıyla yapıldığını belirtmektedir (Eker 2003: 389).

Ek-fiilin olumsuz biçimi oluşturulurken değil kelimesi ad ve ad soylu kelime ile i-ek-fiili arasına girer.

Hasta değil+im

Hasta değil i-dim

Hasta değil i-se

i- ek fiilinin olumsuz kiplerinin çekimi sırasında, değil edatı olumlu çekiminde olduğu gibi bilinen geçmiş zaman ve şart kiplerinde iyelik kökenli, geniş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman kiplerinde ise zamir kökenli şahıs ekleri alır.

“Değil” ifadesi olumsuz bir fiilden sonra geldiğinde cümlenin olumlu bir anlam kazanmasına neden olur.

Ben de buraları sevmiyor değilim. (seviyorum)

Orhan da bunu yapmayacak değil. (yapacak)

Demirel değil kelimesinin işlevlerinden birisini “Olumlu bir fiilden sonra gelen

“değil” cümleye tasdik anlamı katarken, olumsuz bir fiilden sonra gelen “değil” cümlelerin olumlu anlamını pekiştirir” biçiminde açıklamaktadır (Demirel 2002: 51). Yani “değil” olumsuzluk eki –mA ile birlikte kullanıldığında anlamı olumluya çevirmekle kalmayıp bu anlamı pekiştirir.

Her zaman seninle gidiyor değilim.

Yediklerime dikkat etmiyor değilim.

Fiil cümlelerini olumsuz hale getirirken “değil” genellikle –yor, nadir olarak da –AcAk ve –mİş ile çekime girer. Yalnız “değil” ile sağlanan olumsuzluklar dolaylı haldedir; ancak –mA eki ile yapılan olumsuzlukta doğrudan bir ifade söz konusudur.

Her yere arabayla gidiyor değilim (dolaylı olumsuzluk)

Her yere arabayla gitmiyorum (doğrudan olumsuzluk)

Olumsuz fiil cümlelerinde “değil” kelimesi varsa yalnızca kendinden önceki ifadeler olumsuz bir anlam katar. *Değil*’den sonraki kısmın anlamı ise yüklem tarafından belirlenir. “*Değil*”den önce olumsuz bir ifade varsa “*değil*”in” etkisiyle bu ifadeler olumlu hale dönüşürler.

Buralar pek çekilmeyecek gibi değil Ahmet Bey, birkaç yıl daha kalabiliriz.

Olumsuzluk eki –mA almış bir fiil bilinen geçmiş zaman ile çekimlenerek *değil* ile birlikte kullanılırsa şahıs ekleri *değil* yerine olumsuzluk eki alan fiile gelir.

Sesleri duy-ma-dı-m değil, ancak tam anımsayamıyorum.

Sınavlara çalış-ma-dık değil, ancak verimli olmadı.

Göksel ve Kerslake *değil* kelimesinin işlevlerinden birisini, “‘*değil*’ eksiltili cümlelerde özellikle bir cümlelerin bir parçasının yerinde kullanılır. Aynı yükleme (ama olumlu haldeki) sahip cümlelerde olumsuz (fiil) bir yüklem yerini alır” biçiminde açıklamaktadır.

Elma yemiyorum, armut yiyorum.

Elma değil, armut yi-yor-um (Göksel ve Kerslake 2005: 315). Örneğin üstteki örnekler birbirlerinin yerine kullanılabilir.

Değil'i içeren bölüm belirtilen temel cümleden sonra da kullanılabilir.

Armut yiyorum, elma değil.

Buna ek olarak “değil” ‘*şöyle dursun*’ ve ‘*bir yana*’ anlamında imkânsızlıkları ölçüsünde iki olayı ya da kişiyi karşılaştırmak için de kullanılır. Bu cümlelerde “*değil*” sözcüğü olma ihtimali çok düşük olan öğeden sonra kullanılır ve bu öğe karşılaştırıldığı durumdan önce gelir. Bu sebeple bu tip kullanımlarda yüklem oluşturan fiiller, olumsuzluk eki –*mA* alarak olumsuzlanır.

Mehmet değil saksafon, ıslık bile çalamaz.

Aynur değil yemek yapmak, çay bile demleyemez.

Olumsuz varsayımlarda ve sorularda –*mA* ve “değil” olumsuzluk işaretleyicileri birbirinden farklılaşmaktadır.

–*mA* ile olumsuzlanan eylem cümlelerinde, önermenin herhangi bir üyesini, aynı zamanda bütün olumsuz öne sürümü ‘*mI*’ kullanarak sormak mümkündür: Erguvanlı ve Koç’un verdiği örnekler bu konuda dikkate değerdir:

Erol o işi kabul etmemiş mi?

Erol mu o işi kabul etmemiş?

Erol o işi mi kabul etmemiş?

Erguvanlı ve Koç bu durumun ‘değil’ için geçerli olmadığını iddia etmektedir.

Erol mu o işi kabul etmiş değil?

Erol o işi mi kabul etmiş değil? (Erguvanlı ve Koç 1986: 165).

Çalışır, çalışmasında taradığı bilimsel metinlerde bulduğu 210 adet olumsuz sözcenin tamamının –*mA* olumsuzluk ekiyle çekimlendiğini belirtmiş, değil ile olumsuzlanan cümlelere rastlamadığını belirtmiştir. Çünkü “*değil*” genel bilgiyi olumsuz hale getirmekten ziyade, kişisel beklentilere dayalı bilgileri olumsuz hale getirebilir. –*mA* olumsuzluk eki ise bütün beklentiler için kullanılabilir. Bu sebeple “*değil*” olumsuzuna anlatı metinlerinde daha çok rastlanılmaktadır (Çalışır 2007: 107).

3.2. Olumsuzluk Ekinin Görevli Kelimelerle Kullanımı

Türkiye Türkçesinde kelimeler tür bakımından üç çeşittir. Bunlar isimler, fiiller ve edatlardır. İsimler ve fiiller anlama ve göreve sahip kelimelerdir. Edatlar ise tek başlarına kullanıldıklarında anlam ifade etmezler; fakat isim ve fiillerle birlikte kullanıldıklarında bu kelimeler arasında ilişki kurarlar.

Edatlar, Ergin tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “*Edatlar tek başlarına hiçbir şeyi karşılamayan kelimelerdir. Yani edatların tek başlarına manaları yoktur. Edatlar ancak isimler ve fiillerle birlikte kullanılırken bir mana kazanan, bir şey ifade eden kelimelerdir. Demek ki edatlar manalı kelimelerin, yani isimlerin ve fiillerin, münasebetleri sırasında onlara yardım eden, böylece gramer vazifeleri gören kelimelerdir*” (Ergin 1977: 217).

Türkiye Türkçesinde edatların konumu ile ilgili araştırmacılar farklı görüşler bildirmişlerdir.

“*Hiç olmazsa, hiç değilse*” gibi söz grupları kimi araştırmacılar¹¹ tarafından bağlaçlar içinde değerlendirilmiş ve cümlelerin koşul anlamıyla bağlandığı ifade edilmiştir.

Ediskun ise, bu yapıları edatlar içerisinde ele alarak cümleye “*başka bir şey olmasa*” veya “*yapılmasa bile*” gibi anlamlar kazandırdığını söylemiştir (Ediskun 2007: 284-301).

Ergin, bu tip yapıları “*cümle başı edatları*” başlığında değerlendirmiştir (Ergin 1977: 339-341).

Çalışmanın bu kısmında edatlarla birlikte, bir takım zarflar da ele alınarak olumsuzluk eki –mA ile münasebetleri incelenmiştir.

Olumsuzluk ile ilgili bu tarz yapılara bakıldığında bir takım özellikler dikkat çeker. Olumsuzluk ekiyle beraber kullanılmak zorunda olan bir takım kelimeler vardır. Bu kelimeler olumsuzluk eki kullanılmayan cümlelerde kullanılamazlar.

Olumlu yüklemlerle kullanılabilecekleri durumu çok sınırlı olan birçok kelime

¹¹ Bk. (Hengirmen 1997)

bulunmaktadır. Bu kelimeler olumsuz cümlelerin her türünde kullanılabilir ve bazıları olumlu cümlede de kullanılabilir.

Bu kelimeler şunlardır:

Hiç

Hiçbir (yer, zaman, durum)

Hiçbiri(si)

Hiçbir şey

Hiçbir yer

Hiçbir zaman

Hiçbir koşulda, hiçbir koşul/şart altında, hiçbir durumda

Kimse/hiç kimse /hiçbir kimse

Olumsuzlukla ilgili daha başka ifadeler de vardır. Bu ifadeler ‘artık’, ‘bir daha’, ‘daha/henüz’dür.

3.2.1. “Hiç” ve Olumsuzluk Eki –mA

Bir zarf olan “hiç”, olumsuzluk eki –mA, *değil* ya da *yok* gibi olumsuz anlam veren ifadelerle kullanılmak zorundadır. “hiç” zarfının görevi bu olumsuz anlam veren ifadelerin (-mA, *değil*, *yok*) anlamını güçlendirmektir.

Bu iş hiç iyi olmadı.

Bu iş hiç iyi değil.

Burada hiç yapılacak iş yok.

“Hiç” zarfı, cevabı *evet* ya da *hayır* olan sorularda olumsuzluk işaretleyicisi olarak da kullanılabilir

Daha önce hiç buraya geldin mi?

Gemiye hiç binmedin mi?

3.2.2. “Hiçbir” ve Olumsuzluk Eki –mA

Bu ifade sıfat tamlamalarında kullanılır.

Hiçbir işadımı işinde başarısız olmak istemez.

Hiçbir kelimesi *yer, zaman, şey (hiçbir şey, hiçbir, zaman, hiçbir yer)* gibi sözcüklerle kullanılır. Bu ifade “*hiçbiri*” şeklinde de kullanılmaktadır. *Hiçbiri* ifadesi de bu sözcüklerin yerini tutarak zamir vazifesi görür.

“*Hiçbir koşulda/şartta/durumda*” gibi belirteç olarak da işlev göstermektedir. “*hiçbir*” kelimesi hangi şekilde kullanılırsa kullanılsın –mA, *değil, yok* gibi olumsuzluk işaretleyicileriyle kullanılmak zorundadır.

Hiçbir yere kaybolmayın.

Çocuklardan hiçbiri oyun oynamak istemedi.

Hiçbir zaman istediklerini yapamadı.

Hiçbir zaman mutlu değildi.

Hiçbir şey yok.

Hiçbir yere gittiğim yok.

3.2.3. (Hiç) Kimse ve Olumsuzluk Eki –mA

Hiç kimse ifadesinin kullanıldığı cümlelerde olumsuzluğu sağlayan “*olumsuzluk eki –mA*”, “*değil*” ya da “*yok*” olumsuzluk işaretleyicilerinden birisi bulunmak zorundadır. Bunun tek istinası soru cümleleridir. Soru cümleleri olumlu dahi olsa “*hiç kimse*” yapısını içerisinde barındırabilmektedir.

Hiç kimse senin kadar başarılı olamaz.

Bugün okula hiç kimse gelmedi.

Olumlu soru cümlelerinde *hiç* ve *kimse* yapısı birlikte kullanılamaz.

İçeride kimse var mı?

İçeride kimse yok mu?

**İçeride (hiç) kimse var mı?* (olmaz)

İçeride (hiç) kimse yok mu?

3.2.4. “Asla”, “Katiyen” ve Olumsuzluk Eki –mA

Türkiye Türkçesinde olumsuzluk anlamını güçlendiren “*asla, katiyen*” gibi yapıların olduğu cümlelerde olumsuzluk işaretleyicileri olan *-mA*, *değil* ve *yok* bulunmak zorundadır. Türkiye Türkçesinde iki tane olumsuzluk işaretleyicisinin bulunduğu cümleler olumlu hale gelmektedir. Ancak “*asla, katiyen*” gibi ifadeler için bu kural geçerli olmaz. Batı dillerinden İngilizcede ise bu ifadelerin karşılıkları olumsuzluk işaretleyicisi olan “*not*” ile birlikte kullanılmazlar.

İngilizcede aşağıdaki kelimeler olumsuz olarak addedilir. Eğer bunlar cümle içinde kullanılırsa cümle kendiliğinden olumsuz hale gelecektir (<http://leo.stcloudstate.edu/grammar/doubneg.html> 31.03.2010). Bu sebeple de İngilizce olumsuzluk işaretleyicisi “*not*” bu ifadelerin bulunduğu cümlelerde kullanılmazlar. Bu ifadelerin Türkçe karşılıklarının bulunduğu cümlelerde ise İngilizcenin aksine Türkçe olumsuzluk eki *-mA*, *değil* ya da *yok* kullanılmak zorundadır.

no

not

none

nothing

nowhere

neither

nobody

no one

hardly

scarcely

barely

Asla ve *katiyen* zarflarının her ikisi de olumsuzluk eki *-mA*'nın, *değil* ve *yok*

ifadelerinin anlamını pekiştirir. Bu zarflar anlatılan olayın asla gerçekleşmeyeceğini bildirir.

Bulaşıkları asla yıka-maz.

Senin sesini katiyen duymak iste-mi-yorum.

Bu çocuk katiyen hasta değil.

Bu dünyada asla senin gibisi yok.

3.2.5. “Pek” ve Olumsuzluk Eki –mA

Zarfin derecesini belirten “pek” olumsuzluk belirteçlerinden birini niteliyorsa, buradaki işlevi pekiştirmek değil, olumsuz anlamın kesinliğini azaltmaktır (Göksel ve Kerslake 2005: 322).

O konuşmadan pek bir şey hatırlamıyorum.

Odam pek büyük değil.

3.2.6. “O Kadar” ve Olumsuzluk Eki –mA

“O kadar” ifadesi bulunduğu cümlede olumsuzluğun derecesinde değişiklik yapar.

Burayı o kadar sevmiyorum. (seviyor ama çok değil)

Bu tip cümlelerde “o kadar”ın işlevi “pek” ile birbirine benzetmektedir.

4. DEYİMLER, ATASÖZLERİ VE ALKIŞ-KARGIŞLARDA OLUMSUZLUK

4.1. Deyimlerde Olumsuzluk

Deyimler iki veya daha çok kelimedenden kurulmuş, asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni anlamlar kazanmış kalıplaşmış söz öbekleridir. Deyimler yazılı ve sözlü anlatımın gücünü artırarak onu daha etkili ve güzel hale getiren dil öbekleridir. Deyimler araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tarif edilmiştir.

Vardar'ın yönetiminde hazırlanan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünde* “deyim” maddesinde şunlar yazmaktadır: “*Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz*” (Vardar 2002: 71).

Elçin deyimleri, “*deyimler (tabirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan, isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır*” biçiminde tarif etmiştir. (Elçin 1986: 642).

Aksoy, “*Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce*” tanımını yapmıştır (Aksoy 1988: 52).

Deyimlerin en önemli özelliği kalıplaşmış olmalarıdır. Bu kalıplaşmış ifadelerdeki kelimeler aynı anlamda dahi olsa değiştirilip yerine başkası konulamaz. Örneğin “*Tanrı misafiri*” yerine “*Allah misafiri*” denilemez.

Deyimlerin kalıplaşmış olmalarıyla ilgili Oğuz, “*Deyimler atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Bir çoğu mastar halindedir. Deyimlerdeki kelimeler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka kelimeler konulamaz*” demektedir (Oğuz 2005: 151).

Olumsuzluk çerçevesinden bakıldığında deyimlerin bu kalıplaşmış özelliklerinden ötürü bir takım durumlar ortaya çıkmaktadır. Yalnızca olumsuz şekli bulunan bu deyimler olumlu hale getirilerek kullanılamaz. Yani *-mA* eki de bu kalıp ifadenin bir parçası haline gelmiştir. İşlev olarak da yine *olmama*, *gerçekleşmeme*, *meydana gelmeme* anlamlarını bu deyimlere aktarır. Örneğin, “*kılına dokunmamak*” deyiminde *-mA* eki deyim bir parçası haline gelerek olumsuzluk işlevini deyim üzerine aktarmıştır. Bu tip deyimleri olumlu olarak yani olumsuzluk eki *-mA*’yı çıkararak kullanmak mümkün değildir. Bu durum olumsuzluk ekinin yapım eki olduğunun bir diğer kanıtıdır. Yapım eki olduğu için bu tarz deyimlerde anlam kaybına ya da anlam değişmesine yol açabilmektedir. Ömer Asım Aksoy’un “*Deyimler Sözlüğü*”nden taranan aşağıdaki deyimlerin yalnızca olumsuz şekli bulunmaktadır.

Yalnızca Olumsuz Olan Deyimlere Örnekler

Adı bile okunmamak

Aralarından su sızmamak

Ateşe vursan duman vermez

Ayda yılda bir namaz, onu da şeytan komaz

Bana mısın dememek

Beş para etmez

Bozuntuya vermemek

Burnundan kıl aldılmamak

Burnu bile kanamamak

Ciğeri beş para etmemek

Çıt çıkarmamak

Elinden düşürmemek

Ferman dinlememek

Gam yememek

Gece gündüz dememek

Gözlerine inanmamak

Haline bakmaz, Hasan Dağına oduna gider

İçi içine sığmamak

Karda gezip izini belli etmemek

Mürekkebi kurumadan

Olmayacak duaya amin demek

Pabuç (gürültüye pabuç) bırakmamak (bir şeye, bir kişiye)

Ruhu bile duymamak

Saçına başına bakmadan

Suya sabuna dokunmamak

Tadına doyum olmamak

Vur dedikse öldür demedik

Yemin etsem başım ağrımaz

Zırnık (bile) vermemek

Bazı deyimlerin ise olumlu şekli olduğu gibi olumsuz şekli de vardır. Bu tip deyimler bağlama göre olumsuzluk eki *-mA*'yı alabildikleri gibi olumsuzluk eki olmadan da kullanılabilir. Örneğin, “*göze girmek*” deyimini olumsuzluk eki *-mA* ile birlikte kullanılabilir. “*göze girmemek/girememek*” şekillerini alabilir.

Olumlu ve Olumsuz Şekli Olan Deyimlere Örnekler

Adım atmamak

Aklından (hatırından) çıkmak (çıkılmamak)

Allah utandırmasın

Arkasını getirmemek

Arkası (sırtı) yere gelmemek

Baş kaldırmamak

Baş kaşımamak

Çenesi durmamak

Dikili ağacı olmamak

Dikiş tutturamamak

Dili dönmemek

Diş geçirememek

Elinden bir şey gelmemek

Farkında olmamak

Göze almak (almamak)

İçi kaldırmamak

İçine sinmemek

Midesi kaldırmamak

Rahat yüzü görmemek

Sesi çıkmamak

Sesini çıkarmamak

Yakasını bırakmamak

Deyimler üzerine detaylı bir çalışma yapan Sinan, eserinde deyimlerin olumsuz biçimini de ele alarak Türkçe deyimlerdeki olumsuzluk oranlarını vermiştir. Sinan bu oranları şu şekilde açıklamıştır: “Çekimli bir fiille sonlanan deyimler arasında fiil unsuru –mamak biçiminde kalın ünlü bulunduran fiillerle olumsuz kalıplaşmış 509 deyim bulunmaktadır. Bu rakamın toplam deyim varlığı içindeki yeri (17137), %2,9’dur. Fiil unsurunun ince ünlü ile yani –memek biçiminde kalıplaşması ile kurulmuş 263 deyim mevcuttur. Bu da toplam deyim içinde 1,5’lik bir oranı ifade eder. Bu çeşit olumsuz kalıplaşmış toplam deyim sayısı 772, oranı ise %4,54’tür” (Sinan 2001: 252).

“Olmak” yardımcı fiili ile kurulan kimi deyimlerde olumsuzluk ifadesi “olmamak” ile sağlandığı gibi “yok” ile de sağlanmaktadır. Bu tip deyimlerde “olmamak” olumsuz yardımcı fiili yerini “yok” kelimesine bırakabildiği gibi kimi zaman da “değil” edatına bırakabilmektedir. Az da olsa yardımcı fiil olarak “bulunmamak” yardımcı fiili yerini deyimlerde “yok”a bırakabilmektedir.

Taraklarda bezi olmamak / yok

Ağzı dili olmamak / yok

Aslı astarı olmamak / yok

Ucu bucağı bulunmamak / yok

Arayıp soranı bulunmamak / yok

Elinde olmamak / değil

Sağlam ayakkabı olmamak / değil

Umurunda olmamak / değil

Olumsuzluk ekinin bu deyimlerde kimi zaman fiilde, kimi zaman iç cümlede, kimi zaman sıfat-fiil yapısında, kimi zaman zarf-fiil yapısında olduğu görülmektedir. Olumsuzluk eki *-mA* deyimlerde çok şekilli olarak kullanılabilir. Ancak deyimlerin kalıplaşmış özelliğe sahip olması olumsuzluk ekinin bazı durumlarda kullanılmasını mecbur kılarken, bazı durumlarda mecbur kılmamaktadır. Çalışmada Ömer Asım Aksoy'un (1988) "*Deyimler Sözlüğü*" taranmış ve olumsuzluk eki *-mA* içeren bütün yapılar aşağıya listelenmiştir.

Fiili Olumsuz Olan Deyimlere Örnekler

Ağız açtırmamak

Akıl almamak

İki yakası bir araya gelmemek

Hatır gönül bilmemek

Günahını vermez

Sıfat-fiil Kuruluşunda Olan Deyimlere Örnekler

Ağrımayan başını ağrıya sokmak

Ekmediğin yerde biter

Açmaza düşmek

Çıkmaz ayın son çarşambası

Doğmamış oğlana don biçmek

Zarf-fiil Kuruluşunda Olan Deyimlere Örnekler

Çayı (suyu) görmeden paçaları sıvamak

Durup dinlenmeden

Gök gürlmeden “Allah Allah” dememek

Bir dalda dokuz ceviz göremeyince taş atmamak (cevizi çift görmezse ağaca taş atmamak)

Sonuç olarak bazı deyimlerde bulunan olumsuzluk eki çıkarılamaz.

-mA Olumsuzluk Eki İçeren Deyimler

Aba bulamaz etine, atlas yamar götüne

Açmaza düşmek

Açmaza getirmek (düşürmek)

Adı bile okunmamak

Adı çıkmış dokuz, inmez sekize

Adım atmamak

Adımı güveç koy amma, ocak üstüne koyma

Adımını adımından şaşırılmamak

Adını (bile) anmamak

Afur tafura gelmemek

Ağaca çıksa pabucu yerde kalmamak

Ağız (ağzını) açmamak

Ağız açtırmamak

Ağız dil vermemek

Ağrımayan başını ağrıya sokmak

Ağza alınmayacak (alınmaz)
Ağzı ağzına kavuşmamak
Ağzına bir şey koymamak
Ağzında ayran durmaz
Ağzında bakla ıslanmamak
Ağzından çıkanı (ıkan sözü) kulağı işitmemek (duymamak)
Ağzından düşürmemek
Ağzından (yar) yaş kalmamak
Ağzını amamak
Ağzını bıçak amamak
Ağzının kaşağı olmamak (bir şey, birinin)
Ahı yerde kalmamak (ahı çıkmak) (birinin)
Akıl almamak
Akıl kârı olmamak
Akıl sır ermemek
Aklı almamak (aklına sığmamak)
Aklı başına yar olmamak
Aklı başında olmamak
Aklına gelmek (gelmemek) (aklına düşmek, düşmemek)
Aklına sığmamak
Aklından (hatırından) ıkmak (ıkmamak)
Aklının köşesinden geçmemek

A köse, sayılmadık kaç tel sakalın var?
Aldığı aptes ürküttüğü kurbağaya değmemek
Aldırış etmemek
Al giymedim ki alınayım
Allah dört gözden ayırmasın (çocuğu)
Allah etmesin
Allah'ını seven tutmasın
Allah (acısını) unutturmasın
Allah utandırmasın
Allah yarattı dememek
Almaz almaz bakmak
Almazsın satmazsın, pazarda işin ne?
“Al şunu tut” dedilerse “yut” demediler
Altında kalmamak
Aman aman (bir şey) olmamak
Aman (aman zaman) vermemek
Amasya'nın bardağı, biri olmazsa bir daha
Ana ata sofrasında büyümemiş
Aptesinden şüphesi olmamak
Aptessiz yere basmamak
Aralarından su sızmamak
Aramakla bulunmaz (ele geçmez)

Ardı arkası kesilmemek
Ardından sapan taşı yetişmemek
Arkasını getirmemek
Arkası (sırtı) yere gelmemek
Arpaya katsan at yemez, kepeğe katsan it yemez
Aslı astarı olmamak
Aşağı kalır yeri olmamak (bir şeyden, birinden)
Aşağı kalmamak (bir şeyden, birinden)
Aşağı kurtarmaz
Atarı olmamak
Ateşe vursan duman vermez
At pazarında eşek osurtmuyoruz
Atsan atılmaz, satsan satılmaz
Atta duran var, duramayan var
Attığı taş yerini bulmamak
Ayağına pabuç olamamak (bir başkasının)
Ayağını alamamak
Ayağının pabucu olamamak
Ayağı (ayakları) yere değmemek
Ayak atmamak
Ayakları yere değmemek
Aya “sen doğma ben doğuyorum” der

Ayda yılda bir namaz, onu da şeytan komaz
Ayrısı gayrısı olmamak (ayrı gayri bilmemek)
Aza çoğa bakmamak
Az buz (bir şey) olmamak
Az günün adamı olmamak

-Baba bir hırsız tuttum. –Getir! – gelmiyor. – Bırak! – O beni bırakmıyor

Bacası tütmez olmak
Baldırının etini yiyip kasaba minnet etmemek
Balta değmemiş (girmemiş, görmemiş)
Bana mısın dememek
Bastığı yerde ot bitmez
Bastığı yeri bilmemek
Baş alamamak (bir şeyden)
Baş beyin kalmamak
Baş bulmamak
Baş edememek (bir kimseyle, bir şeyle)
Başı hoş olmamak (bir şeyle)
Başını alamamak
Başını kaşımaya (kaşıyacak) vakti olmamak
Başı yastık yüzü görmemek
Baş kaldırmamak

Baş kaşımamak

Beğenmeyen kızını vermesin (küçük kızını versin)

Ben bilmez miyim güttüğüm domuzun huyunu (güttüğüm domuzu bana öğretme)

Ben gidemem bendere, alışmışım kaba döşek mindere

Benzetmek gibi olmasın

Benzi atmak (benzi uçmak) (beti benzi kalmamak)

Besledik büyüttük danayı (şimdi) tanımaz oldu anayı

Beş para etmez

Beti benzi kalmamak

Beti bereketi olmamak

Bıyığına bulaştırmamak

Bıyığını balta kesmemek (kesmez olmak)

Bildiğinden şaşmamak (kalmamak)

Bildiği yanıldığına yetmemek

Bilir bilmez

Bilmediğin (bilmiyorsun) bu boku, git mektebinde oku

Bilmezlikten (Bilmemezlikten) gelmek

Bir alan pişman bir almayan

Bir batman ekmekle bir it ayartamaz

Bir çekirdek geri kalmamak

Bir dalda dokuz ceviz göremeyince taş atmamak (cevizi çift görmezse ağaca taş atmamak)

Bir dalda durmamak

Bir dediği olmamak

Bir dikili (dikili bir) ağacı olmamak

Bir kazanda kaynamamak (ikisi bir kazanda kaynamamak)

Bir sözünü iki etmemek (birinin)

Bir Şeye benzememek

Bizim tavuk bir yumurta yumurtlar yedi mahalle duyar, elin kısrağı küheylan doğurur (hiç) sesi çıkmaz

Boğazına dikilmek (boğazından geçmemek)

Boğazından geçmemek

Boşa koysam dolmaz (koydum dolmadı), doluya koysam almaz (koydum almadı)

Boy vermemek (su)

Bozuntuya vermemek

Bulunmaz Bursa (Hint) kumaŐı mı?

Burnu bile kanamamak

Burnundan kıl aldılmamak

Burnunun ucunu görememek

Can dayanmamak (bir Şeye)

Canını sokakta (pazarda) bulmamak

Can kalmamak

Cevizi çift görmese ağaca taş atmamak

Ceviz kabuğundan çıkmış kabuğunu beğenmemiş

Ciğeri beş para etmemek

Çabalama kaptan ben gidemem
Çakaralmaz
Çalımından geçilmemek
Çalmadan oynamak
Çayı (suyu) görmeden paçaları sıvamak
Çekiye gelmemek
Çenesi durmamak
Çevir kaz(ı) yanmasın
Çıkmaza girmek
Çıkmaz ayın son çarşambası
Çıt çıkarmamak
Çiğ yemedim ki karnım ağrısın
Çöp atlamaz
Çuhasını giymedikse, kenarını kuşandık
Çultutmaz

Dağarcıkta bir şey kalmamak
Dağlar dayanmaz (bu acıya)
Davul çalsan işitmez
Değme keyfine
Değme gitsin

Denize girse topuğu ıslanmaz
Derisine sığmamak
Dikili ağacı olmamak
Dikiş tutturamamak
Dil ağız vermemek
Dilenciye hıyar vermişler, eğri diye beğenmemiş
Dilenmez dilenci
Dili dönmemek
Dilinden düşürmemek
Dilinden kurtulamamak
Dili varmamak
Diş geçirememek
Dişinin kovuğuna (oyuğuna) yetmez
Diyeceği olmamak
Doğduğuna inanıp, öldüğüne inanmamak
Doğmamış oğlana don biçmek
Doluya koydum almadı boşa koydum dolmadı
Doyum olmamak
Döner taşı öter kuşu olmamak
Dur otur olmamak
Durup dinlenmeden
Duvağına doymamak

Duymazlıktan gelmek

Düğüne gider zurna beğenmez, hamama gider kurna beğenmez

Düşte görse hayra yormamak

Eğri düzü beğenmez, bu da bizi beğenmez

Ekini belli etmemek

Ekmediğin yerde biter

Ekmedin bostan, bitmedi karpuz

Eksik etmemek

Eksik olma

Eksik olmamak

Elde avuçta bir şey kalmamak

El değmemiş

Elde olmak (olmamak)

Ele alınmaz

Ele avuca sığmamak

El ermez, göz görmez

Eli ağzına yetmemek

Eli cebine varmamak

Eli değmemek

Eli ermemek

Elinden bir şey gelmemek

Elinden düşürmemek
Elinden geleni ardına (geri) koma(sın)
Elinden hiçbir şey (uçan kuş, uçan kaçan) kurtulmamak
Elinden iş çıkmamak
Elinden kavuklu koz yenmez
Eline su dökemez (biri, onun)
Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak
Elini veren kolunu alamaz (birine)
Eli varmamak
El sürmemek (el vurmamak)
El vurmamak
Eme seme yaramamak
Endazeye gelmemek
Esamisi okunmamak
Esası olmamak
Eser ama yağmaz
Eşeğe gücü yetmeyip semerini dövmek
Et can tutmamak (et tutmamak)
Eteğini göstermez
Etliye sütlüye karışmamak
El tutmamak
Evdeki hesap çarşıya uymamak

Evinde elek dönmek

Eyvallah etmemek

Fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış

Farkında olmamak

Ferman dinlememek

Fındık kabuğunu doldurmaz

Fırsatı fevt etmemek

Fütür getirmemek

Gam yememek

Gece gündüz dememek

Gelirse hane boş, gelmezse daha hoş

Gem almamak

Geri durmamak (kalmamak)

Geri kalmamak (bir iş yapmaktan, birinden)

Gık dememek (gıkı çıkmamak)

Gıkı çıkmamak

Girmediği bir Gerede zindanı kalmış (orada da altı ay eğlenmiş)

Gök gürlmeden “Allah Allah” dememek

Gönülden (hatırdan) çıkarmak (çıkarmamak) (birini)

Görmediğe (görmemiş) dönmek

Görmezlikten (görmemezlikten) gelmek (gözünü kapamak) (gözünü yummak)

Gövdesinde canı olmamak

Göz açamamak

Göz açtırmamak

Göze almak (almamak)

Göze görünmemek

Göz gözü görmemek

Göz kırpmamak

Gözlerine inanmamak

Göze almamak

Gözü hiçbir şey görmemek

Gözüne hiçbir şey görünmemek

Gözünde kalmamak (bir şey ya da bir kimse, bir kişinin)

Gözünde olmamak (bir şey)

Gözüne hiçbir şey görünmemek

Gözüne uyku girmemek

Gözünü ayırmamak (bir şeyden)

Gözünü daldan budaktan esirgememek (sakınmamak)

Gözünün çapağını silmeden

Gözünün önünden gitmemek

Gözünün yaşına bakmamak (birinin)

Gözü olmak (olmamak) (bir şeyde)

Gözü tutmak (tutmamak) (birini, bir şeyi)

Gözü yememek (bir işi)

Göz yummamak

Günahını vermez

Güneş almak (görmek) (almamak, görmemek)

Güneşinde mendil kurumamak

Güneş olsa kimsenin üstüne doğmamak

Gün görmek (görmemek)

Gürültüye (patırtıya) pabuç bırakmamak

Güttüğüm domuzu bana öğretme

Haber çıkmamak

Hacet kalmamak

Hakı bokunu ödememek

Haline bakmaz, Hasan Dağına oduna gider

Hangi peygambere kulluk edeceğini (ümme olacağını) şaşırarak (bilmemek)

Hatır gönül bilmemek

Hatırına bir şey gelmesin

Hatırından çıkmamak (birinin)

Hatırından çıkarmamak (birini, bir şeyi)

Hatırından çıkmamak (hatırında tutmak)

Hatırından geçmemek

Hafsalası almamak (hafsalasına sığmamak)

Hayır beklememek

Hayır etmemek

Hayır gelmemek (bir şeyden) (hayır etmemek)

Hayır görmemek (bir şeyden)

Hayır kalmamak (bir şeyde)

Hesaba almamak

Hesaba (hesaba kitaba) gelmez

Hesapta olmamak

Hızını alamamak

Hiç olmazsa

Horosan'da halı dokunduğunu işitmiş ama enine mi, uzununa mı, bilmiyor.

İç dediler, çeşmeyi kurut demediler

İçi almamak

İçi götürmemek

İçi içine sığmamak

İçi kaldırmamak

İçine sinmemek

İçtikleri su ayrı gitmemek

İğne atsan yere düşmez

İkisi bir kazanda kaynamamak

İki sözü bir araya getirememek

İki ucunu bir araya getirememek

İki yakası bir araya gelmemek

İlerisini gerisini (önünü, ardını) düşünmemek (hesaplamamak, saymamak)

İler tutar yeri olmamak (kalmamak)

İmaret (mescit) yapılmadan dilenciler (körler) dizildi

İmlaya gelmemek (bir şey ya da düşünce)

İncir çekirdeğini (findık kabuğunu) doldurmaz

İpe sapa gelmez

İp ilmik tutmamak

İpiyle kuyuya inilmez (suyuna pirinç haşlanmaz)

İstemem yan cebime koy

İster istemez

İstifini bozmamak

İş çıkmaza girmek

İşitmezliğe (işitmezlikten) gelmek

İte atsan yemez

İyi gözle bakmamak (birine)

Kabına kacağına sığmamak

Kabul olunmayacak duaya amin demek

Kaçmaktan kovalamaya (kovmaya) vakti olmamak (vakit bulamamak) (eli değmemek)

Kafası (aklı) almamak
Kafası yerinde olmamak
Kalbinde alası kazası bulunmamak
Kalbi olmamak
Kale almamak
Kaleme gelmemek
Kalıbının adamı olmamak
Kalır yeri olmamak (birinden, bir şeyden)
Kambersiz düğün olmaz (olur mu)?
Kan alacak damarı bulunmamak
Kandilde yağ kalmadı
Karda gezip izini belli etmemek
Kargalar bok yemeden
Karışanı görüşeni olmamak
Kaşın altında gözün var dememek
Kazan kazana kara demiş (tavanın da gülmeden akli gitmiş)
Kendi gözündeki mertegi görmez, elin gözündeki çöpür görür
Kendinde olmamak
Kendine (nefsine onuruna) yedirememek
Kendini alamamak
Kendini tutamamak
Kesesine bir şey girmemek

Kesip attığı tırnak olamamak (birisi başkasının)

Kestane (koz) kabuğundan çıkmış (dağ) kabuğunu beğenmemiş

Keyfinin kahyası olmamak (birisi başkasının)

Kılı kıpırdamamak

Kılına dokunmamak

Kılına hata gelmemek

Kılını (bile) kıpırdatmamak (oynatmamak)

Kimi kimsesi olmamak

Kimsenin tavuğuna kış (kedisine pist) dememek

Koz kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş

Köpeğe hoş kediye pist dememek

Kulak asmamak

Kuş uçmaz kervan geçmez

Kuyruğunun almadığı yere başını sokmak

Kül yutmamak

Küs tutmamak

Kütüğüne balta değmemiş olmak

Laf lakırdı söz altında kalmamak

Laf (söz) düşmemek (birine)

Laf kaldırmamak

Lakırdı altında kalmamak

Mahal kalmamak

Mangalda kül bırakmamak

Mescit yapılmadan körler dizildi

Metelik vermemek

Meydan kalmamak

Meydan vermemek (bırakmamak)

Mezhebi meşrebine uymamak

Midesi kaldırmamak

Murdar öldüğüne bakmaz, öd ağacından tabut ister

Münasebet almamak (bir davranış)

Mürekkebi kurumadan

Ne alandan ne satandan (ne bir akça katandan) olmamak

Nefes aldırmamak

Nefsine yedirememek

Neye uğradığını bilememek

Nikâh düşmemek

Nuh der peygamber demez

Olmasa gerek

Olmayacak duaya amin demek

Olursa çat pat, olmazsa aç yat

Onuruna yedirmemek

Oralarda (oralı) olmamak

Osurmayın, sıçmayın köyde kâhya var

O taraflı olmamak

O tarakta bezi olmamak

Önünde ardında gidilmez

Önünü ardını düşünmemek

Ötesi çıkmaz sokak

Övünme çördük seni de gördük

Övünmek gibi olmasın

Pabuç (gürültüye pabuç) bırakmamak (bir şeye, bir kişiye)

Para etmemek

Paraya para dememek

Parmağının ucunu göstermemek

Patırtıya pabuç bırakmamak

Perende atamamak (biriyle birinin yanında)

Peşini bırakmak (bırakmamak)

Pirince (çok) su kaldırmamak (götürmemek) (birinin)

Pişene kadar sabredip soğuyana kadar beklememek

Postu pul değmez olmak

Rahat yüzü görmemek

Renk vermemek

Ruhu bile duymamak

Rüyasında görse hayra yormamak

Saati saatine uymamak (birinin)

Sabaha çıkmamak (hasta)

Saçı bitmedik (yetim)

Saçına başına bakmadan

Sac tava geldi hamur kalmadı, akıl başa geldi ömür kalmadı

Sadakayı saraydan çıkarmamak

Sağa sola bakmamak

Saçı solu olmamak

Sahibi razı olur tellal razı olmaz

Sakal küçük söz dinlemez

Sakal oynatmaz

Sarımsak soğan yemedim ki ağzım koksun

Sepette pamuğu olmamak

Ser verip sır vermemek

Ses çıkarmamak (sesi çıkmamak)

Ses çıkmamak

Sesi çıkmamak

Sesini çıkarmamak

Ses sada (ses) çıkmamak

Ses vermemek

Sıçan (fare) deliğe sığmamış bir de kuyruğuna kabak bağlamış

Sırtı yere gelmemek

Sıtma görmemiş

Sizden iyi olmasın

Soğan yemedim ki ağzım koksun

Soluk aldirmamak

Sonunu getirememek

Sorma gitsin

Sormak ayıp olmasın

Söz altında kalmamak

Söz düşmemek (birine)

Söz götürmez

Söz (laf) kaldirmamak

Sözünden çıkmamak (birinin)

Sözünü esirgememek (sakınmamak)

Su götürmez

Su götürür yeri olmamak

Su katılmamış (katılmadık)

Suya sabuna dokunmamak

Suyu görmeden paçaları sıvamak

Suyuna pirinç haşlanmaz

Suyu seli kalmamak

Su yüzü görmemiş

Süngüsü depreşmesin (toprağına ağır gelmesin)

Şaka götürmemek (iş)

Şaka kaldırmak (kaldırmamak)

Şakaya gelmemek (biri, bir iş)

Tadına doyum olmamak

Tadından yenmemek

Tadı tuzu kalmamak

Taştan yağ çıkar ondan çıkmaz

Taş taş üstünde bırakmamak

Toprağına ağır gelmesin

Tozdan dumandan ferman okunmamak

Toz kondurmamak

Tutunacak dalı olmamak

Tuzlayım da kokma

Ucu bucağı olmamak (bulunmamak)

Ucu ortası belli olmamak

Uyku tutmamak

Üçe beşe bakmamak

Üstüne gül koklamamak (karısının)

Üstüne güneş doğmamak

Üstüne mal etmemek

Üstüne (üzerine) toz kondurmamak

Üzerine toz kondurmamak

Vur dedikse öldür demedik

Vurmadan kaçmaya eli değmemek

Vursam ölecek vurmasam ekmeğimi elimden alacak

Ya dayak (sopa) yememiş ya sayı bilmiyor

Yağ bulamaz aşına fesleğen sokar başına

Yağmur olsa kimsenin tarlasına yağmaz (düşmez)

Yağmur yağsa yaş görmez (değmez) dolu (kavga) olsa taş görmez (değmez)

Yakası açılmadık (küfür açık saçık söz)

Yakasını bırakmamak

Yakışık almamak

Yanında bırakmamak (konmamak) birinin davranışını

Yanına varılmaz (yanına salâvatla varılır) (birinin bir şeyi)

Yanından bile geçmemiş (bir şeyin)

Yapmadığı kalmamak

Yapmadığını bırakmamak

Yarımı yemez bütüne kıymaz

Yaş tahtaya basmamak

Yaza çıkardık danayı beğenmez oldu anayı

Yediği önünde yemediği ardında

Yemin etsem başım ağrımaz

Yer (taş) altında olmasın da dağ ardında olsun

Yerinde duramamak

Yıkıldığını aramıyorum ayağı ayağıma dolaşıyor

Yüreği dayanmamak

Yüzü görmemek (rahat uyku, dert)

Yüzü kalmamak (olmamak) (birine karşı)

Yüzüne (bir daha) bakmamak (birinin bir şeyin)

Yüzüne bakmaya kıyılmaz

Yüzüne durmamak

Yüzüne gelmemek (birinin)

Yüzü olmamak

Yüzü sıcak ekmeğe gülmemek

Yüzü tutmamak (bir şey söylemeye)

Zırnık (bile) vermemek

4.2. Atasözlerinde Olumsuzluk

Her milletin geçmişten geleceğine aktardığı ve kendi hayat tarzına göre oluşturduğu atasözleri olmuştur ve sözler farklı milletlerce farklı şekilde adlandırılmıştır. Atasözlerine Yunancada “parabol”, Latince ve Fransızcada “proverbe”, İngilizcede “proverb”, Almancada “sprichwort”, Farsçada ise “pend” adı verilmiştir. Türkçede bugünkü atasözlerinin ilk örnekleri İslamiyet’ten önceki Türk edebiyatı ürünlerini de içeren Divan-ı Lügati’t-Türk’te yer almıştır (Albayrak 2009: 1).

Türkçede manzum ve mensur olarak ve çeşitli edebî sanatlarla meydana getirilmiş atasözleri Elçin tarafından “*Nazım, nesir, her iki şekli ile, eski tecrübeleri ‘tam bir fikir’ kompozisyonu içinde teşbih, mecaz, kinaye, tezat...gibi edebî sanatların kudretinden faydalanarak süslü, kapalı olarak veya bâzen açık, mecazsız hususıyla yetişecek gençlere aktaran sözler*” diye tanımlanmaktadır (Elçin 1986: 626).

Atasözleri Aksoy tarafından “*Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler*” biçiminde tarif edilmiştir (Aksoy 1988: 37).

Her kültür dairesinde bulunan öğelerden olan atasözleri sözlü kültür ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Atasözlerinin tanımı gibi biçimsel özellikleri de araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Atasözleri bir olayı, duyguyu, düşüncüyü bir tecrübe sonucu aktardıklarından yapı olarak olumsuz şekilde de sıkça kullanılır.

Atasözleri anlam itibariyle bir öğüt içerir. Bu öğüt içinde nelerin yapılması gerektiği bildirildiği gibi nelerin yapılmaması gerektiği de bildirilir. Bir sebebin olumsuz sonuçları da dâhil olmak üzere olumsuz biçimde ele alınır. Bu bağlamda olumsuzluk eki *-mA* atasözlerinin anlam alanı içinde önemli bir işleve sahiptir.

Genellikle geniş zaman ile çekimlenen atasözleri, olumsuz şekil olarak da *-mAz* biçiminde kullanılır. Geniş zamanın olumsuzunda çekimlenmiş bu tarz atasözlerindeki öğüt “her zamanı” içine aldığı ve bu “her zaman” içinde yapılmaması gereken hareketleri ifade ettiği için *-mAz* ekiyle çekimlenmişlerdir.

Olumsuzluk ekiyle çekimlenmiş bazı atasözleri aşağıda verilmiştir. Biçim olarak olumsuz olan bu atasözleri aslında bir ders verme, bir tecrübeyi kısaca açıklama içeriği bulundurduğu için anlam olarak olumlu biçimdedirler.

***-mA* Olumsuzluk Eki İçeren Bazı Atasözleri**

Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz.

Acele ile menzil alınmaz.

Acıkan doymam (sanır), susayan kanmam sanır.

Acından kimse ölmemiş

Acı patlıcanı kırağı çalmaz

Acıyan uyumuş, acıkan uyumamış.

Aç aman bilmez, çocuk zaman bilmez.

Aç ayı oynamaz.

Açın imanı olmaz.

Adama dayanma ölür, ağaca dayanma kurur.

Ağaçtan maşa olmaz

Ağaç ne kadar uzasa göğe ermez

Altın yere düşmekle pul olmaz.

Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana

Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş

Bakarsan bağ, bakmazsan dağ (olur)
Bal bal demekle ağız tatlanmaz (tatlı olmaz).
Başa gelmeyince bilinmez.
Başını sallamayan kavak olmaz.
Bilmemek ayıp değil, sormamak (oğrenmemek) ayıp.
Bir cöplükte iki horoz ötmez.
Bir çiçekte yaz gelmez.
Can çıkmayınca huy çıkmaz.
Cefayı çekmeyen safanın kadrinin bilmez.
Çıkmadık candan umut kesilmez.
Çiğnemedenden yutulmaz.
Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz.
Çürük tahta çivi tutmaz.
Dağ başından duman eksik olmaz.
Deniz kenarında dalga eksik olmaz.
Derdini söylemeyen derman bulamaz.
Deve Kabe'ye gitmekle hacı olmaz.
Devletin malı deniz, yemeyen domuz.
Dilencinin torbası dolmaz.
Doğmadık çocuğa don (kaftan) biçilmez.
Dostun attığı taş baş yarmaz
Dünya tükenir, yalan tükenmez.

Düşenin dostu olmaz
Eğilen baş kesilmez.
Elçiye zeval olmaz.
El elden kalmaz, dil dilden kalmaz.
El kazanı ile aş kaynamaz.
El (etek) öpmekle ağız (dudak) aşınmaz (kirlenmez).
Er ekmeği er kursağında kalmaz.
Eşek at olmaz, ciğer et olmaz.
Fazla (artık) mal göz çıkarmaz.
Gâvura kızıp oruç yenmez.
Geç olsun da güç olmasın.
Gelene git denilmez.
Gezen kurt aç kalmaz.
Gök gürlemeden yağmur yağmaz.
Gölgesinde oturulacak ağacın dalı kesilmez.
Gönül ferman dinlemez.
Görünen köy kılavuz istemez.
Hastaya (döşek) yatak sorulmaz.
Hatasız kul olmaz.
Hazıra dağlar dayanmaz.
Helal kazanç ile yağlı pilav yenmez.
Herkesin aklı bir olsa koyuna çoban bulunmaz.

Huylu huyundan vazgeçmez.
Isıracak it dişini (diş) göstermez.
İki at bir kazığa bağlanmaz.
İki cambaz bir ipte oynamaz.
İş amana binince kavga uzamaz.
İşleyen demir pas tutmaz (paslanmaz, ışıldar).
Kabul olunmayacak duaya amin denmez.
Kadı ekmeğini karınca yemez.
Kanatsız kuş uçmaz.
Kara gün kararıp kalmaz (durmaz). (Koç yiğit bunalıp ölmez.)
Kaza geliyorum demez.
Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez.
Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.
Lafla (lakırdı ile) peynir gemisi yürümez.
Mezar taşı ile övünülmez.
Mum (çıra) dibine ışık vermez. (Çıra dibi karanlık olur.)
Namazda meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz.
Olacakla öleceğe çare bulunmaz.
Olmaz olmaz deme, olmaz olmaz.
Ölenle (birlikte) ölünmez.
Paça ıslanmadan balık tutulmaz.
Para ile imanın kimde olduğu bilinmez.

Sağır için iki kere kamet olmaz.
Sebepsiz kuş bile uçmaz.
Sirkesini, sarımsağını sayan paçayı yiyemez.
Sofu soğan yemez, bulunca sapını komaz.
Su içene yılan bile dokunmaz.
Su uyur, düşman uyumaz.
Şahin ile deve avlanmaz.
Şeriatın kestiği parmak acımaz.
Tarhuncuya tarhun satılmaz.
Tarlada izi olmayanın harmanında yüzü olmaz.
Taşma (dökme) su ile değirmen dönmez.
Terzi kendi söküğünü (dikişini) dikemez.
Ürüyen köpek, ısırılmaz (kapmaz).
Varını veren utanmamış.
Vasiyet ölüm getirmez.
Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.
Yalnız taş, duvar olmaz.
Yuvarlanan taş yosun tutmaz.
Zahmetsiz rahmet olmaz.
Zorla güzellik olmaz.

4.3. Alkış-Kargış ve Yeminlerde Olumsuzluk

Türk halkbiliminde en etkili kullanım örneklerine Dede Korkut'ta rastlanan alkış (dua) ve kargışlar (beddua, ilenç) sözlü olarak icra edilen Türk edebiyatının en yaygın kullanılan türlerindedir. Halk Edebiyatı çalışmalarında genel olarak aynı başlıkta incelenen bu iki tür adeta birbirinin tersi ve olumsuz gibidir. Aynı özellikleri gösteren bu iki tür bu çalışmada da ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

4.3.1. Alkışlar (Dualar)

Elçin'in dua terimiyle karşıladığı alkış hakkındaki görüşlerinden birisi bu türün sadece hayır duası ve minnet duygularının ifade edilmesi olmadığı, iyiyi ve güzeli meydana getirebilecek güçleri harekete geçirme arzusunun da bir ifadesi olduğu yönündedir. Elçin alkışı şu şekilde tarif eder: *"İptidâî cemiyetlerde inanç, sihir, büyü ve fallardan unsurlar alarak beslenen dualar, sağlık ve hastalık hallerinde, mahsulün bereketli olmasında, yağmurun yağmasında, tehlike ve felaketin mal ve mülke gelmemesinde; doğumdan ölüme kadarki bazı merasimlerde iyi ve doğru olduğuna inanılan müspet dileklerin ruhî ve fikrî ifadesini dilde kazanır. Türk cemiyetlerinde de bu dualar, Şamanizm, Budizm ve Manihaizm kültür devrelerini aşarak İslamiyet'le daha düzenli ve yeni bir zihniyetle gelişmiş bir şekilde yaşamaya devam etti. (...) Türk milleti, İslam dininin esaslarına uygun bu dualarla birlikte Tanrı'ya karşı dilek ve niyazlarını ana dilinde manzum veya mensur olarak sade bir şekilde ulaştırmaktadır. Umumiyetle anonim olan, bedenî, ruhî, iktisadî, içtimaî ve dinî ihtiyaçların meydana getirdiği bu dualar, atalar sözü gibi 'hüküm' bildiren müspet dilek mahsulleridir. Eski Türkçemizde 'alkış: öğme' denilirdi"* (Elçin 1986: 662).

Kaya ise alkış için, *"Duaların en belirgin vasfı teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi ihtiva etmeleridir. Genellikle, görülen bir iyiliğe karşılık söylenir. Karşıdaki kişi güzel ve hayırlı sözlerle kutlanır, hakkında iyi dileklerde bulunulur. Bugün yaygın kullanımıyla dua olarak bilinen bu söz, Eski Türkçede alkış kelimesiyle karşılanmıştır"* biçiminde açıklamada bulunmaktadır (Kaya 1997: 99).

Türkçe *aklamak*, *övmek*, *medh ü sena etmek*, *şükretmek*, *hamdetmek* anlamlarına gelen ve Kaşgarlı Mahmut tarafından Hz. Peygambere getirilen salâvat anlamında da

kullanılan alkış kelimesi bugün sadece “el çırpma” suretiyle ifade edilen takdir göstergesinin adı olarak kullanılmaktadır. Türk İslam tarihinde ise devlet büyüklerine karşı törenlerde söylenen övgü, şükür ve iyi dilek sözlerine alkış adı verilmiştir. Folklorik olarak alkış halk dilinde dua niteliğindeki sözlerdir. Bu sözlerin pek çoğu halkın duyusunu, düşünüşünü ifade eder. Bilindiği gibi Dede Korkut Hikâyelerinde de alkış örnekleri bulunmaktadır. Alkış ile dua aslında ayrılabilir. Ancak bu iki ürüne folklorik olarak bakıldığında aynı sınıfta incelemek gerekir (İA 1989: C.II, s.470).

Anonim halk edebiyatında insanların kendileri, yakınları veya sevdikleri için söyledikleri, mutluluk ve sağlık dileyen kalıplaşmış sözler ve dualar birer alkıştır. Allah’a ve Peygamber’e söylenen alkışlarda dilek de vardır. Alkışların temel yargısı dilek olduğundan alkışı oluşturan söz kalıbı, isteği belirten bir kelime ile tamamlanır. Bunun sonucu duygular daha etkili bir biçimde belirtilir, konuşma süslenir ve ifadeye canlılık verilir (Albayrak 2004: 506).

4.3.1.1. Alkışlarda (Dualarda) Olumsuzluk

İçlerinde Olumsuzluk Eki –mA Olan Bazı Alkışlar

Öger tarafından Tarsus yöresi ve o bölgenin dağ köylerinden derlenen bazı alkışlar aşağıda gösterilmiştir.

Allah akıl noksanı etmesin

Allah ayağını tökezletmesin

Allah bundan aşşâya düşürmesin

Allah çok çekdirmesin

Allah darda koymasın

Allah darlık gösdermesin

Allah dert verip derman aratmasın

Allah doğru yoldan ayırmasıñ

Allah ele bakdırmasıñ

Allah evlat acısı gösdermesiñ

Allah gaza bela vermesiñ

Allah görünmez gazadan beladan gorusuñ

Allah gul başına vermesiñ

Allah iki göz, iki el, iki ayaktan ayırmasıñ

Allah kimseyi açlıkla terbiye etmesiñ

Allah kimseyi kötü yollara düşürmesiñ

Allah sana ambarın dibini göstermesiñ

Allah seni başımızdan eksik etmesiñ

Allah seni hiçbir azadan noksan etmesiñ

Allah tekerine daş deđdirmesiñ

Allah utandırmasıñ

Anan buban eksik olmasıñ

Anasızlık babasızlık çekmeyesıñ

Ayağın çarık, elin övendire olmasıñ

Elin ayağın dert görmesiñ

Ellerin dert görmesiñ

Irasa daş gelmeyesice

Ölüm acısını görmeyesıñ (Öger 2003: 244-247)

Aşağıdaki örneklerin olumlu biçimleri bela ve musibetleri dile getirdiğinden kargışlar içinde değerlendirilmelidir. Ancak olumsuzluk eki ile alkışa çevrilmişlerdir.

Allah zevalini vermesin

Allah belanı vermesin

Ocağı sönmeyesice

Allah kem damarlarını kırsın (Öfkeli olan için söylenir)

Gözün kör olmasın hadi! (Öger 2003: 244-247)

Türk Kültürünün temel eserlerinden olan Dede Korkut kitabında dua önemli yer tutar. Pek çok hikâyenin sonunda Dede Korkut ortaya çıkar ve dua eder. Dede Korkut'ta bulunan olumsuzluk ekini içeren alkışlardan bazıları şunlardır:

"Yöm vereyim hanum:

Yirlü kara tagun yıkılmasın,

Kölkelüçe kaba ağacın kesilmesün,

Kamın akan görklü suyun kurımasun,

Kanatların uçu kırılmasun,

Kâdir seni namerde muhtac itmesün,

Çapar iken ağ boz atun büdrimesün,

Çalışanda kara polat öz kılıcın gedilmesün,

Allah viren ümidin üzilmesün,

Ahır sonı aru imandan ayırmasun,

Ağ alnunda biş kelime du'a kılduk, kabul olsun,

Yığışdursun dürişdürsün günahunuzu adı görklü Muhammed'e bağışlasun,

hanum hey! (Ergin 1964: 61)

Olumsuzluk ekiyle kurulmuş olan bu alkışlarda bela ve musibetlerin dile getirilerek bunlardan uzak olmayı temenni etme anlamı bulunmaktadır. Olumsuzluk eki –mA ile bu ifadelerin içinde bulunan *bela ve musibet içeren kelimeler* bir araya

geldiğinde olumlu bir anlam ortaya çıkmaktadır. Böylece bu ifadeler güzel dilekleri içeren cümlelere dönüşmektedir. Bu tip kullanımlarda anlamsal olumsuz yapıların biçim olarak olumsuzluk ögesi olan *-mA* ile birleşmesi sonucu, yani iki olumsuzun bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan olumluluk görülmektedir.

Kaya da kargış gibi görünen alkışlardan bahsetmiş ve “*bazı dualar vardır ki, beddua görünümündedirler. Bunlar daha ziyade çocuk okşamaları sırasında söylenen ve şefkat ifade eden sözlerdir*” açıklamasında bulunmuştur.

Babalar tutmasın.

Cuma günü ölesice.

Elin kırılmasın.

Gözün kör olmasın.

Küçük mezar olmayasın.

Ölmesice (Kaya 1997: 113-114).

4.3.2. Kargışlar (Beddualar)

Beddua, duanın aksine; bela, dert, sıkıntı ve lanetleme ifade eden kötü sözlerdir. Eski Türk kaynaklarında “*kargış*” ya da “*ilenme*” olarak da geçen beddualar, hayatta adaletsizliğe uğramış, kötülükle karşılaşmış ve zorlanmış insanların kendi vicdanlarını bir çeşit susturma, hiddetlerini azaltma yöntemleridir (Öger 2003: 248).

Beddualar, çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik veren, ifadeyi güçlendiren kalıplaşmış sözlerdir. Kısaca “*kötü dilek*” olarak niteleyebileceğimiz beddua, Farsça *bed* “*kötü*” ile Arapça *dua* sözlerinden meydana gelmiştir. Anadolu'nun muhtelif yörelerinde; “*ah, bedat, ilenç, inkisar, kargış, karış, lanet*” gibi adlarla da anılırlar (Kaya 1997: 114).

Alkışlar gibi kargışların da bir halk edebiyatı türü olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışılmıştır. Bu konuda Boratav, “*Bir bölükte sadece konuşmayı*

renklendiren, kısa kalıplar şeklinde alkış ve kargış sözleri vardır. Bu biçimdekileri bir “halk edebiyatı türü” olarak tanımlamak yersiz olur; konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici, anlatımı güçlendirici dil öğeleridir bunlar; kısalıkları, yoğunlukları son kertede bulunmakla ve çok kullanılmakla ikinci bölüktekilerden ayrılırlar. (...) İkinci bölüğü, koygunluğunu anlatımdaki özenilmişlikten, imge, düşünce ve çağrışım buluşlarındaki başarıdan alanlardır” şeklinde açıklamada bulunmuştur (Boratav 1988: 125).

Türk Folklorunda beddualar konusunda yapılan ilmî çalışmalar ve getirilen görüşler oldukça azdır. Gerek folklorla ilgili kitaplarda, gerekse folklor dergilerinde serpinti halinde rastladığımız yazılar ise derlenmiş metinler şeklindedir.

4.3.2.1. Kargışlarda (Beddualarda) Olumsuzluk

Kargışlarda ilenilecek kimseye doğrudan doğruya hitap edilir. Bazı kargışlara anlamı hafifletmek için olumsuzluk eki *-mA* eklenir. Kargış, alkış halini almasa da bir dileğe dönüşür. Günümüzde bazı kargış kalıp anlatımları kargış niteliğini kaybederek anlatımı öne süren düşünceyi kuvvetlendirme, süsleme amacıyla kullanılır. Bütün kargışların kökeninde güç yetmeme sonucu, hasmın Allah’a havalesi vardır. Bir kısımda ise eski inanç sistemlerinin sihirli güçlerinden yardım umulur (Artun 1999: 2).

Kargışların genel olarak *AsI-cA* ile ve emir kipinde çekimlendiği görülmektedir.

Adı batasıca

Ciğeri delinesice

Kara yılanlar sokasıca

Ağzın dilin çürüsün

Allah belanı versin

Bekârlıktan kurtulmayasın (Öger 2003: 248-252).

Helal lokma yeyip karnı doymasın

Kör olsun ocağı batsın tütmesin

Yansın ocağın duman tütmesin

Dilerim bahçende fidan bitmesin

Uzansın dalları meyva tutmasın

Sağır olsun kulağı ses duymasın

Onu söndürmeye elin yetmesin

Gabirinde yeşil otlar bitmesin (Artun 1999: 3-5).

Anlamında zaten olumsuz bir ifade bulunduğu için kargışlar (beddualar) genel olarak olumlu çekime sahiptir. Olumsuz çekime sahip olanlarda ilenilen şahsın bir şeye sahip olmaması ifadesi yoğundur.

İçlerinde Olumsuzluk eki –mA Olan Bazı Kargışlar

Bekârlıktan kurtulmayasın

Boğazın kurusun da bir yudum su verenin olmasın

Doğmaz türemez olasıca

Eli ayağı tutmayasıca

Gidişin olsun da dönüşün olmasın

Hayrını görmeyesice

İki yakan bir araya gelmesin

Öldüğünde kelime-i şahadet getiremeyesin

Sağ yanından sol yanına dönemeyesin (Öger 2003: 248-252)

Derdine derman bulunmaya.

Döşekte uzanıp ölemeyesin.

Elin kolun tutmasın.

Lal olasın, dillerin söylemeye.

Yaran fazla olsun, merhem yetmesin.

Hasretin var ise geri gelmeye.

Aldıklarının hayrını görmeye.

İki yakan bir araya gelmesin.

Bekârlıktan kurtulma.

Evlat yüzü görmeyesin.

Evlenmeye yar bulamasın.

Aşından akrep çıksın, görmeyip yutasın.

Dilin salâvata dönmesin.

Ölüsüne kefen bulunmasın.

Huzur-ı mahşerde yüzün gülmeye.

Sualini veremesin.

Bayram günü kapını açan olmasın

Minderine oturan bulunmaya (Kaya 1997: 115-119).

Kargışlarda anlam olarak olumsuzluk bulunması onların olumsuzluk eki *-mA* ile çekimlenme sıklığını azaltmıştır. Çünkü anlam olarak olumsuzluğa sahip olan kargışlar olumsuzluk eki aldığı anda anlamca olumlu hale gelerek alkışa dönüşmektedirler. “*Beddua edene döner*” inancından kaynaklı kargıştaki olumsuz anlam hafifletilerek kullanılır. “*Allah belanı versin*” gibi bir kargış (beddua) “*Allah belanı vermesin*” biçiminde kullanılarak onun beddua derecesi azaltılır.

Alkışlarda da kargışlarda da geniş zaman çekimiyle birlikte emir kipinde çekim çok yaygındır. Olumlu da olsa olumsuz da olsa bu iki zaman çekimi çok kullanılır. Çünkü yapılan alkış ya da kargış zaman ile kısıtlanmaz.

5. SONUÇ

Olumsuzluk eki olarak adlandırılan $-mA$, Türkçenin takip edilebilen en eski yazılı metinlerinden bugüne dek varlığını devam ettirmiş olan bir ektir. Bu ek üzerine yapılmış yeteri kadar araştırma bulunmamakla birlikte yapılan çalışmalar bu ekin Türkiye Türkçesinde kazandığı işlevlerin tamamını içermemektedir. Çalışmada fiillere gelerek onları olumsuz hale getiren $-mA$ ekinin şekil özelliklerinin yanı sıra çeşitli kullanımlardaki anlamsal özellikleri de ele alınmıştır.

Türkiye Türkçesindeki ekler üzerine yapılan araştırmaların yetersiz olması olumsuzluk eki $-mA$ 'ya da tesir etmiştir. Bu sebeple olumsuzluk eki $-mA$ üzerine yapılmış çalışmalarda bu ekin her yönüne değinilmemiştir. Dilbilgisi kitaplarında ek hep aynı açıdan ele alınmış ve yalnızca olumsuzluk işlevine değinilmiştir. Oysaki bu ekin olumsuzluk işlevi, başka biçimsel ve anlamsal özelliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Olumlu ve *olumsuz* kelimeleri anlam olarak istenen ya da istenmeyen kavramları anlatmaktadır. Bu kavramlar terim çalışmaları sonunda dilbilgisi terimi olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak *olumluluk* ve *olumsuzluk* kavramları dilbilgisinde yapıcı ve anlamca değerlendirmelerin yapılmasına neden olmuştur. *Olumluluk* ve *olumsuzluk* bir dilbilgisi kategorisi olmasıyla birlikte duyguya da hitap eden *duyuşsal* bir boyuta da sahiptir. Bu çalışmada olumsuzluğun duygu değeri ve duyuşsal boyutu ele alınmamış yalnızca olumsuzluk eki $-mA$ 'nın işlevsel (biçim ve anlam) özellikleri ele alınmıştır.

“*Olumsuzluk eki*” tabirinin hangi eki/ekleri kapsadığı konusunda tartışmalar olduğu gibi bu ekin hangi kategoride ele alınması gerektiği konusunda da tartışmalar söz konusudur. Ortaöğretimdeki sınavlara yönelik bazı kaynaklarda $-sIz$ eki için de *olumsuzluk eki* tabiri kullanılmaktadır. Ancak Türkiye Türkçesindeki tek olumsuzluk

eki *-mA*'dır. *-sIz* eki yalnızca yokluk bildiren sıfatlar oluşturur. *-mA* dışındaki ekler için *olumsuzluk eki* tabirini kullanmak doğru değildir. Bunun dışında olumsuzluk eki *-mA*'nın hangi ek kategorisinde ele alınması gerektiği de tartışmalıdır. Bu konuda birçok tasnif çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada olumsuzluk eki *-mA*'nın yapım ekleri kategorisi altında incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü olumsuzluk eki *-mA* eklenen bazı fiillerin yalnızca gerçekleşmeme bildirmediği, aynı zamanda başka fiillere dönüştüğü görülmektedir. Bu fiiller kimi zaman birleşik fiil halinde de olabilmektedir. Örnek olarak *ölmek* fiilinin olumsuzu *ölmemek* aynı zamanda *yaşamak* fiiline denk gelmektedir. Bu durumda olumsuzluk eki *-mA*'nın çekim eki değil, yapım eki olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir; çünkü olumsuzluk eki artık yeni bir fiil oluşturmuştur.

Olumsuzluk eki *-mA*'nın etimolojisi hakkında birçok araştırmacı görüş bildirmiştir. Bu görüşlerden en kabul edilebilir olanı Talat Tekin'e aittir. T. Tekin, Tunguz dillerinin çoğunda olumsuz fiil şekillerinin oluşturulmasında *olumsuz yardımcı fiil e-*'nin kullanıldığını belirterek bu *e-*'nin Moğolca ve Türkçede de çeşitlerinin olduğunu söylemektedir. T. Tekin bu fiillerin *-m* isimden isim yapma ekini aldığını, bu ekten sonra da *e-* "*olmamak*" yardımcı fiilini aldığını belirtmiş, bunun sonucunda da *-m* ve *e-*'nin kalıplaşarak zamanla ekleştiğini söylemiştir.

Olumsuzluk eki *-mA* bitimli ve bitimsiz fiillerle sıkça kullanılan bir ektir. Bu kullanımlar sonucu bir takım işlev ve anlam değişiklikleri meydana gelmektedir.

-mA geniş zaman ile kullanıldığında, geniş zaman eki ile birleşmektedir. Temel görevi Türkiye Türkçesinde fiilleri olumsuz hale getirmek olan *-mA*, geniş zaman birinci şahıslarda zaman eki düştüğü için zaman işlevini üzerine almaktadır. Geniş zaman eki birinci şahıslarda fonetik olarak kaybolmaktadır; fakat işlevini devam ettirmektedir. Bu durumda bu işlevi *-mA* olumsuzluk ekinin aldığını söylemek mümkündür. Diğer şahıslarda ise zaman eki *-z* biçiminde görülmektedir.

Olumsuzluk eki *-mA*, vurguyu üzerine almayan ve kendisinden önceki heceye atan eklerdendir. Geniş zamanın olumsuz çekiminde ise bu durum değişir ve olumsuzluk eki vurguyu kendi üzerine alır.

Geniş zamanın olumlu çekimlerinde insanların alışkanlıkları ifade edilebilmektedir. Olumsuz çekimleri ise yapılmayan ya da olmayan eylemleri ifade edeceği için alışkanlıkları ifade etmez. Olumlusu alışkanlık ifade eden bu tarz cümleler

–mA olumsuzluk ekinin eklenmesiyle bir durum ifadesine dönüşürler.

Geniş zaman çekimlerinin gelecek zamanı karşıladığı cümlelerde bir *olasılık* ifadesi söz konusudur. Ancak gelecek zamanı anlatan ve olumsuzluk ekinin bulunduğu cümlelerde bu olasılık ifadesinin *kesinlik* ifadesine dönüştüğü ya da tamamen ortadan kalktığı görülmektedir.

Geniş zamanla çekimlenmiş ve *inkâr* anlamı bulunan soruların –mA olumsuzluk ekini alması aynı sorunun kabul anlamına dönüşmesini sağlar.

İçinde etimolojik olarak –r ekini barındıran şimdiki zaman eki –yor, geniş zamanda olduğu gibi alışkanlık haline gelmiş hareketleri ifade etmek için kullanılabilir. Ancak olumsuzluk eki ile birlikte kullanılan şimdiki zaman eki –yor, eylemin sürekli ya da tekrarlanan aralıklarla yapılmadığını bildirir. Tekrarlanarak oluşmayan hareketlerin de alışkanlık ifade ettiği düşünülemez.

Tekrarlanan şimdiki zaman ekleri kimi durumlarda *isyan* bildirirken olumsuzluk eki –mA ile kullanıldığı durumlarda *sitem* bildirirler.

Bilinen geçmiş zaman ekiyle yapılan ikilemeler olumlu şekilde çekimlendiklerinde yüklem nasıl gerçekleştiğini gösteren *zarf-fiil* görevinde kullanılırlar. Ancak bu ikilemelerin olumsuzluk ekiyle çekimlenmiş şekilleri *sebep-sonuç* ilişkisi kurarlar.

Öğrenilen geçmiş zaman ekinde sonra gelen *sanmak, saymak, ummak, bilmek* (*sanmak*) gibi fiiller geldiğinde –mİş eki, –DİĞİ sıfat-fiil eki gibi kullanılır. Aynı durum olumsuzluk eki –mA eklendiğinde de devam eder; ancak cümlenin bildirdiği hareket olumsuzluk ekseninde oluşmakta, böylece cümlede belirtilen iş gerçekleşmemektedir. Bu tarz yapılarda –mİş ekinin bulunduğu yardımcı fiil olumsuz ise *sanmak, saymak, ummak, bilmek* (*sanmak*) eylemleri de, yardımcı fiildeki eylem de gerçekleşmiştir.

Olumsuzluk ekinin farklılaşan özelliklerinden birisi de gelecek zaman eki –AcAk ile kullanımı sonucu ortaya çıkmıştır. Televizyon, internet, cep telefonu gibi iletişim araçlarının etkisiyle olumsuzluk eki –mA ve –AcAk eki “–mıycak, -miycek, -müycek, -mıycak” biçiminde birleşmektedir. Günlük konuşma dilinde telaffuzu da bu şekilde olabilen –AcAk ekinin olumsuzluk ekiyle birleşmesi genellikle bu şekilde olmaktadır.

Gelecek zaman bazı durumlarda eylemin gelecek zaman içinde yapılması *gerektiğini* emir ya da istek şeklinde bildirebilir. Aynı kullanımı olumsuzluk ekinin eklenmesiyle “*yasaklama*” ifadesine dönüşmektedir.

Gelecek zaman ekinin *olmak* kelimesi ve üçüncü tekil şahısla kullanımı *olasılık* bildirir; ancak bu tarz kullanımların olumsuzluk eki *-mA* geldiğinde yapılamadığı görülür.

Emir kipinde bir eylemin gerçekleştirilmesi talebi bulunmaktadır; ancak olumsuzluk eki *-mA* ile çekimlendiğinde o eylemin gerçekleştirilmemesi talep edilir. Tekil ve çoğul ikinci şahıs emir eklerinin olumsuz hitap içerdiği için kelimedeki vurgu emir ve olumsuzluk ekinden kayarak fiil kökünün son hecesine kadar gelir. Emir kipiyle çekimlenmiş kimi cümlelerde anlam ve işlev kaymaları meydana gelebilmektedir. Emir biçiminde kalıplaşmış cümleler olan alkış-kargış, atasözü ve deyimlerde bu işlev ve anlam kaymaları sıkça görülür.

Kim?, Ne?, Hangi?, Nerede?, Nereye?, Nasıl? soru zamirleri ile yapılan şartlı cümlelerde şart kipinin olumsuzluk eki *-mA* alma sıklığı oldukça düşüktür. Hatta kimi soru zamiri ile yapılan şartlı cümlelerin olumsuz şart ekinin kullanıldığı kelimeye getirilerek yapılamaz.

Tekrarlanan şart kipleri *tahmin, olasılık, oranlama* bildirirler. Olumsuzluk eki *-mA*'nın bulunduğu bu tarz cümleler ise Türkiye Türkçesi için mantıksal hata içermektedir.

İstek kipinin *merak, şaşkınlık, çaresizlik, rica, ihtimal (olasılık), beklenmedik sonuç bildirme* gibi işlevleri de bulunmaktadır. *Şaşkınlık* ve *beklenmedik sonuç* anlamları ise olumsuzluk eki *-mA*'nın bulunduğu soru biçiminde sağlanabilmektedir.

Olumsuzluk eki *-mA*'nın birleşik fiillerle kullanımı da bir takım anlam farklarının ortaya çıkmasına neden olur. Olumsuzluk eki *-mA*'nın yardımcı fiilde kullanılması bir eylemin tam olarak gerçekleşmediğini ifade eder. Hem temel fiil hem de yardımcı fiilin olumsuzluk eki *-mA* aldığı cümlelerde temel fiildeki olayın gerçekleştiği anlaşılır.

-Ir ol- ve *-mAz ol-* yapılarından oluşan birleşik fiillerde bir alışkanlığın başladığı ya da bittiği anlamı bulunmaktadır. *-Ir ol-* yapısı bir alışkanlığın başladığını ifade etmede kullanılırken, *-mAz ol-* yapısı mevcut bir alışkanlığın sona erdiğini ifade etmede

kullanılır.

-AcAk ol- yapısındaki niyet fiilleri geçmiş ya da şimdiki zamanda gerçekleşmemiş olayları anlatmak için kullanılır. Ancak olumsuzluk zaman eki *-mA* ile bu yapı kullanıldığında fiildeki olay gerçekleşmektedir. Niyet halinde kalan ancak gerçekleşmeyen hareketler, olumsuzluk eki *-mA*'nın gelmesiyle niyet olmaktan çıkıp gerçekleşmektedir.

Türkiye Türkçesinde yeterlilik fiillerinin olumsuz çekimi üç farklı biçimde yapılabilmektedir. “*Temel fiile uma- iktidarî fiilinin eklenmesiyle yapılan olumsuzluk*”, “*Temel fiile eklenen olumsuzluk ekiyle yapılan olumsuzluk*” ve “*Temel fiile eklenen uma- ve bil- fiili ile yapılan olumsuzluk*” biçim olarak yeterlilik bildirmesine karşın anlam olarak birbirlerinden farklılık göstermektedir. Çalışmanın ilgili bölümünde anlam farklılıkları örneklendirilerek açıklanmıştır.

Bitimsiz fiillerle olumsuzluk eki *-mA* birlikte kullanıldıklarında işlev ve anlam olarak bir takım farklı hususiyetlerin oluşmasını sağlarlar.

-*Iş* ekinin geldiği işteşlik bildiren fiil tabanları isim-fiil eki olan *-Iş* ile birleşmek yerine *-mA isim-fiil ekiyle* birleşir. Çünkü *-Iş* isim-fiil ekiyle birleştiğinde kakofoni oluşmaktadır. Ancak olumsuzluk eki *-mA*'nın bulunduğu işteşlik bildiren fiil tabanları *-Iş isim-fiil ekiyle* de birleşebilmektedir. Bu durumda olumsuzluk eki *-mA* kakofoni oluşmasını engellemektedir.

-*mİş* sıfat-fiil eki *-cAsInA* yapısıyla beraber kullanıldığında “*-miş gibi*” anlamında benzetme ifade eder. Bu tarz yapılarda iki *olasılık* söz konusudur. Ancak olumsuzluk eki *-mA* bu yapıya dâhil olduğunda *olasılık* anlamı tamamen ortadan kalkar.

-*An* sıfat-fiil eki bağlı buldukları isimleri ya geçmişte yapılmış ya hâlen yapılmakta olan yahut da sınırlı bir zaman kesimine girmeyip her zaman yapılagelen bir hareketle nitelendirirler. Ancak olumsuz çekiminde bir hareketin geçmişte gerçekleşmediği anlaşılır.

Ol- fiilinin yalın haline *-mAz* sıfat-fiil ekinin eklenerek art arda tekrar edilmesiyle oluşan *olur olmaz* yapısı bulunmaktadır. Bu yapı anlam kayması sonucu zaman gösterme özelliğini yitirerek *yersiz, rastgele, önemsiz* gibi anlamlar kazanmıştır. *Ol-* fiili

dışındaki yalın fiillere *-r*, *Ar* ve *-mAz* sıfat-fiil eki eklendiğinde ve art arda kullanıldığında *çabukluk* bildirirler.

-r, *-Ar* ve *-mAz* sıfat-fiil ekleri *gibi* edatıyla birlikte kullanılabilir. Olumlu sıfat-fiil eklerinin oluşturduğu yapılar ile *gibi* edatı birlikte kullanıldığında sıfat-fiilin bildirdiği eylemin “*gerçekleşmemiş olmasına rağmen gerçekleşmiş gibi olduğu*” anlaşılmaktadır. Ancak olumsuz sıfat-fiil eki *-mAz* ile birlikte kullanıldığında sıfat-fiilin bildirdiği eylemin “*gerçekleşmiş olmasına rağmen gerçekleşmemiş gibi olduğu*” anlaşılır. *-AcAk* sıfat-fiil eki de *gibi* edatıyla birleştiğinde *-r*, *-Ar* sıfat-fiil eklerinin aldığı işlevleri almaktadır.

-ArAk zarf-fiil ekinin işlevlerinden birisi cümledeki asıl fiilin gösterdiği hareketle aynı zamanda yapılan başka bir hareketi bildirmesidir. Bu zarf-fiil yapıları olumsuzluk eki *-mA* ile çekimlendiğinde zarf-fiildeki olay gerçekleşmez ya da *-mA* ekinin yapım eki olmasından ötürü başka bir anlama gelecek biçimde gerçekleşir.

-Ip'lı zarf-fiillerdeki eylem, cümledeki temel eylemden önce gerçekleşir; ancak olumsuzluk eki *-mA* ile çekimlendiğinde temel fiildeki hareket zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeden oluşur.

-mAdAn zarf-fiil eki eklendiği fiile “*-madan önce*” anlamı verirse temel fiildeki hareket zarf-fiildeki hareketten daha önce meydana gelmiştir; ancak *-mA* olumsuzluk eki eklendiğinde zarf-fiildeki hareket daha önce gerçekleşir.

Olumsuzluk eki *-mA* söz diziminde de cümlelere bir takım yeni işlevler katar.

Değil kelimesi, olumsuzluk eki *-mA* bulunan bir fiilden sonra geldiğinde cümlenin anlamı iki olumsuz ifade (*double negative*) olduğu için olumluya dönüşür.

Değil kelimesi *şöyle dursun, bir yana* anlamlarında iki varlığı karşılaştırmak için de kullanılır. Bu tarz cümlelerde *değil* kelimesi gerçekleşme olasılığı çok düşük olan öğeden sonra kullanılır. Bu nedenle bu tarz cümlelerde yüklem olumsuzluk eki *-mA* almak zorundadırlar.

Olumsuzluk eki *-mA*, görevli kelimelerle kullanıldığında bir takım dikkat çekici özellikler gösterir. Görevli kelimelerden bazıları olumsuzluk eki *-mA* ile kullanılmak zorundadır. Bu görevli kelimelerin cümle içindeki işlevlerini tamamlamaları için *-mA*

ekinin cümlede bulunması şarttır. Çalışmanın “*Olumsuzluk Ekinin Görevli Kelimelerle Kullanımı*” başlığını taşıyan bölümünde bahsi geçen kelimeler ve olumsuzluk eki *-mA* ile ilgili hususiyetleri incelenmiştir.

Kalıplaşmış ifadeler olan deyimler, atasözleri, alkış ve kargışlarda olumsuzluk eki *-mA*'nın önemli işlevleri bulunmaktadır.

Olumsuzluk eki *-mA* deyimlerde sıkça kullanılmaktadır. Bazı deyimlerin yalnızca olumsuz şekli varken bazı deyimlerin de hem olumlu hem olumsuz şekli vardır. Yalnızca olumsuzu bulunan deyimler olumlu şekilde kullanılamazlar. Bu tip deyimlerden olumsuzluk ekini çıkararak kullanmak mümkün değildir. Bu da deyimlerin kalıplaşmış ifadeler olmasıyla birlikte olumsuzluk ekinin yapım eki olmasından kaynaklanır.

Atasözleri anlam olarak öğüt içeren sözlerden oluşurlar. Bir öğüt içinde nelerin yapılması gerektiği ve nelerin yapılmaması gerektiği bildirilir. Bu bağlamda olumsuzluk eki *-mA* atasözlerinin anlam alanında önemli bir işleve sahiptir. Atasözleri genellikle geniş zaman ile çekimlenirler. Olumsuz biçimi de bu sebeple *-mAz* biçimindedir.

Olumsuzluk ekiyle kurulmuş alkışlarda belâ ve musibetleri anlatan kelimeler bulunmaktadır. Alkışlardaki bu ifadeler, olumsuzluk eki *-mA*'nın etkisiyle olumsuz anlam alanını kaybederek güzel dilekleri ifade eden cümlelere dönüşmüştür. Yani anlam olarak olumsuz çağrışıma sahip kelimeler, olumsuzluk ekinin etkisiyle güzel dilekleri içeren alkışlara dönüşmüşlerdir.

Anlam olarak zaten bir olumsuz ifade bulunduran kargışlar genel olarak olumsuzluk eki *-mA* ile çekimlenmezler. Çünkü olumsuzluk eki aldıklarında olumlu anlama dönüşmekte ve kargış olmaktan çıkıp alkış haline gelmektedirler. Halk arasındaki *beddua edene döner* inancından kaynaklı kargıştaki olumsuz anlam, *-mA* ekinin etkisiyle hafifletilir. *Allah belanı versin* gibi bir kargış bu inançtan ötürü *Allah belanı vermesin* biçiminde söylenir ve *-mA*'nın etkisiyle olumsuz anlam hafifletilmiş olur.

6. KAYNAKLAR

- AKERSON, Fatma, 1994, “Türkçe Yükleme, Görünüş, Zaman ve Kip”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi VIII. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı*, s. 79-88, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AKSAN, Doğan, 1995, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan, 2006, *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayın Evi, Ankara.
- AKSOY, Ömer Asım, 1988, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Cilt 1, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- ALBAYRAK, Nurettin, 2004, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Leyla-Mecnun Yayınları, İstanbul.
- ALBAYRAK, Nurettin, 2009, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ARAT, Reşid Rahmeti, 1991, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARTUN, Erman, 1999, “Günümüz Adana Âşıklık Geleneğinde Alkış Kargış”, *Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, s. 111-122, Adana.
- BANGUOĞLU, Tahsin, 2007, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAŞDAŞ, Cahit, 2006, “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler”, *I.Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, s. 400-406, Bilkent Üniversitesi, Ankara
- BAŞKAN, Özcan, 2003, *Bildirişim İnsan Dili ve Ötesi*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- BAYRAV, Süheylâ, 1998, *Yapısal Dilbilim*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- BENVENISTE, Emile, 1994, *Genel Dilbilim Sorunları*, Çeviren: Erdim Öztokat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Pertev Naili, 1988, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

BÖREKÇİ, Muhsine, 2001, “Türkçe Öğretimi Bakımından Dil Bilgisi Terimi ve Kavram Olarak Olumluluk-Olumsuzluk”, *TDAY-Bellekten C:I-II*, S. 44, s. 45-61.

BRIGHT, William, 1992, *International Encyclopedia of Linguistics*, Volume 3, Oxford University Press, New York.

CİN, Ali, 1998, *Tarihi Türk Şiveleri ve Günümüz Oğuz Gurubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

CLARK, Herbert, H., 1980, *Semantics and Comprehension*, Mouton Publishers, The Hague, The Netherlands.

CRYSTAL, David, 2004, *A Dictionary of Linguistics & Phonetics, Fifth Edition*, Blackwell Publishing, Australia.

ÇALIŞIR, Sevgi, 2007, *Türkçede Bilimsel Metinlerde Olumsuzluk*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

DELİCE, Halil İbrahim, 2000, “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, S. 9, s. 135-150

DELİCE, Halil İbrahim, 2002, “Yüklem Olarak Türkçede Fiil”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, s. 185-212

DEMİR Nurettin; Emine YILMAZ, 2005, *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

DEMİR, Sema Aslan, 2008, *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Grafiker Yayınları, Ankara.

DEMİREL, Özlem, 2002, *Türkiye Türkçesinde Olumsuz Cümle Yapıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

- DENY, Jean, 1941, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Tercüme eden: Ali Ulvi Elöve, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul.
- EDİSKUN, Haydar, 1963, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EDİSKUN, Haydar, 2007, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EKER, Süer, 2003, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü, 1986, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- EMRE, Ahmet Cevat, 1945, *Türk Dilbilgisi, Türkçenin Bu günkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, 2007, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- ERGİN, Muharrem, 1964, *Dede Korkut Kitabı*, Metin-Sözlük, Ankara.
- ERGİN, Muharrem, 1977, *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.
- ERGUVANLI TAYLAN Eser; Ayhan AKSU KOÇ, 1986, "Some Aspects of Negation in Turkish", *In Proceedings of the Turkish Linguistics Conference*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 159-179, İstanbul.
- ERTEN, Münir, 2007, "+sIz Eki Olumsuzluk Eki Midir?/ Is '+sIz' A Suffix That Gives A Negative Meaning?", *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Tunca Kortantamer Özel Sayısı II), Volume 2/4 Fall 2007, www.turkishstudies.net, s. 1168-1173.
- GENCAN, Tahir Nejat, 2001, *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- GÖKSEL, Aslı; Celia KERSLAKE, 2005, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge, London-New York.
- GÜLSEVİN, Gürer, 1997, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- GÜLSEVİN, Gürer, 2004, “Türkçede ‘Sıra-dışı’ Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1267-1283, Ankara.
- HACIÖMEROĞLU, Mine Sultan, 2007, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenler İçin Kiplik Öğretimi Üzerine Materyal Geliştirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- HENGİRMEN, Mehmet, 1999, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınları, Ankara.
- HİRİK, Erkan, 2010, “-yor Eki Sıfat-fiil Yapar mı?”, *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, İstanbul Kültür Üniversitesi, s. 765-771.
- İLHAN, Nadir, 2005, "Türkçede Olumsuzluk", *Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi*, T.C. Karaman Valiliği, s. 271-279
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, 1989, C.II, s. 470, İstanbul.
- KARADOĞAN, Ahmet, 2008, “Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-Fiil Eki: -İ”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 46, s. 57-66.
- KARADOĞAN, Ahmet, 2009, *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Divan Kitap, Ankara.
- KARAHAN, Leyla, 2007, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- KAYA, Doğan, 1997, “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, s. 99-121.
- KILIÇ, Filiz, 2004, *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KILIÇ, Veysel, 2002, *Dilin İşlevleri ve İletişim: Dilbilim Açısından Kuramsal Bir Çalışma*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep, 1969, “Türkiye Türkçesindeki –madan/-meden<-madın<-medin Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, C. II/1 s. 297-307.

KORKMAZ, Zeynep, 1994, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, 2005, “-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var Mıdır?”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C1, s.160, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, 2007a, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, 2007b, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

MENABİT, Ciden Sena, 2004, “Ne...Ne'li veya Ne...Ne de'li Bağlama Edatlarında Olumsuzluk Sorunu”, *TDAY-Belleten*, C: I, s. 71-91.

NASKALİ, Emine Gürsoy, 1997, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

OĞUZ, Öcal, 2005, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

ÖZÇELİK, Sadettin; Münir ERTEN, 2000, *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.

ÖZKAN, Bülent, 2003, *Sait Faik'in Üç Öykü Kitabında –Semaver/Sarnıç, Alemdeğda Var Bir Yılan/Az Şekerli, Havuz Başı/Son Kuşlar- Olumsuzlama ve Olumsuzlamanın Metinsel Görünümleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

ÖZKAN, Bülent, 2006, “Türkçede Dilbilgisel Terim Olarak Olumlama ve Olumsuzlama”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, S. 1, s. 269-282, Adana.

ÖZMEN, Mehmet, 1995, "Türkçe'de Değil Kelimesi ve Kullanımları", *TDAY-Belleten*, s. 315-368.

PALMER, Frank. R., 2001, *Mood and Modality*, (Second Edition), Cambridge University Press, United Kingdom.

- POPPE, Nicolas, 1992, *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, Çeviren: Günay Karaağaç, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- SERTKAYA, Osman, 1994, “Türkçede Kelime Çekimlenmesi Üzerine İki Eser”, *TDAY-Bellekten*, s. 307-310.
- SİNAN, Ahmet Turan, 2001, *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kubbealtı Yayınları, Malatya.
- TEKİN, Şinasi, 2001, *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Talat, 2003, “Olumsuzluk eki –ma/-me’nin Etimolojisi”, *Makaleler 1*, s. 247-252, Editör: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Grafiker Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat, 2004, “Tarihi Türk Yazı Dilleri”, *Makaleler 2*, s. 613-624, Editör: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Öncü Kitap, Ankara.
- TOTTIE, Gunnel, 1991, *Negation in English Speech and Writing: A Study in Variation*, San Diego, CA: Academic.
- TRASK, Robert Lawrance, 1996, *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, Routledge, London.
- TUNA, Osman Nedim, 1992, “Ural Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- TURAN, Zikri, 2007, “Türkçenin yapım ve çekim düzeninde yer alan eklerin sınıflandırılması nasıl olmalıdır?”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, s. 1835–1844, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TS: TÜRKÇE SÖZLÜK, 2005, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TÜRKYILMAZ, Fatma, 1999, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- UĞURLU, Mustafa, 2003, “Türkiye Türkçesinde ‘Bakış’ (Aspektotempora)”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, s. 124-133.
- UZUN, Leyla, S, 1995, Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı, *Türk Dili Araştırmaları Dizisi-7*, Simurg Yayınları, Ankara.

UZUN, N. Engin, 2004, “Dilbilgisinin Temel Kavramları”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-39*, İstanbul.

ÜSTÜNOVA, Kerime, 1998, “Cümle Çözümlemelerinde Yüzey Yapı-Derin Yapı ilişkileri”, *Türk Dili*, S. 563, s. 368-406, Ankara.

VARDAR, Berke, 2002, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

ZÜLFİKAR, Hamza, 1991, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

04. 05. 1985 tarihinde Ankara'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini aynı şehirde tamamladı. 2003 yılında girdiği Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2007 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili bilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Evli olan Erkan Hirik, 2009 yılından beri Nevşehir Üniversitesinde Türk Dili Okutmanı olarak görev yapmaktadır.